

Інститут філософії імені Г. С. Сковороди НАН України
Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

ФІЛОСОФСЬКІ ОБРІЇ

Науково-теоретичний журнал

Випуск 45

Заснований у липні 1999 року

Виходить два рази на рік

Полтава
2021

Institute of Philosophy named after H. S. Skovoroda NAS of Ukraine
Poltava Korolenko National Pedagogical University

PHILOSOPHICAL HORIZONS

Scientific and theoretical journal

Issue 45

Founded in July, 1999

Issued twice a year

Poltava
2021

УДК 1 (060,55)
ISSN 2075-1443 (Print)
ISSN 2412-2335 (Online)

ЗАСНОВНИКИ

Інститут філософії імені Г. С. Сковороди НАН України
Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

- Андрущенко В. П.** – доктор філософських наук, професор,
академік НАН України
- Васіляускенє Алдона** – доктор історичних наук, професор
Шяуляйського Університету (Литва)
- Гардашук Т. В.** – доктор філософських наук, професор
- Єрмоленко А. М.** – доктор філософських наук, професор,
член-кореспондент НАН України
- Загороднюк В. П.** – доктор філософських наук, професор
- Кисельов М. М.** – доктор філософських наук, професор
- Колодний А. М.** – доктор філософських наук, професор
- Кравченко П. А.** – доктор філософських наук, професор
- Любимий Я. В.** – доктор філософських наук, професор
- Лях В. В.** – доктор філософських наук, професор
- Малахов В. А.** – доктор філософських наук, професор
- Райда К. Ю.** – доктор філософських наук, професор
- Сидоріна Т. Ю.** – доктор філософських наук, професор кафедри
історії філософії Національного дослідного
університету «Вища школа економіки» при
Уряді Російської федерації
- Хамітов Н. В.** – доктор філософських наук, професор
- Шевченко В. В.** – доктор філософських наук, професор
- Шейко С. В.** – кандидат філософських наук, професор
- Яроцький П. Л.** – доктор філософських наук, професор

РЕДАКЦІЯ ЖУРНАЛУ

Головні редактори: **Колодний А. М., Кравченко П. А.**

Філософські обрії: *Наук.-теорет. журн. / Ін-т філософії імені Г. С. Сковороди НАН України, Полтав. нац. пед. ун-т імені В. Г. Короленка.* – Вип. 45. – К. ; Полтава, 2021. – 142 с.

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 15491-4083 ПР від 22.06.2009 р.
КВ № 23461-13301 ПР від 22.06.2018 р.

UDC 1 (060,55)
ISSN 2075-1443 (Print)
ISSN 2412-2335 (Online)

FOUNDERS

Institute of Philosophy named after H. S. Skovoroda NAS of Ukraine
Poltava Korolenko National Pedagogical University

EDITORIAL BOARD

- Andruschenko V.P.** – Doctor of Philosophical Sciences, Professor, academician NAS of Ukraine
- Vasilyauskyenye Aldona** – Doctor of History, Professor Shyaulyayskiy University (Lithuania)
- Gardashuk T.V.** – Doctor of Philosophical Sciences, Professor
- Ermolenko A.M.** – Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Corresponding Member of the NAS of Ukraine
- Zagorodniuk V.P.** – Doctor of Philosophical Sciences, Professor
- Kiselev M.N.** – Doctor of Philosophical Sciences, Professor
- Kolodnyi A. M.** – Doctor of Philosophical Sciences, Professor
- Kravchenko P.A.** – Doctor of Philosophical Sciences, Professor
- Ljubivoje Y.V.** – Doctor of Philosophical Sciences, Professor
- Lyakh V.V.** – Doctor of Philosophical Sciences, Professor
- Malakhov V.A.** – Doctor of Philosophical Sciences, Professor
- Reid K. Y.** – Doctor of Philosophical Sciences, Professor
- Sydorina T. Y.** – Doctor of Philosophical Sciences, Professor of the History of Philosophy, National research university «Higher School of Economics» under the Government of the Russian Federation
- Khamitov N.V.** – Doctor of Philosophical Sciences, Professor
- Shejko S.V.** – Candidate of Philosophical Sciences, Professor
- Yarotskiy P.L.** – Doctor of Philosophical Sciences, Professor

EDITORSHIP OF THE JOURNAL

Editor-in-chiefs: Kolodnyi A. M., Kravchenko P. A.

Philosophical horizons : a scientific-theoretical journal / Institute of Philosophy named after H. S. Skovoroda NAS of Ukraine, Poltava Korolenko National Pedagogical University. – Issue 45. – Kyiv ; Poltava, 2021. – 142 p.

Testimonial about the state registration KV № of 15491-4083, PR from 22.06.2009

KV № of 23461-13301 PR from 22.06.2018

ЗАТВЕРДЖЕНО:

*вченою радою Полтавського
національного педагогічного
університету імені В. Г. Короленка,
протокол № 2 від 24 вересня 2021 р.*

РЕЦЕНЗЕНТИ:

Йосипенко Оксана Миколаївна – доктор філософських наук, старший науковий співробітник відділу історії зарубіжної філософії Інституту філософії імені Г.С.Сковороди НАН України;

Фейзієв Джаваншир Ейюб оглу – кандидат філософських наук, старший науковий співробітник Інституту філософії, соціології і права Національної академії наук Азербайджану.

Хоффманн Генрик – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри релігієзнавства Інституту історії релігії, Ягеллонський університет (Краків, Польща).

Науково-теоретичний журнал
«Філософські обрії» зареєстровано в
міжнародних каталогах періодичних видань
та баз даних:

Index Copernicus
Open Academic Journals Index (OAJI)
Polska Bibliografia Naukowa
Ulrich's Periodicals Directory
OpenAIRE

Google Scholar (Гугл Академія)
Журнал включений у Всеукраїнський
реєстр наукових видань, належить
до періодичних видань, що мають
бібліометричні профілі»

Редакція дотримується політики рецензування «Double blind peer review». Листування з приводу результатів рецензування редакція видання не веде. Рукописи не повертаються. Думка авторів опублікованих матеріалів може не збігатися з редакційною.

APPROVED:

*by scientific advice board
of Poltava Korolenko National
Pedagogical University
protocol № 2 from 24 September, 2021*

REVIEWERS:

Yosypenko Oksana Nikolaevna – Doctor of Philosophy, Senior Researcher, Department of History of Foreign Philosophy at the Institute of Philosophy named after G. S. Skovoroda, National Academy of Sciences of Ukraine;

Feyziyev Dzhavanshyr Eyyub oglu – PhD, senior researcher at the Institute of Philosophy, Sociology and Law of Azerbaijan National Academy of Sciences.

Hoffmann Henrik – Doctor of Philosophy, Professor, Head of the Institute of Religious History of Religion, Jagiellonian University (Krakow, Poland).

Scientific and theoretical journal
«Philosophical Horizons» registered in the
international directories of periodicals
and databases:

Index Copernicus
Open Academic Journals Index (OAJI)
Polska Bibliografia Naukowa
Ulrich's Periodicals Directory
OpenAIRE

Google Scholar
Journal is included in the
Register of Ukrainian scientific publications,
belongs to periodicals
with bibliometric profiles

Editorial board follows policy of review as «Double blind peer review». Editorial board does not practice correspondence concerning the results of the review. Manuscripts will not be returned. The idea of the published material may be different from the editorial.

Електронна версія журналу розміщена на сайті

<http://philosobr.pnpu.edu.ua>

ЗМІСТ

СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ ТА ФІЛОСОФІЯ ІСТОРІЇ

<i>Кравченко П.А., Безруков С.І.</i> Витоки концепту «лібертаріанський патерналізм» у науковій літературі: соціально-філософський аспект	8
<i>Колодій О.С., Шейко С.В.</i> Деїзм як визначальний принцип формування філософії історії Вольтера	18

ФІЛОСОФСЬКА АНТРОПОЛОГІЯ, ФІЛОСОФІЯ КУЛЬТУРИ

<i>Мещков В.М., Луговський О.В.</i> Про природу надособової реальності духовної культури	31
<i>Шапвал В.М.</i> Глобальна еволюція і перспективи людського інтелекту	42
<i>Кравченко П.А., Кісельова Т.В.</i> Людина і безсмертя в поглядах трансгуманістів	50
<i>Усанова Л.А., Супрун Г.Г.</i> «Інакшість» як конфлікт ідентичностей у цифровому середовищі	58
<i>Кравченко П.А., Костенко М.Т.</i> Чинники формування гідності людини в моральній культурі народу	66

РЕЛІГІЄЗНАВСТВО

<i>Царенко А.В.</i> Догматичні смисли драми Святителя Георгія (Кониського) “воскресіння мертвих”	79
<i>Богомолець О.В.</i> Іконопис: барокова ментальність українців	96

ФІЛОСОФІЯ ОСВІТИ

<i>Ільченко А.М.</i> Філософсько-методологічні засади реформування вищої освіти у творчості В. Вернадського	111
Перелік закладів обов’язкового розсилання журналу «Філософські обрії»	124
Вимоги до оформлення та подання статей	126

CONTENTS

SOCIAL PHILOSOPHY AND PHILOSOPHY OF HISTORY

<i>Kravchenko P.A., Bezrukov S.I.</i> Origins of the concept of «libertarian paternalism» in scientific literature: social and philosophical aspect	8
<i>Kolodii O.S., Sheiko S.V.</i> Deism as a definitive principle for the formation of the philosophy history of Wolter's	18

PHILOSOPHICAL ANTHROPOLOGY, PHILOSOPHY OF CULTURE

<i>Meshkov V.M. Lugovskiy O.V.</i> About the nature of the supra-personal reality of spiritual culture	31
<i>Shapoval V.N.</i> Global evolution and prospects human intelligence	42
<i>Kravchenko P.A., Kiselyova T. V.</i> Human and immortality in the views of transhumanists	50
<i>Usanova L.A., Suprun H.H.</i> «Otherness» as a conflict of identities in the digital environment	58
<i>Kravchenko P.A., Kostenko M.T.</i> Factors of formation of human dignity in the moral culture of the people	66

RELIGIOUS

<i>Tsarenok A.V.</i> Dogmatic senses of st. Georgiy (konys'kyj's) drama "resurrection of the dead people"	79
<i>Bogomolets O.V.</i> Iconography: on baroque mentality of ukrainians	96

PHILOSOPHY OF EDUCATION

<i>Ilchenko S.A.</i> Philosophical and methodological fundamentals of reforming higher education in the works of V.Vernadskyi	111
---	-----

List of institutions for compulsory delivering of the journal «Philosophical horizons»	124
--	-----

Requirements and submission of the articles	126
---	-----

СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ ТА ФІЛОСОФІЯ ІСТОРІЇ

УДК 123:323.2

<https://doi.org/10.33989/2075-1443.2021.45.242657>

ORCID ID: 0000-0001-8898-5120

ORCID ID: 0000-0002-0275-5752

Петро Кравченко, Сергій Безруков

КРАВЧЕНКО Петро Анатолійович – доктор філософських наук, професор кафедри філософії, декан факультету історії та географії Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г.Короленка. Сфера наукових інтересів – соціальна філософія та філософія історії, проблеми сучасної політичної культури.

e-mail: pkravchenko53@gmail.com

БЕЗРУКОВ Сергій Ігорович – аспірант кафедри філософії Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г.Короленка. Сфера наукових інтересів: соціальна філософія, політична філософія.

e-mail: sergiibezrukov@gmail.com

ВИТОКИ КОНЦЕПТУ «ЛІБЕРТАРІАНСЬКИЙ ПАТЕРНАЛІЗМ» У НАУКОВІЙ ЛІТЕРАТУРІ: СОЦІАЛЬНО- ФІЛОСОФСЬКИЙ АСПЕКТ

Анотація. Проаналізовані різні витоки лібертаріанського патерналізму – політичні, соціальні, культурні, досліджується сутність цього суспільного й соціального феномену. Лібертаріанський патерналізм має як позитивні, так і негативні риси, які актуалізуються сучасними планетарними викликами. Демократія і громадянські свободи опинились в лежцях викликів, на які своєрідно реагує як держава в цілому, так і приватний сектор економіки, зокрема. У цивілізованому світі гостро постала проблема соціального захисту населення, пересічною людиною драматично сприймається масованій пресинг реклами, ЗМІ, певних структур, які зацікавлені в швидкому збуті своїх продуктів – матеріальних, духовних і соціальних. Лібертаріанський патерналізм вбачається авторами як можливий шлях узгодження цих питань, особливо з точки зору захисту соціальних прав й свобод громадян.

Ключові слова: лібертаріанський патерналізм, свобода вибору, патерналізм, надж, неолібералізм, архітектура вибору.

© П. А. Кравченко, С. І. Безруков, 2021

Вступ. Сутність теорії лібертаріанського патерналізму, її світоглядні основи, розкриваються авторами даної концепції – Р. Талером та К. Санстейном та їхніми послідовниками: відносно ступеня втручання держави і приватного сектору економіки, у свідомий вибір особистості – споживача суспільних благ та соціальних послуг, та напрями застосування державою і приватним сектором технологій «втручання» у вигляді «м'якої» сили.

Втіленням однієї з таких технологій є «наджинг, надж» технологія. Образно її можна уявити в якості підштовхування того, хто вагається зробити щось дуже важливе, зробити рішучий крок. Тобто, особистості надається можливість обрати найліпше рішення, що його пропонує держава або комплекс корпоративних структур – різного характеру й рівня. Причому якість цього рішення оцінюється на рівні його наслідків як для самої особистості, так і інших людей.

Тобто, в даному аспекті поєднуються дві великі світоглядні ідеї: ідея патерналізму як вияв «батьківської» турботи щодо здоров'я й благополуччя громадян та ідея свободи, яка є основною ідеєю лібералізму та радикальної його форми – лібертаріанства. При цьому, індивід немовби не відчуває певний тиск на нього – йому завуальовано надається право й свобода вибору дій.

Також, у випадку остаточного вибору особистістю певного варіанта поведінки, держава й приватні структури знімають з себе відповідальність за індивідуальний вибір, тобто їхні дії набувають стану амбівалентності. Як це можна зрозуміти в контексті нашої теми? З одного боку, держава та приватний сектор зацікавлені в розширенні прав та можливостей громадян стосовно повноцінного забезпечення їхніх потреб. В ідеалі громадянське соціальне суспільство здатне досягти такого стану. Але в реаліях економіки та соціального життя, особливо в умовах вільного ринку праці й різних варіантів задоволення потреб громадян, дуже важко досягти ідеального балансу між можливостями громадян й тиском суспільства на людину з приводу максимальної її самовіддачі – стосовно отримання користування цими благами. Більше того, приватні корпорації постійно працюють над тим, щоб максимально розширити сферу свого впливу на індивідуальний вибір.

З іншого боку, в цих умовах, коли створюється ілюзія максимальних можливостей людини з реалізації своїх потреб, індивідуальна свобода все щільніше прив'язується до політики – економічної й соціальної – держави й приватного сегменту.

Це одвічний суспільний парадокс: людина є вільною настільки, наскільки суспільні умови дозволяють це. У цьому парадоксі є три варіанти рішення: людина пристосовується до суспільних умов жит-

тя, людина нейтрально ставиться до співвідношення своєї свободи й суспільних можливостей з її реалізації, людина відхиляє, негативізує суспільні норми, настанови, вимоги тощо.

Аналіз досліджень і публікацій. Джерельну базу дослідження розробки поняття лібертаріанського патерналізму формують безпосередньо роботи К. Санстейна та Р. Талера, Г. Фарреда, А. Ренд, Г.Маркузе, П.Андерсона, А. Грамші, Л. Альт'юсера, Е. П. Томпсона, М. Ротбарда.

Мета та завдання статті. Аналіз сутності суспільного й соціального феномену лібертаріанського патерналізму, та дослідження його витоків: політичних, соціальних, культурних.

Методологія дослідження. Основними методами дослідження є історичний, структурно-функціональний, системний та порівняльний. Для вирішення конкретних завдань дослідження використано також принципи системності, об'єктивності, сходження від абстрактного до конкретного тощо.

Результати. Ідейною сутністю лібертаріанського патерналізму є переконання в тому, що приватні та державні інституції можуть си-нергічно впливати на поведінку громадянина – споживача продуктів й послуг, у глобальному суспільстві масового споживання, масової ін-формації, беззастережно поважаючи, при цьому, свободу вибору гро-мадянина. Йдеться про процес своєрідного впливу на широкий спектр можливостей індивіда в напрямі задоволення його потреб й проявів його свободи.

Синтезоване поняття «лібертаріанський патерналізм» було започатковане поведінковим економістом Річардом Талером та юристом-правознавцем Кассом Санстейном, які презентували нове вчення й соціальну технологію «наджинг» (Sunstein, С., Thaler, R.H., 2003). Цей напрям об'єднує в собі як напрацювання в галузі лібералізму, неолібералізму, лібертаріанства (як традиційного, так і нео-), так і суспільно-соціальний досвід з патерналістського комплексу, який бере своє коріння з доби Античності, набувши своїх рис в умовах ХХ століття, а особливо у глобальну добу.

Талер і Санстейн продовжили обговорення своєї ідеї у розширеній статті, опублікованій в Юридичному огляді Університету Чикаго (Санстейн К., Талер Р., 2003). Це викликало низку різноманітних оцінок з боку науковців – як позитивних, так і негативних.

На думку дослідників, лібертаріанський патерналізм є формою й змістом осучасненого патерналізму в тому сенсі, що «...він намагається впливати на вибір таким чином, щоб зробити вибір вигіднішим, про що може судити сам (споживач – Автори) ...» (Sunstein, С., Thaler,

R.H., с.175). Тобто, фокус уваги переноситься на індивідуальну оцінку вільного вибору та його суспільно-соціальних наслідків.

Згідно Р. Тайлеру й К. Санстейну, самі люди як споживачі, мають змогу відмовитись від певних домовленостей в тому випадку, якщо вони вирішили зробити свій вибір (Sunstein, C., Thaler, R.H., с.1161). Мається на увазі, що заради досягнення ідеалу волевиявлення, люди готові відмовитися від попередніх (стандартних, традиційних, стереотипних) упереджень стосовно угод, укладених із суспільством, вийти за межі традиційних уявлень щодо «економічної поведінки».

Також мається на увазі, що державні й недержавні структури безперервно напрацьовують новітні платформи співдії особистісного вибору і суспільно значущих настанов, які, одночасно, можуть варіюватися відносно багатьох факторів, перш за все, політичних та економічних. Йдеться, в першу чергу, про процес «підштовхування» індивіда до обрання ним найбільш сприятливого раціонального варіанту соціальної дії.

У цьому аспекті полягає друга сторона лібертаріанства (перша – це визнання повної свободи раціонального вибору) – виховання в індивіда здатності критично мислити й усвідомлено ставитися до своєї поведінки, враховуючи при цьому інтереси інших, особливо в питанні добробуту й захищеності. Тобто спрацьовує «Золоте правило» етики, але при цьому робиться похибка на межі й ступінь втручання в індивідуальний вибір зовнішніх сил. У цьому сенсі, як ми вже говорили, йдеться про різноступеневість впливу в межах патерналістського комплексу – від «жорсткого» патерналізму до «м'якого».

Р. Талер і К. Санстейн опублікували «Надж», в якості захисту своєї доктрини (Sunstein, C., Thaler, R.H., 2008). Автори вважають, що лібертаріанський патерналізм є вираженням ідеї про те, що і держава, і приватні структури, одночасно реалізують свої наміри, поважаючи при цьому свободу індивідуального вибору.

У цьому ракурсі, з точки зору теоретичних підстав взаємодії індивідуальної свободи вибору з суспільними настановами й вимогами, лібертаріанський патерналізм є асиметричним класичному патерналізму, який переслідує власні інтереси стосовно допомоги людям, які поводяться ірраціонально, і внаслідок чого вони не здатні усвідомлено реалізувати власні інтереси. Тобто йдеться про такий різновид патерналізму, який, в першу чергу опікується людьми в певному сенсі обмеженими своїми можливостями – ментальними, чи фізичними.

На противагу, лібертаріанцям які фокусуються виключно на людях, які здатні до раціональної оцінки своєї поведінки та до адекватного розуміння відповідальності за свою поведінку. Встановлення меж

втручання в особистісний вибір і є квінтесенцією доктрини лібертаріанського патерналізму й соціальної практики наджингу.

Для розвинених демократичних країн, які є лідерами в світі суспільних трансформацій та модернізацій, цей момент – свобода вибору – є визначальним з точки зору загального гуманітарного розвитку. Ці країни досягли такого рівня матеріального й соціального забезпечення громадян, що для них проблема вибору й проблема свободи особистості має суто практичне перспективне значення. Але при цьому ці держави постійно піклуються стосовно пролонгованого врахування меж втручання в «архітектуру» вибору; за цим піклуванням криється перспективне бачення гуманітарного розвитку, в сенсі усвідомлення новітніх реалій суспільного буття й соціального життя.

Глобальне суспільство здійняло бачення свободи людини на дуже високий рівень з точки зору ставлення до неї держав, політичних режимів, в межах яких іноді стається порушення меж цієї свободи. Більше того, в сучасному світі змагаються тенденції глобалізму та антиглобалізму. Громадянин у сучасному суспільстві опинився в їхніх лещатах. Сьогодні дуже важко бути суто вільною особистістю; стан і рівень людської свободи, на нашу думку, цілком залежить від рівня розвитку в суспільстві громадянських свобод.

Але також треба розуміти хвилювання тих дослідників, які стверджують, що, хоча лібертаріанський патерналізм має на меті цілковите сприяння підвищенню добробуту, в багатовекторній суспільно-соціальній реальності може існувати значно більша кількість лібертаріанських цілей, які доцільно генерувати, передбачати, у тому числі, мова йде про можливість максимізації майбутньої свободи.

У даному випадку йдеться про співдію суспільства й громадянина в виборі ним майбутньої стратегії щодо можливих трансформаційних зрушень в сфері, наприклад, соціального забезпечення. Ця проблема сьогодні гостро постала в Україні у зв'язку з пенсійною реформою. Також – це проблема збереження здоров'я людини в умовах кризового соціуму, всесвітньої пандемії, соціальних негараздів та загального стану невизначеності.

Стосовно історичної платформи соціальних зрушень на Заході (у бік лібертаріанського патерналізму), треба розуміти, що лібертаріанський патерналізм виріс, перш за все, під час активної фази суспільного й соціального руху «Нові ліві» – «*New Left*». Ці «Нові ліві» були широким політичним рухом, переважно в 1960-х і 1970-х роках, що був сформований з активістів західного світу, які проводили політичні й соціальні акції у напрямку постановки широкого спектру соціальних питань, таких як: громадянські та політичні права, фемінізм, права

секс- та інших меншин, право на аборти, гендерні ролі та політичні реформи. (Farred G. 2000, Rand A., 1993).

Західні дослідники вважають рух «Нові ліві» опозиційною реакцією на попередні марксистські та профспілкові рухи за соціальну справедливість, які зосереджувались суто на діалектичному матеріалізмі та соціально-класовій площині вирішення соціальних питань. В основі цього руху знаходилися соціально-реформаторські ідеї, які зачіпали підвалини капіталістичного способу мислення й життя.

На нашу думку, можна провести своєрідні синтезуючі лінії – в аспекті руху «Нових лівих» – у напрямі розуміння глибшої проблеми – проблеми свободи людини в умовах капіталістичного суспільства. Ця проблема знайшла своє висвітлення на сторінках праць і у публічних виступах пост – і нео – марксистських діячів.

Проблема свободи людини та її співвідношення з реаліями буття людини в буржуазному суспільстві була розглянута з позиції співвідношення основних догматів – соціал-комуністичних й ліберально-буржуазних. У запеклій ідеологічній й «вуличній» боротьбі зійшлися адепти колективістичного способу життя й мислення, й прихильники індивідуалістичної ідеології, особливо в річищі неолібералізму.

У цей час західними інтелектуалами були переглянуті праці засновників марксизму й соціал-демократії. Одночасно, в якості передового загону інтелігенції, в ті часи активно виступили апологети екзистенціалізму, неомарксистів.

У цей час Герберт Маркузе, філософ, пов'язаний із Франкфуртською школою (Marcuse H., 2018), відкинув теорію класової боротьби та марксистську стурбованість соціально-класовим відношенням до ринка праці й зайнятості на Заході. Його погляди були оберненими до «звільнення» від пут і моральних догм. Герберт Маркузе проголосив нове божество – Ерос, як справжнє звільнення людства, що, в свою чергу, надихнуло утопії Джеррі Рубіна та інших авторів.

У 1960 р., *The New Reasoner*, голос Нових лівих, об'єднався з університетами та «лівою» рецензією, сформувавши *New Left Review*. Ці журнали намагалися впровадити теоретичну позицію марксистського ревізіонізму, гуманістичного, соціалістичного марксизму, комунізму з «людським обличчям», відступивши від ортодоксальної марксистської теорії. Активна публікаційна робота зробила ідеї теоретиків, орієнтованих на культуру, доступними для широкої аудиторії. Йшлося про новий «культурний переворот», що в ньому по-новому сплавалися цінності Модерну й Постомодерну, налаштовані на реалії боротьби широких верств населення за соціальні й громадянські права. Більше того, в цих виданнях були спровоковані ідеї, які стосувалися, в тому числі,

ідеї свободи індивіда в умовах реформованого буржуазного суспільства на шляху конвергенції Заходу й комуністичного Сходу – в особі реформованого пост сталінського СРСР, маоїстського Китаю, правдивого В'єтнаму на чолі з Хо Ші Міном та світоча Кубинської революції Фіделя Кастро. Під багаторічним редакційним керівництвом Перрі Андерсона, «Нова ліва рецензія» популяризувала Франкфуртську школу, Антоніо Грамші, Луїса Альт'юсера та інші форми неомарксизму. Зокрема, Перрі Андерсон зазнав на собі тиск з боку Е. П. Томпсона («Злидні теорії») в ході дискусії з приводу структурного марксизму Луїса Альт'юсера та використання в соціальних опозиційних реформаторських практиках історичних розвідок й висновків з «лівих» теорій.

Важливим моментом для становлення лібертаріанського патерналізму, зокрема, у США та його співвідношення з соціальними реформаторськими рухами, було ставлення його ідеологів до політичної бюрократії. Саме Нові ліві виступили проти «істеблішменту» який вони вважали пануючою владною структурою в суспільстві.

Серед Нових лівих були також анархісти, які певним чином модернізували лібертаріанські соціалістичні традиції в душі американського радикалізму, через співдію з промисловими робітниками (в сенсі обстоювання їхніх інтересів) та войовничими профспілками. Ця група об'єдналася в «лівому» історичному журналі «Радикальна Америка».

Крім Нових лівих, які намагалися переформатувати правлячий політичний істеблішмент у бік захисту соціальних прав та свобод, які переглядали марксистські та ліві соціалістичні погляди з монархістської й анархістської позицій, які висували на передовий ідеологічний фланг проблему вивільнення як промислових робітників, так і маргінальних стигматизованих груп - перш за все, з точки зору соціокультурних зрушень, у рух за соціальну модернізацію буржуазного імперіалізму, втягнулися також й Старі праві – “*Old Right*”.

Ці Старі праві зазвичай підтримували класичний лібералізм; деякі з них були орієнтованими на бізнес-консерватизм; інші були екстремальними лівими, які різко рухались праворуч, наприклад, прозаїк Джон Дос Пассос; треті, такі як південні аграрії-демократи, були традиціоналістами, які мріяли відновити досучасне комунальне (комунарне) суспільство.

Відданість Старих правих антиімперіалізму ввійшла в конфронтацію з інтервенціоністською метою глобальної демократії, з її напрямом на трансформацію американської політико-економічної традиції – «зверху вниз», з рухами до соціальної та інституційної інженерії «лівих» та деяких «правих». Старі праві поступово зникли як орга-

нізований рух, але багато ідей, напрацьованих у ньому, сьогодні дискутуються серед палеоконсерваторів та палеолібертаріанців. Ці ідеї сьогодні також мають певний вплив на лібертаріанський патерналізм.

Також в колі лібертаріанців патерналістського штибу має місце палеолібертаріанство, «права» популістська політична стратегія, розроблена американськими теоретиком анархо-капіталістичного руху Мюрреєм Ротбардом (Rothbard M., 1978).

Лідери цього руху прагнуть донести лібертаріанські ідеї щодо протидії втручанню влади в соціальне життя простих людей, особливо робочого та середнього класів, орієнтуючись на соціокультурні традиції, що притаманні найманим класам Америки. Вони намагаються оновити сучасний лібертаріанський рух з його історичними антисоціалістичними, антивоєнними та маскултними витоками, в свою чергу, відновленими з традицій американського класичного ліберального руху першої половини ХХ століття, який був частиною опозиції Нового Курсу (часів Ф.Д. Рузвельта).

У цілому лібертаріанські патерналісти, на відміну від інших форм патерналізму, дуже відповідально ставляться до виявів особистісної свободи й вільного раціонального вибору. За К. Санстейном, дуже важливим є угодження свободи вільного вибору індивіда з суспільними можливостями щодо задоволення його постійно зростаючих потреб.

Однак при цьому лібертаріанські патерналісти також визнають, що уподобання (інтереси, вимоги) людей не завжди є доцільними, вважає сформованими. Вони пропонують певні раціональні напрями пошуку людиною власного «правильного» вибору: через отримання найповнішої інформації; через самоідентифікований контроль в сенсі необмежених когнітивних здібностей.

Висновки. Лібертаріанський патерналізм виник як реакція на політичні, економічні й соціокультурні зрушення, які сталися в сучасному суспільстві на хвилі глобалізації, загальної інформатизації та перегляду ряду соціальних програм в урядах передових країн світу.

У цьому аспекті розглянуті витоки лібертаріанського патерналізму – політичні, соціальні, культурні, глибинно презентують сутність цього суспільного й соціального феномену. Сьогодні розуміння ідеології лібертаріанського патерналізму та знання з практичної реалізації надж-технології є актуальним й перспективним в умовах постійного підвищення рівня добробуту громадян й дій у цьому напрямі держави й приватних структур.

Лібертаріанський патерналізм зачіпає найтонкіші соціально-філософські, соціально-психологічні елементи свідомості індивіда, який став заручником державних програм та приватних мегапроектів. Ціна

раціонального вибору індивіда – його власна свобода, обтяжена сучасними реаліями суспільного життя.

References

- Farred, Grant (2000). Endgame Identity? Mapping the New Left Roots of Identity Politics. *New Literary History*, 31 (4), 627-648. doi:10.1353/nlh.2000.0045. JSTOR 20057628. S2CID 144650061.
- Marcuse, Herbert (1955). Eros and Civilization. *Beacon Press* (pp. 125-126).
- Rand, Ayn. (1993). *The New Left: The Anti-Industrial Revolution*. New York: Penguin Books.
- Rothbard, Murray Newton. (1978). *For a new liberty: The libertarian manifesto*. Ludwig von Mises Institute,
- Sunstein, C., & Thaler, R. H. (2003). Libertarian paternalism. *The American Economic Review*, 93 (2), 175-179.
- Sunstein, C., Thaler, R. H. (2003). Libertarian paternalism is not an oxymoron. *University of Chicago Law Review*, 70 (4), 1159-1202.
- Thaler, R. H., & Sunstein, C. R. (2008). *Nudge: Improving Decisions About Health, Wealth, and Happiness*. Yale University Press

Кравченко П.А., Безруков С.И.

ИСТОКИ КОНЦЕПЦИИ «ЛИБЕРТАРИАНСКОГО ПАТЕРНАЛИЗМА» В НАУЧНОЙ ЛИТЕРАТУРЕ: СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКИЙ АСПЕКТ

В статье авторы делают попытку проанализировать различные истоки либертарианского патернализма - политические, социальные, культурные и пытаются исследовать сущность этого общественного и социального феномена. Либертарианский патернализм имеет как положительные, так и отрицательные черты, которые актуализируются, в свою очередь, современными планетарными вызовами. Демократия и гражданские свободы оказались в тисках вызовов, на которые своеобразно реагирует как государство в целом, так и частный сектор экономики в частности. В цивилизованном мире остро стоит проблема социальной защиты населения, обыденным человеком драматично воспринимается массивированный прессинг рекламы, СМИ, определенных структур, которые заинтересованы, прежде всего, в быстром сбыте своих продуктов - материальных, духовных и социальных. Либертарианский патернализм рассматривается авторами как возможный путь согласования этих вопросов, особенно с точки зрения защиты социальных прав и свобод граждан.

Ключевые слова: либертарианский патернализм, свобода выбора, патернализм, надж, государство, архитектура выбора.

Kravchenko P.A., Bezrukov S.I.

ORIGINS OF THE CONCEPT OF “LIBERTARIAN PATERNALISM” IN SCIENTIFIC LITERATURE: SOCIAL AND PHILOSOPHICAL ASPECT

Introduction. In the article, the authors attempt to analyze the various origins of libertarian paternalism - political, social, cultural, and try to explore the essence of this social and social phenomenon. Libertarian paternalism has both positive and negative features, which are actualized, in turn, by modern planetary challenges. **The aim and the tasks:** analysis of the essence of the social phenomenon of libertarian paternalism, and the study of its origins - political, social, cultural. **Research methods are** historical, structural and functional, systemic and equitable. For the revision of specific projects, it is also the principle of consistency, objectivity, convergence from the abstract to the concrete. **Research results:** Democracy and human rights have found themselves in the grip of challenges, to which both the government and the private sector of the economy in particular react in a peculiar way. In the civilized world, the problem of social protection is acute; an ordinary person dramatically perceives the massive pressure of advertising, the media, certain structures that are interested, first of all, in the early sale of their products - material, spiritual and social. Libertarian paternalism is seen by the authors as a possible way to reconcile these issues, especially from the point of view of protecting the human rights and freedoms. **Discussion.** In this regard, other authors note that in the practical implementation of Nudge technology, people rarely follow the ideal interpretation of private well-being in terms of full satisfaction of needs. Opponents suggest in this regard that people can be guided by temporary benefits in terms of irrational consumer behavior, that is, the socio-psychological bases of consumerism are affected. **Conclusion.** Libertarian paternalism was created as a reaction to political, economic and sociocultural changes in society under the impact of globalization, informatization and revision of social programs in the governments. The concept of libertarian paternalism and its practical implementation of nudge technology is relevant and promising in the context of a constant increase in the level of welfare of citizens. Libertarian paternalism affects the most subtle socio-philosophical, socio-psychological elements of the consciousness of an individual who has become hostage to government programs and private projects. The price of a rational choice of an individual is his own freedom, in the context of modern realities of social life.

Key words: *libertarian paternalism, freedom of choice, paternalism, nudge, architecture of choice.*

УДК 930.1:821.111(410)

<https://doi.org/10.33989/2075-1443.2021.45.242660>

ORCID ID: 0000-0002-4314-8676

ORCID ID: 0000-0002-4635-4643

Сергій Шейко, Олена Колодій

ШЕЙКО Сергій Володимирович – кандидат філософських наук, доцент, професор кафедри гуманітарних і соціальних дисциплін Полтавського державного аграрного університету. Сфера наукових інтересів – історія української та російської філософії, філософія науки та освіти.

e-mail: sergii.sheiko@pdaa.edu.ua

КОЛОДІЙ Олена Сергіївна – кандидат педагогічних наук, магістрантка факультету історії та географії Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка. Сфера наукових інтересів – історія української педагогічної думки, теорія та методика виховання.

e-mail: rotcat@ukr.net

ДЕЇЗМ ЯК ВИЗНАЧАЛЬНИЙ ПРИНЦИП ФОРМУВАННЯ ФІЛОСОФІЇ ІСТОРІЇ ВОЛЬТЕРА

Анотація. Аналізуються особливості філософії деїзму у творчості французького просвітника XVIII ст. Вольтера в контексті філософії історії. Автори обґрунтовують визначальні впливи світоглядно-методологічних основ деїзму мислителя на формування принципів філософії історії. Доводяться можливості Вольтера поєднати принципи емпіричного та раціонального в процесі пізнання. Розглядається широка палітра дослідження філософом історико-філософського процесу від античності до Нового часу. Проводиться аналіз філософських концепцій раціоналізму Р. Декарта, Б. Спінози та емпіричної філософії Ф. Бекона, Дж. Локка, І. Ньютона. Філософія історії Вольтера характеризується пошуком об'єктивних закономірностей, достовірних історичних фактів та втілення духовно-раціональних початків.

Ключові слова: французьке Просвітництво, Вольтер, філософія, деїзм, матеріальне та ідеальне, емпіричне та раціональне, соціальна філософія, закономірність, історичний процес, філософія історії.

Вступ. Творчість Вольтера багатогранна, охоплює проблеми філософського пізнання, ствердження деїстичного світогляду, втілення принципів свободи волі людини, всебічної критики релігії та церкви, започаткування політичної концепції «освіченого абсолютизму». Мислитель став одним із найбільших авторитетів французького Просвітництва, будучи високообдарованим, універсально-освіченим, володіючи принципами критичного мислення.

Філософія Вольтера ґрунтується на глибокому аналізі онтологічної та гносеологічної проблематики, з'ясування взаємовідношення ідеального та матеріального, емпіричного та раціонального знання, випадковості та необхідності в історичному процесі суспільного розвитку. У філософських пошуках Вольтер використовує можливості скептицизму та критицизму щодо оцінки попередньої філософської метафізики, що мала переважно схоластичний характер, була відірвана від реальної суспільно-історичної практики, відстоювала принципи релігійно-догматичного мислення. Скептицизм мислителя стає універсальною зброєю для того, щоб поставити під сумнів релігійні догми, спростувати сутність надзвичайних явищ, що не узгоджуються та суперечать розуму й досвіду людини.

Аналіз досліджень і публікацій. Деїстичні основи філософії історії Вольтера виступають предметом дослідження у творчості представників німецького ідеалізму кінця XVIII–початку XIX ст.: І. Канта, Г. Гегеля та сучасних філософів XX ст., зокрема: С. Артакунова, А. Грязнова, Ю. Кагарлицького, В. Кузнецова, Б. Меєровського.

Г. Гегель у своїй знаменитій праці «Лекції з історії філософії» глибоко проаналізував становлення філософської концепції Вольтера, зокрема, відношення істин розуму до релігійного одкровення віри. Згідно з класиком німецької філософії розум не спроможний досягнути істини одкровення, а тому «немає потреби спростовувати висунуті розумом заперечення та труднощі, виходячи із самого розуму» (Гегель, 1935, с. 192). Церква не допускала можливості приймати суттєве протиріччя між релігійною вірою і розумом людини, оскільки вчення церкви не може суперечити розуму, церква «вимагала щоб віруючі підпорядковували їй розум» (Гегель, 1935, с. 192). Саме в цій сфері процесу пізнання розгортається постійна боротьба між одкровенням і розумом. У цій боротьбі розум виступає самостійно, відділяє від себе божественне одкровення.

У зв'язку з цим, Г. Гегель стверджує, що філософія в процесі критики релігії прийшла до «власного змісту», що суперечить змісту релігії, оскільки діяльність розуму чітко усвідомлює, що існує постійна протилежність між його сутністю та безпосереднім змістом релігії. У французькому Просвітництві, насамперед у творчості Вольтера, «віра

перенесена всередину мислячої свідомості» (Гегель, 1935, с. 192). Вона являє собою відношення самосвідомості до релігійних фактів, що знаходяться в ній самій, а не в змісті філософського вчення.

У антагоністичному існуванні розуму та віри слід розрізняти дві основні частини. Як стверджує Г. Гегель, перша частина являє собою вчення церкви у вигляді догмату про сутність Бога, його існування у формі триєдності, про відношення людини до божественної природи. Ця частина вічних істин має абсолютний інтерес для людини, вона за своїм змістом «суттєво спекулятивна». Друга частина церковного вчення, котра вимагає безмежної віри, утримує в собі інші зовнішні уявлення, до яких відносяться історичні повідомлення в Старому і Новому Завітах. Ці уявлення мали зовнішній характер та вимагали віри в усі ці кінцеві речі. Згідно з судженнями Г. Гегеля, якщо хтось не вірив у «привиди, його вважали вільнодумцем, атеїстом» (Гегель, 1935, с. 193).

Оскільки обидві частини християнського *credo* постають на одній площині, то в цьому випадку загальна вимога «однакової віри як в ту, так і в іншу сторону, служить тільки на шкоду церкві та вірі» (Гегель, 1935, с. 193). На думку Г. Гегеля, вороги християнства та атеїсти аж до Вольтера виступали переважно проти зовнішніх релігійних уявлень. Хто бажав неодмінно зберегти такі зовнішні релігійні уявлення, той не міг не оминати в них суперечностей. Таким чином, гегелівська оцінка вольтеріанської критики релігії в пізнавальному відношенні стосується протилежностей розуму та віри, можливостей інтелектуального розвитку людини та божественного одкровення.

Мета та завдання статті. Метою статті є визначення основних засад філософського принципу деїзму у творчості Вольтера та його вплив на становлення філософсько-історичної концепції. Для досягнення поставленої мети потрібно вирішити наступні завдання: проаналізувати становлення дійсного світогляду французького мислителя та впливи філософії сенсуалізму і раціоналізму на формування загальних основ соціальної філософії просвітника.

Методологія дослідження. Методологію дослідження становлять принципи єдності історичного та логічного, діалектичної єдності аналізу та синтезу, сходження від абстрактного до конкретного. Для вирішення конкретних завдань дослідження використано також принципи об'єктивності розгляду, всебічного розвитку, системності, тощо.

Результати. Філософський світогляд XVII – початку XVIII ст. мав двобічний характер: з одного боку – філософія емпіризму, що ґрунтувалася на пізнанні наукових фактів, використовуючи експериментальні методи наукового дослідження, а з іншого – раціоналістична філософія, що приймала за первинне першопочаткові теоретичні уза-

гальнення. Цілісна система філософського знання в першій половині XVIII ст. була відсутня. Онтологічна та гносеологічна основа світогляду Вольтера викладена в його «Філософських листах», що вийшли в світ у 1734 році. Грунтуючись на сенсуалістичному вченні первинності відчуття, французький філософ критикує картезіанське вчення про вроджені ідеї. Вольтер виступив проти перебільшення дедуктивно-раціоналістичного метода у творчості Р. Декарта, Б. Спінози, Н. Мальбранша. Французький просвітник віддає перевагу чуттєвому пізнанню, знаходиться на боці сенсуалізму Дж. Локка. Характеризуючи філософську позицію англійського мислителя, Вольтер стверджував, що ніколи не існувало «більш мудрого методичного розуму та більш точної логіки, як у Дж. Локка, але поміж тим, він взагалі не був великим математиком. Він ніколи не вмів віддатися цілком виснажливим обчисленням та сухим математичним істинам, що не давали нічого ні розуму, ні серцю» (Вольтер, 1988, с. 109).

Вольтер послідовно аналізує історико-філософський процес, в якому висвітлюється проблема мислення, розуму, душі. Так, згідно Аристотеля, розум усіх людей – це одна й та ж ідеальна субстанція. За Р. Декартом душа ототожнюється з мисленням, подібно тому як матерія складає основу протяжності. Французький просвітник запевняв, що за змістом картезіанської філософії «люди мислять постійно і душа перебуває в тілі, заздалегідь забезпечена метафізичними поняттями, що має уявлення про Бога, простір та нескінченність, володіє всіма абстрактними ідеями» (Вольтер, 1988, с. 110). Вольтер вірно доводив, що саме геометрія Декарта була його дороговказом, яку він сам створив і вона «впевнено вела його шляхом фізики», але в кінці кінців він залишив цей дороговказ і віддався «духу системотворення», і з цього часу його філософія стала всього «лише захоплюючим романом». Проте, Вольтер високо цінує у філософії Р. Декарта його метод дослідження та «дух послідовності». «Я не вважаю можливим, щоб дійсно хтось насмілювався звести на нівець його філософію у порівнянні з філософією Ньютона; перша – це досвід, друга – шедевр» (Вольтер, 1988, с. 134). Дж. Локк вщент розбив поняття вроджених ідей і повною мірою відкинув марнославні переконання, начебто ми постійно мислимо. Він констатував, що всі наші ідеї ми отримуємо за допомогою чуттів. Проте, Вольтер, осмислюючи матеріальність і смертність людської душі, має певний сумнів із цього приводу: «можливо ми ніколи не зуміємо пізнати, мислить чи ні чисто матеріальна істота» (Вольтер, 1988, с. 111).

Безсмертя душі логічно довести неможливо, оскільки потрібно пізнати раніше результат творіння, його основу, а потім вирішувати безсмертне воно чи ні. Розум людини сам по собі мало здатний довести

безсмертя душі, тому релігія була вимушена сповіщати нам про нього за допомогою одкровення. З цього приводу Вольтер дотепно висловився проти схоластів: «Ви не можете досягнути ні матерію, ні дух, як же ви смієте щось стверджувати?» (Вольтер, 1988, с. 113). Схоластична філософія запевняє нас, що душа людини є субстанція, сутність якої полягає в мисленні, котра постійно зайнята великими метафізичними ідеями та переконує, що все існуюче належить божественній природі. Розум і віра мають протилежне визначення субстанціональних початків. Матерія і дух поєднуються в людині, не маючи один до одного жодного відношення, вони поєднуються між собою Богом всупереч їх природі. Аналізуючи гносеологічні аспекти філософії, можна переконливо стверджувати, що Вольтер займає дійстичну позицію. «Я можу думати, що Бог надав частинки розуму частинкам матерії, я можу вважати, що матерія мислить у відповідності з тонкістю її відчуття» (Вольтер, 1988, с. 119).

Відстоюючи принципи сенсуалістичної філософії, просвітник дотримується світоглядної позиції поміркованого деїзму, рішуче відкидає при цьому беркліанський суб'єктивний ідеалізм із його спробою заперечити реальне, об'єктивне існування речей, перетворити свідомість людини в творця предметів, явищ, процесів. Вольтер впевнений, що наші чуття постачають нам ідеї, не може бути, щоб наша свідомість отримувала ці уявлення незалежно від нашого існування та об'єктивної реальності. Мислитель запевняє, що всі ідеї людини приходять до нас через опосередкування органів чуття в результаті відображення реальних предметів.

Аргументованій критиці французький мислитель піддає також об'єктивно-ідеалістичне вчення німецького філософа кінця XVII ст. Г. Лейбніца, згідно з яким, матерія лише явище, існує на рівні чуттєвого сприйняття, а сутність буття утворюють духовні субстанції – монади. Лейбніцівській монадології французький просвітник протиставляє матеріалістичний атомізм, доводячи, що сучасні природничі науки підтверджують стародавні філософські передбачення Демокріта, Епікура та Лукреція, про те, що елементи світу матеріальні. Він критикує субстанціональний початок ідеального, що не існує самостійно в абсолютному значенні.

У лекціях з історії філософії Г. Гегеля знаходимо аргументовану критику Вольтером «абсолютної досконалості» лейбніцівського уявлення про наш світ. Згідно Г. Лейбніца, Бог вибрав із нескінченної кількості світів можливо найкращий світ, в якому ми існуємо. Подібна ідеальна досконалість світу являє собою не визначену думку, а «поганий популярний вираз». Г. Гегель вказує на те, що Вольтер дотепно

висміяв зміст обраного Г. Лейбніцем найдосконалішого нашого світу, який має кінцевий характер. У нього знаходимо твердження, що знаючи мудрість Бога «ми повинні прийняти, що закони природи є найкращими», але подібна відповідь не достатня для вирішення цього питання, оскільки не маємо визначеної основи цієї закономірності, «подібні судження звучать набожно, але незадовільно» стосовно логічного обґрунтування (Гегель, 1935, с. 353).

Вольтер широко застосовує в філософсько-історичних дослідженнях індуктивний метод пізнання англійського матеріаліста XVII ст. Ф. Бекона. Французький просвітник наділяє англійського мислителя наступними епітетами: «великий філософ», «добросовісний історик», «дотепна людина», «батько експериментальної філософії». Вольтер стверджує, що до Ф. Бекона «ніхто і не чув про експериментальну філософію, а з експериментів, здійснених після нього, немає майже жодного, котрий не був би згаданий в його книзі» (Вольтер, 1988, с. 107). Вольтер робить висновок, що потрібно шанувати тих філософів, що «володіють умами силою своєї правди, а не тих, хто шляхом насилля створює рабів; тих, хто пізнав весь світ, а не тих, хто його спотворив» (Вольтер, 1988, с. 104).

Важливе місце у вольтерівському світогляді займають роздуми про людину як природну та соціальну істоту, спрямовані проти філософсько-релігійної та теологічної антропології. Вольтер вважав, що справжня сутність людського існування полягає в отриманні результатів пізнання природи та в різноманітних формах практичної діяльності.

Відкидаючи теологічний погляд на суспільство, мислитель доводив, що моральні норми та юридично-політичні закони, необхідні для регулювання відносин між людьми, створюються спільнотами людей, а не є результатом божественного становлення. Вольтер зазначав, що для того щоб існувало суспільство потрібні були закони. Проте, «більшість законів мають видимість довільних, залежать від інтересів, пристрастей та думок тих, хто їх придумав», Всі існуючі історичні народи називають добродійним те, що «відповідає встановленим ними законам, а злочинним те, що їх порушує» (Вольтер, 1988, с. 269).

Характеризуючи плюралізм принципів моральності, Вольтер констатує втілення природного закону людського співіснування, відображеного в золотому правилі: «вчиняй з іншими так, як ти хочеш щоб вчиняли з тобою». Гуманістичні правила моральної поведінки розглядалися просвітником як такими, що повністю відповідають інтересам кожного індивіда, що діє під впливом «любви до себе». Вольтер розробив у повній мірі детеологізовану концепцію моральності. Важливим принципом визначення моральної основи людського буття є сво-

бода волі людини. Як зазначає французький філософ, «не існує питання більш простого, ніж питання про свободу волі, але й немає іншого питання, з приводу якого люди більш за все плуталися (Вольтер, 1988, с. 258). На його думку, «свобода – це виключна можливість діяти... я володію волею, мені властива здатність діяти, докладати зусилля моєї думки до того чи іншого міркування» (Вольтер, 1988, с. 259).

При визначенні концепції свободи волі людини у Вольтера яскраво проявляється деїстична філософська позиція в межах соціальної філософії. На його думку, саме Бог є причиною свободи людини, а матерія не здатна ні просвітити, ні «ввести мене в оману, я не можу отримати від неї здатність волевиявлення» (Вольтер, 1988, с. 260). Деїзм світогляду Вольтера проявляється у спробі знаходження достатньої основи існування принципу свободи волі людини. «Свобода в Богові – це властивість завжди думати все те, що йому завгодно та діяти у всьому в стані зі своєю волею» (Вольтер, 1988, с. 261).

Свобода, що дана Богом людині є слабкою, обмеженою та тимчасовою властивістю зосереджуватися на певних думках і проводити визначені дії. Рівень людської свободи не однаковий, а залежить певною мірою від просвітництва, свобода – це здоров'я душі «ми вільні, мудрі, сильні, здорові та дотепні лише в незначній мірі» (Вольтер, 1988, с. 262). Людина може укріпити власну свободу, привчаючи себе до роздумів та освіти. Проте, людині не властиві абсолютна свобода, в такому відношенні людина зрівнялася б із Богом. Аналізуючи зміст вольтерівського принципу свободи волі людини, можна стверджувати його абстрактний характер та намагання мислителя поєднати в цьому відношенні емпіричні, раціоналістичні та теологічні можливості.

Деїстичні тенденції світогляду французького просвітника характеризують не лише основи його онтології та теорії пізнання, але й проблеми людського існування, моральності та філософії історії. У Вольтера маємо суперечливі форми виразу, тобто подвійність матеріального та ідеального, спокою та руху, ролі відчуття та розуму в пізнавальному процесі. Деїстичний напрям філософії мислителя відображав відповідний рівень суспільно-історичної практики першої половини XVIII ст., розвиток науково-природничого знання та безперечно суттєві впливи релігії на різноманітні форми суспільного життя. Вольтер, не виходячи за межі власного світогляду, намагався поєднати визнання нерозривності матерії та руху зі ствердженням божественного джерела руху, розглядаючи сутність божественного, як ідеального «принципу дії», що властивий природі.

Подвійність його світогляду яскраво проявила себе в дослідженнях морально-юридичного та історико-політичного вчення. У сфері моралі, Вольтер однозначно заявляє, що є сенс визнати існування Бога

в інтересах всього людства, як загального принципу самовдосконалення індивіда та основи «людського правосуддя». Французький просвітник вказує на те, що згідно з логічними умовиводами, в інтересах кожної людини бути порядною, добродійною, справедливою. У цьому відношенні, на думку Вольтера, філософи в усі часи були самими порядними людьми на світі. Розумне виховання «укріплює подібні почуття в людях, звідси виникло почуття гідності, що становить стержень суспільства» (Вольтер, 1988, с. 274). Далі просвітник зауважує, що ті хто «потребують підтримки в релігії для того, щоб бути порядними людьми, гідні усілякого співчуття та бути вигнанцями суспільства, не знаходячи в самих собі почуттів, необхідних для цього суспільства і бути вимушені запозичувати їх ззовні» (Вольтер, 1988, с. 274).

Французький просвітник постійно звертається до історії, що становить характерну рису вольтеріанських роздумів про людину та суспільство. Досліджуючи сутність людини, мислитель заперечує раціонально-апріорний підхід, теоретичну дедукцію, намагається максимально застосувати фактичний історичний матеріал. Вольтер втілює принцип історизму характерний для просвітницького світогляду. У цьому відношенні маємо прояви, як конструктивної сторони філософсько-історичного деїзму мислителя, так і його обмеженість. Сучасні дослідники історичної концепції Вольтера стверджували, що завдяки критичному методу та прагненню до наукового синтезу він є першим істориком-науковцем.

Французький просвітник провів величезну роботу щодо вивчення історії народів та їх звичаїв, зокрема порівняння історичного минулого Франції, Швеції, Росії, Німеччини та був засновником раціонально-критичної картини всесвітньої історії з найдавніших часів до середини XVIII ст. Вольтер із принципово нових філософських позицій осмислює зміст, характер, рушійні сили та тенденції об'єктивного історичного процесу, що й склало основу його філософії історії.

Вивчаючи попередні твори істориків часів Античності, Середньовіччя та Нового часу, Вольтер був неприємно здивований тим фактом, що ці дослідження не мають життєво важливих свідчень, а навпаки насичені різноманітними домислами. Виклад фактологічного історичного матеріалу не мав об'єктивного підтвердження та реальної достовірності, досить часто був суперечливим та суб'єктивним. В історичних працях повинно оповідатися тільки те, що реально відбувалося в минулому, а їх достовірність повинна бути об'єктивно доведена. Щодо історично вивіреної хронології подій, Вольтер звертається до наукових досліджень Ньютона у цій царині. «Звикнувши вносити ясність в хаос, він побажав внести деяке світло в хаос давніх світів, змішаних з істо-

рією, і встановити точну хронологію замість недостовірної» (Вольтер, 1988, с. 149). Оскільки в історичних дослідженнях існувало прагнення відсунути в глибину віків походження народів. Перші історичні дослідження мали виключно гіпотетичний характер та недбале відношення щодо встановлення історичних дат. Ньютон довів, що історія суспільств на п'ятсот років молодша, ніж це стверджували попередні літописці. Він започатковує свою ідею на звичайному процесі розвитку природи та на астрономічних спостереженнях. Ньютон із цією метою використовує астрономічні спостереження, що приводять його до вивіреного визначення хронологічного часу історичного буття. Таким чином, фізика, астрономія і математика сприяють англійському науковцю у визначенні «ідеї перетворення хронології світу» (Вольтер, 1988, с. 153).

Історія, на думку Вольтера, це розповідь про істинні факти, а не вигадані судження, що мають хибний характер. У розумінні історичного факту філософ застосовує до їх вивчення пізнавальні принципи критичного мислення та емпіричні методи дослідження, що використовувалися в філософії та природознавстві Нового часу.

На думку французького просвітника головним завданням історика-дослідника є беззаперечне обґрунтування всіх його тверджень про те, що реально мало місце в минулому. Вольтер надавав першопочаткове значення освоення істориком основних положень природознавства та філософії з метою з'ясування впливу природних причин та закономірностей на розвиток історичного пізнання. Згідно мислителя, філософський погляд на історію означає в першу чергу категоричне заперечення божественного світогляду та хибного викладу історичних фактів, історія має бути «освітлена філософією».

Всупереч релігійному уявленню про людину та історію французький просвітник в праці «Досвід про звичаї та дух народів» розкриває дійсний характер всесвітньої історії. У цій праці знаходимо відображення життя всіх відомих до середини XVIII ст. народів різних континентів із найдавніших часів до сучасності. Відкидаючи ідеї провіденціалізму та богообраності, Вольтер відкидає існуючий в християнській історіографії поділ народів на «історичні» та «неісторичні», а також попереднє уявлення щодо фатальної нерівності між ними. За переконанням мислителя, кожен народ при відповідних зусиллях та наявності мудрих правителів здатен створити високорозвинену цивілізацію та збагатити своїми досягненнями загальнолюдську культуру. Щодо форм державного правління, Вольтер вважав, що парламентаризм є посередником певної нації, а монарх – верховним посередником. Цієї рівноваги не вистачало римлянам, тому що вельможі і народ постійно були між собою розділені, оскільки «була відсутня посередницька влада, котра могла б встановити між ними злагоду». Римські

сенатори дивились на народ як на «дикого звіра», якого необхідно було «нацьковувати на сусідів, щоб вони не поїли своїх господарів, такий най-величнійший порок правління римлян зробив із них завойовників». Вони стали господарями світу, до тих пір поки їх в кінці кінців не «роздерли і не зробили рабами» (Вольтер, 1988, с. 92). Парламентське правління в Англії не створене «ні для настільки величного блиску, ні для настільки похмурого кінця». Згідно Вольтера, англійці взагалі не вважали, що вони занадто дорого «заплатили за гідне законодавство». Громадянські війни у Франції були довготривалими і жорстокими, ніж такі ж війни в Англії, але жодна з них не мала на меті «мудру свободу» (Вольтер, 1988, с. 93).

Французькі просвітники категорично заперечували теологічне розуміння історії, намагалися з'ясувати необхідність історичного процесу, виходячи з природних обставин, впливу середовища, клімату, що визначає діяльність людей як історичних суб'єктів та пояснює виникнення та розвиток різних форм соціально-історичної організації. Ш.-Л. Монтеск'є в праці «Про дух законів» стверджував, що соціально-політичний устрій певної країни визначається характерним для неї «кліматом», під яким розумів комплекс географічних факторів. У той же час, Монтеск'є перебільшив значення географічного середовища, в результаті чого була створена натуралістична концепція «географічного детермінізму».

Вольтер став одним із перших рішучих критиків натуралістичної теорії свого співвітчизника, вказуючи на її вразливі положення. У концепції Ш. Монтеск'є клімат і природне середовище безпосередньо впливає на спосіб політичного правління держави, духовне життя суспільства. Він вважав, що окремий тип клімату формує строго визначені психологічні риси у населення. Згідно історичного натуралізму громадянська свобода є природньою для народів поміркованого клімату, а деспотичне правління оголошувалось природним для дуже жарких чи занадто холодних країн. Г. Гегель в лекціях з історії філософії високо оцінював працю «Дух законів» Ш. Монтеск'є, вказував на те, що французькі просвітники висловили дуже багато чудових ідей. По відношенню до цієї праці Ш. Монтеск'є, Вольтер зауважив, що вона є проявом «дотепного розуму з приводу законів».

Вольтер переконував, що суспільний устрій у державі визначається системою юридичних та політичних законів. Філософ вважав, що загальною метою мудрого законодавства є втілення принципів громадянської свободи та розумних початків у житті народів. Саме на системі розумних законів ґрунтується освічений образ державного правління. Намагаючись зрозуміти специфіку людської діяльності в історії, мислитель зосереджує увагу на принципах усвідомлення закономірностей історичного розвитку. Першочергове значення Вольтер нада-

вав людській діяльності, якій властиве свідоме цілепокладання, в силу чого кожний вчинок індивіда спрямований певною думкою. У процесі боротьби з теологічним розумінням історії, просвітник доводив, що думки людей мають природне походження та є виключно продуктами людської діяльності. Водночас, центральне місце у вольтерівській філософії історії займає твердження, про те, що історична діяльність людей визначена в кінцевому разі сукупністю ідеальних думок, їх системним втіленням, котрі здобувають владу над умами людей, які передаються в історії з покоління до покоління. Ідеальні думки правлять світом – ця теза складає сутність освіченого розуміння історії. Людський розум створює істинні ідеї, які обов'язково перемагають хибне уявлення про історію світу та завжди залишається визначальним.

Раціональному поясненню історичного розвитку сприяла передова філософія та наука XVIII ст. Вольтерівське положення про те, що «думка править світом» відображало розуміння могутнього впливу ідей людини на соціально-історичні явища, орієнтувало суспільство на свідоме їх використання в процесі радикального перетворення у Франції. Проте, раціоналістичний принцип в історії в епоху Просвітництва абсолютизувався. Вважалось, що ідеї становлять визначальну рушійну силу суспільних процесів, являють собою детермінуючий фактор усіх історичних подій і соціально-політичних інститутів. У філософії просвітників положення про те, що «думка править світом» складала основу ідеалістичного розуміння історії.

Французький просвітник вбачав значну роль власне матеріальних, економічних факторів в історії людства. Вольтера як філософа та історика в першу чергу цікавили ті ідеї, які не залишались виключно результатом творчої діяльності «чистого розуму», а складали креативний результат людської діяльності та знаходили практичне втілення. Для мислителя це означало вдосконалення знарядь праці, раціоналізацію виробництва, технічне оснащення цивілізації. Він доводив, що єдино істинним методом для визначення цілісності історії духовної культури є емпіричне пояснення достовірних фактів та становлення теоретичних узагальнень історичного процесу. Постійне удосконалення розумової діяльності як загальної основи історичного пізнання філософ вважав найважливішим критерієм прогресивного розвитку людства.

Обговорення. Просвітництво поєднує в собі «прогрес розуму» з успіхами в боротьбі за звільнення людства від упередження релігії та церкви. На думку Вольтера, майже всі правителі Європи поважають науку та філософію, всюди розум стає визначальним та успішним. Епоха Просвітництва – це «вік філософії», яка спрямовує свої знання на перетворення людського життя, саме філософія збільшила число

університетів в європейських країнах, примножила знання, розповсюдила впливи людського розуму. Прогрес розуму отримує власну зрілість та ефективно впливає на всі сфери людської діяльності, зокрема на політику та економіку. Мислитель намагається втілити в державне управління просвітницьку теорію прогресу, що ґрунтується на принципах розуму, справедливості та гуманності.

Висновки. Деїстичні основи філософського світогляду Вольтера визначають не лише онтологічні та гносеологічні аспекти, а безперечно формують загальні принципи його філософії історії, що мають абстрактний, переважно оповідальний характер. Проте, можливості деїстичного світогляду спрямовують мислителя до пошуків об'єктивної закономірності розвитку історичного пізнання. Звичайно мають загально-теоретичну цінність, а також їх практичне втілення.

Список літератури

- Вольтер. Избранные сочинения. Москва, 1997. 847 с.
Вольтер. Кандід. Харків : Фоліо, 2017. 128 с.
Вольтер. Поэмы. Философские повести. Киев, 1989. 493 с.
Вольтер. Философские сочинения. Москва : Наука, 1988. 751 с.
Гегель Г. В. Ф. Лекции по истории философии. Соч. Т. XI, кн. 3. Москва ; Ленинград : Соцекгиз, 1935. 527 с.
Кузнецов В., Мееровский Б., Грязнов А. Западноевропейская философия XVIII века. Москва : Высшая школа, 1986. 400 с.

References

- Gegel, G. V. F. (1935). *Lektcii po istorii filosofii* [Lectures on the history of philosophy]. (Vol. XI, kn. 3). Moskva; Leningrad: Sotcekgiz [in Russian].
Kuznetcov, V., Meerovskii, B., & Griaznov A. (1986). *Zapadnoevropeiskaia filosofia XVIII veka* [Western European philosophy of the eighteenth century]. Moskva: Vysshiaia shkola. [in Russian].
Volter. (1988). *Filosofskie sochineniia* [Philosophical writings]. Moskva: Nauka [in Russian].
Volter. (1989). *Poemy. Filosofskie povesti* [Poems. Philosophical stories]. Kiev [in Russian].
Volter. (1997). *Izbrannye sochineniia* [Selected works]. Moskva [in Russian].
Volter. (2017). *Kandid* [Kandid]. Kharkiv: Folio [in Ukrainian].

О.С. Колодий, С.В. Шейко

ДЕИЗМ КАК ОПРЕДЕЛЯЮЩИЙ ПРИНЦИП ФОРМИРОВАНИЯ ФИЛОСОФИИ ИСТОРИИ ВОЛЬТЕРА

Анализируются особенности философии деизма в творчестве французского просветителя XVIII ст. Вольтера. Авторы обосновывают определяющие влияния мировоззренческо-методологических основ деизма мыслителя на

формирование принципов философии истории. Доказываются возможности Вольтера соединить принципы эмпирического и рационального в процессе познания. Рассматривается широкая палитра исследования философом историко-философского процесса от античности до Нового времени. Проводится анализ философских концепций рационализма Р. Декарта, Б. Спинозы и эмпирической философии Ф. Бэкона, Дж. Локка, И. Ньютона. Философия истории Вольтера характеризуется поиском объективных закономерностей, достоверных исторических фактов и воплощения духовно-рациональных начал.

Ключевые слова: французское Просветительство, Вольтер, философия, деизм, материальное и идеальное, эмпирическое и рациональное, социальная философия, закономерность, исторический процесс, философия истории.

O.S. Kolodii, S.V. Sheiko

DEISM AS A DEFINITIVE PRINCIPLE FOR THE FORMATION OF THE PHILOSOPHY HISTORY OF WOLTER'S

Introduction. Voltaire's creativity is multifaceted, covering the problems of philosophical knowledge, the assertion of a deistic worldview, the implementation of the principles of human free will, a comprehensive critique of religion and the church, the beginning of the political concept of "educated absolutism." The thinker became one of the greatest authorities of the French Enlightenment, being highly gifted, universally educated, owning the principles of critical thinking. **The aim** of this article is to determine the basic principles of the philosophical principle of deism in Voltaire's creativity and its influence on the formation of the philosophical-historical concept. **The tasks** of this article are perform an analysis the formation of the deistic worldview of the French thinker, the influences of the philosophy of sensualism and rationalism on the formation of the general foundations of social philosophy of the enlightener. **Research methods** are principles of unity of historical and logical, dialectical unity of analysis and synthesis, convergence from abstract to concrete, principles of objectivity and systematization. **Research results:** philosophical worldview of the XVII – early XVIII centuries. had a one-sided character: on the one hand – the philosophy of empiricism, based on knowledge of scientific facts using experimental methods of scientific research, and on the other – rationalist philosophy, which took as primary the original theoretical generalizations. The integral system of philosophical knowledge in the first half of the eighteenth century was absent. **Conclusion.** The deistic foundations of Voltaire's philosophical worldview determine not only the ontological and epistemological aspects, but undoubtedly forming the general principles of his philosophy of history, which have an abstract, mostly narrative character. However, the possibilities of a deistic worldview direct the thinker to search for an objective pattern of development of historical knowledge. They usually have a general theoretical value, as well as their practical implementation.

Keywords: French Enlightenment, Voltaire, philosophy, deism, material and ideal, empirical and rational, social philosophy, regularity, historical process, philosophy of history.

УДК 130.3:17.023.31

<https://doi.org/10.33989/2075-1443.2021.45.242661>

ORCID: 0000-0003-0493-5519

ORCID: 0000-0002-0814-3896

Вячеслав Мешков, Олександр Луговський

***МЕШКОВ Вячеслав Михайлович** – доктор філософських наук, професор кафедри філософії Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г.Короленка. Сфера наукових інтересів: метафізика, філософія культури, філософія науки.*

e-mail: vmeskov951@gmail.com

***ЛУГОВСЬКИЙ Олександр Васильович** – аспірант кафедри філософії Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г.Короленка. Сфера наукових інтересів – соціальна філософія та філософія історії.*

e-mail: lugovskijšana010895@gmail.com

ПРО ПРИРОДУ НАДОСОБОВОЇ РЕАЛЬНОСТІ ДУХОВНОЇ КУЛЬТУРИ

***Анотація.** У статті показано, що надособова реальність духовної культури є складною, автономною, цілеспрямованою рефлексією, замкненою на собі культурного процесу, який у міру свого розвитку упродовж двох з половиною тисяч років набував найбільш розвинутої структури і змісту. Гегель і Гартман досить повно розкрили її своєрідну природу, складну структуру і культурно-історичне значення. Їх концептуальні побудови можуть служити методологічною основою для загального культурологічного дослідження.*

Тематичний культурологічний підхід дозволяє досліджувати генезис світової культури і окремих культур народів. Тематичний аналіз письмових джерел (до VI ст. до н. е.) переконливо показує натуралістично-силовий характер ментальних просторів усіх без винятку культур. Це означає, що не в одній культурі до VI ст. до н. е. ми не знайдемо уявлень про розум і добродієність як чисто духовних, самостійних реальностей. Тематичний підхід дозволяє дослідити революційні перетворення осьового часу, коли здійснив-

ся революційний перехід від натуралістично-силового до розумово-добродійного ментального простору культури.

Ключові слова: надособова реальність, ментальний простір культури, велика ментальна революція, тематичний культурологічний аналіз, домінуючі теми.

Вступ. У духовній культурі можна виділити суб'єктивний і об'єктивний рівні. Останній рівень філософи і культурологи називають «надособовим» або «інтерсуб'єктивним», який в ході світового культурно-історичного процесу набув значного розвитку. Найбільш глибокий аналіз надособового рівня духовної культури здійснили німецькі філософи Г. Гегель та М. Гартман, які цей рівень культури називали відповідно «світовим Духом» і «духом народу» та «живим духом». З початку ХХІ ст. природа надособової реальності культури суттєво змінюється, що потребує сучасного філософсько-культурологічного дослідження.

Мета і завдання статті. Мета статті – розкрити особливості надособової реальності та продуктивне значення тематичного культурологічного аналізу.

Методологія дослідження. Основу дослідження склала методологія тематичного культурологічного аналізу, яка дозволяє вивчати культурні процеси в окремих культурах та культурних регіонах. Провідні методологічні установки склали принципи об'єктивності, системності, цілісності, єдності історичного і логічного, взаємозв'язку, сходження від абстрактного до конкретного.

Результати дослідження. На початку ХІХ ст. Г.Гегель розробив потужну філософську модель структури і розвитку духу народів та світового Духу. Він заклав традицію розгляду світової історії як структурованого і складного духовного процесу, що розвивається. Він відмічає фундаментальний, субстанціальний характер культурно-історичного процесу: «Всесвітня історія здійснюється в духовній сфері. Світ обіймає собою фізичну і психічну природу; фізична природа також грає деяку роль у всесвітній історії. Але субстанціональним являється дух і хід його розвитку» (Гегель, 1993, с. 70). Він наголошував не лише на автономну логіку розвитку світового Духу культури, але і на первинність, субстанціональність цього процесу. Гегель відмічав не тільки цілеспрямованість культурного процесу, але і його рефлексивний характер, функціонування з постійно наростаючим зворотнім зв'язком.

У вченні про Дух як надособову реальність Гегель виділяє два рівні: дух народу, що форматується і структурується в процесі життєдіяльності держави, і світовий Дух, який формується шляхом інтеграції духу народів держав і носить, таким чином, метакультурний характер.

Гегель стверджує, що дух народу є сутнісною, первинною реальністю, самосвідомість якої сприяє проясненню власної природи. Ця реальність направляє волю і діяльність індивідів. Він структурував цю об'єктивну духовну реальність по формах свідомості (мораль, право, мистецтво, філософія, релігія) і при побудові своєї грандіозної філософської системи провів величезну роботу, розглянувши їх в розвитку, як єдиний світовий культурно-історичний процес.

Гегель вважав, що найважливішими формами самосвідомості духу народу є релігія, мистецтво і філософія, тому що вони в найбільшій мірі виражають сутність і своєрідність духу народу. Згідно Гегелю, реальність світового Духу по відношенню до духу народу є не вторинною, а первинною. Логіка розвитку світового Духу у всесвітньо-історичному процесі є визначальною, сутність виражається у наростаючій рефлексійній діяльності, у пробудженні і зростанні самосвідомості. На думку Гегеля, в процесі саморозвитку, як духу народу, так і світового Духу, головним є процес самопізнання. Процес прояснення своєї власної природи є сенсом всесвітньої історії і окремої нації. Розкриваючи сенс всесвітньої історії і природу світового духу, Гегель, по суті, виявляє систему абсолютних цінностей західноєвропейської культури. Одним з базових положень його філософії історії є затвердження свободи як мети світового Духу і сенсу всесвітньої історії. «Визначенням духовного світу і кінцевою метою світу було визнано, – стверджує Гегель, – усвідомлення духом своєї свободи... Сама в собі свобода містить нескінченну необхідність усвідомити саму себе і тим самим стати дійсною» (Гегель, 1993, с. 72). Гегель підкреслює раціональний характер духовної культури. Він розглядає світовий Дух як об'єктивну, чисто духовну розумова реальність: «Розум панує у світі... Розум є субстанція, завдяки чому і в чому уся дійсність має своє буття; розум є нескінченна потужність» (Гегель, 1993, с. 64).

Таким чином, Гегель глибоко дослідив сутність культурно-історичних процесів, як на культурному, так і на метакультурному рівнях. Він показав їх раціональний, базовий, автономний, саморефлексійний характер. По суті, він розкрив природу надособової реальності західноєвропейської цивілізації, яка в першій половині XIX ст. була головним локомотивом світового культурно-історичного процесу.

Не менш продуктивну концепцію розвитку історичного Духу розробив М. Гартман. Про своєрідну природу історичного Духу Гартман пише: «Усе духовне буття перебуває в русі. Має історію. Історія, хоча і не є історія духу виключно, але, мабуть, завжди є нею «в числі іншого». Без духовного чинника вона принципово не відрізняється від того, що відбувається в природі. Дух, про який тут йде мова, є дух

об'єктивний. Що дійсно рухається, перетворюється, розвивається в історії» (Гартман, 2003, с. 119). Німецький філософ справедливо відмічає, що історичний Дух, як необхідна складова історичного процесу, знаходиться в постійному русі і розвитку. Гартман вказує на складну і загадкову природу об'єктивного духу, яка не зводиться ні до субстанціональної сутнісної духовної реальності, ні до суспільної свідомості. Німецький філософ відмічає важливу особливість надособової реальності об'єктивного духу, який, з одного боку, створюється людьми, її носіями, а з іншої, – він за своїм змістом більше і глибше духу людей, що його творять. У філософії історії Гартман прагне уникнути одностороннього підходу і закликає до комплексного дослідження всесвітньої історії. На його думку, складність синтезу матеріальних і духовних чинників в дослідженні історичної реальності полягає в тому, що вони підкоряються істотно різним типам детермінації – каузальної і фінальної.

Гартман створив глибоко і ретельно продуману концепцію духовної культури, як «живого духу». Згідно з німецьким філософом, реальне буття є системою впорядкованих шарів неорганічної і органічної природи та індивідуально-психічного і духовного життя. У свою чергу кожен з цих шарів має специфічну структурування. Концептуальне ядро гартмановської онтології складає розмежування і осмислення істотного зв'язку ідеального буття і живого духу, який динамічно змінюється, складаючись з індивідуально-психічної і об'єктивної духовної реальностей. Згідно Гартману, неодмінною умовою функціонування живого духу є безперервний процес його об'єктивації і повернення до іманентної духовної природи. Цей безперервний процес К. Маркс назвав опредмечування і розпредмечуванням в ході практичної діяльності. Гартману вдалося значно далі просунути в осмисленні процесу об'єктивації живого духу. Гартман дає наступне визначення об'єктивації: «Об'єктивація є не лише витвір мистецтва, але також всякий інший продукт, який робить людський дух, від інструменту і приладу власного винаходу до літературного твору. Все, що історично переходить від духу колишніх часів в змінений дух сьогодення і сприймається сьогоденням як його теперішнє, має форму об'єктивації. Писемність грає тут найбільшу роль» (Гартман, 2004, с. 110). Розвиваючи ці положення, можна стверджувати, що усі ми живемо у світі, що об'єктивувався, який окрім нашої волі і свідомості безперервно впливає на нас, задає нам цілі, бажання і спрямування. Об'єктивний дух впливає на нас безпосередньо в процесі об'єктивно існуючих знань (монографій, романів тощо). Створене людьми штучне середовище існування є сфера постійного тиску на людей об'єктивного духу.

М. Гартман виділяє наступний закон усього духовного буття, який він називає основним : «Основний закон усього духовного буття полягає в тому, що воно не може існувати таким, що вільно витає, а зустрічається таким, що тільки покоїться на іншій основі буття. Так, персональний дух окремої особи покоїться на духовному житті, а вона у свою чергу – на тілесно-органічному житті; остання ґрунтується на неорганічному фізичному бутті. Тут панує ланцюг обумовленості «знизу», відповідно до якої вище завжди спирається на нижче, і, оскільки духовне життя утворює вищий ступінь буття, вона ґрунтується на нижчих східцях в усій їх послідовності. Але те ж саме, що відноситься до персонального духу, відноситься також до історично-об’єктивного духу, який складає загальне духовне життя цілих народів і віків. Він так само ґрунтується на одиничному духовному житті, як і на родовому житті народів. Духовне буття не може існувати без тих шарів буття, що підпирають його знизу. (Гартман, 2004, с. 109). Гартман фіксує дві обставини, які необхідні для виникнення і існування об’єктивного духу, – вбудованість у свою основу в певний вид матеріального буття і наявність розуміючої і споглядаючої свідомості.

Люди утворюють світ культури. Останнє покоління відтворює створене попередниками як щось задане, таке, що автономно розвивається. При цьому можна сформулювати щось на зразок закону, назвавши його законом нескінченно втраченого. З власного життєвого досвіду ми знаємо, як з переходом сьогодення в минуле день у день безповоротно втрачаються миті нашого існування. У результаті руйнування, перетворення творинь світу об’єктивацій, велика частина духу, що об’єктивувався, сходить у небуття. У міру зростання динаміки громадянського розвитку прискорюється оновлення штучного місця існування, сфери об’єктивувань суб’єктивного духу. невідворотно перетворюється на прах ментальність давніх епох. Те, що вдається зберегти в текстах, пам’ятниках і інших творах складає нікчемну частину духу, що об’єктивувався. Ми завжди реконструюємо старовину з осколків світу об’єктивувань.

Ціннісна навантаженість нашого життєвого світу припускає обов’язкову наявність ціннісної складової в усіх наших уявленнях, у тому числі і в нашому просторовому баченні. Як справедливо зазначив Ніцше, неодмінною складовою нашого життєвого світу є цілесподівання як воля до влади. Гартман розглядав світ цінностей як один з видів ідеального буття. На нашу думку, процес об’єктивації і декодування є суб’єктивно-об’єктивною реальністю ціннісного буття. У цьому процесі, що безперервно здійснюється, «живуть» цінності. Ця обставина дозволяє нам зробити дуже важливий висновок: «об’єктивний дух», «живий дух», «дух народу» не є особливого роду метафізичним бут-

тям. Ці реальності є ціннісно-розумові простори об'єктивації, декодування яких задає нам ціннісну систему координат. Тематичний аналіз дозволяє її досліджувати.

Таким чином, Гегелю і Гартману вдалося створити дуже продуктивні загальнофілософські моделі надособової реальності, в яких вони досить повно розкрили її своєрідну природу, її складну структуру і культурно-історичне значення. Їх концептуальні побудови можуть служити методологічною основою для конкретного культурологічного дослідження.

Культурологічний підхід тематичного аналізу, що розробляється нами, дозволяє вивчити різноманітні культурні процеси у локальній області в деталях. Суть культурологічного тематичного аналізу виражається в наступному. Базовим теоретичним конструктом тематичного аналізу об'єкту культурологічного дослідження є «ментальний простір», який розглядається як надособова ціннісно-розумова реальність, що історично розвивається. Усі ми у будь-який момент нашого існування живемо в ціннісно-розумовому просторі, який значною мірою визначає наше світосприйняття, постановку життєвих цілей, завдань тощо. При цьому необхідно враховувати метакультурний вплив ментальних просторів країни (України) і світової культури. Розумовий конструкт «ментального простору» дозволяє розглянути культурні процеси об'єкта дослідження в цілісності і взаємозв'язку, як в статичі, так і в динаміці.

Важливу роль в культурологічному тематичному аналізі відіграють теми, які є розумові конструкти приватного порядку. Розподіл тем в ментальному просторі культури дозволяє їх структурувати, вивчати своєрідність і динаміку розвитку. При цьому слід враховувати, що в об'єктивній надособовій реальності число цих тем нескінченне. Тому для фахівця тематичного аналізу важливим завданням стає, серед множини тем, виділення головних, які розкривають сутнісну природу культури, що вивчається. Первинне значення мають теми, які ми називаємо «домінуючими темами», тому що вони виражають граничні ціннісно-розумові спрямування представників культури, що вивчається, і задають шкалу відліку усіх інших культурних явищ і подій. Ці теми складають своєрідну систему координат ментального простору культури, що вивчається, як би обкреслюють межу розумових спрямувань її представників. Для представників культури, що вивчається, «домінуючі теми» виступають в певному значенні аксіомами їх життєвого світу. Їх аксіоматичний характер виражається в тому, що представники тієї або іншої культури ці теми-цінності приймають як очевидні істини, що не вимагають обґрунтування. Так, в культурі Давньої Греції домінуючими були теми «свободи», «закону», «справедливості», «ро-

зуму», «добročесності», «прекрасного»; у культурі Давнього Риму (особливо в республіканський період) – теми «свободи», «доблесті», «закону», «слави». У українській козацькій культурі на землях Полтавщини в XVII – XVIII ст. домінуючими були теми «віри», «землі» і «волі». У російській культурі з часу утворення Московської централізованої держави такими були теми «Бога», «царя» і «Росії».

У справі реконструкції ментального простору культури визначальне значення мають письмові джерела даного періоду, в яких у більшій або меншій мірі відображаються тематичні ціннісно-розумові спрямування авторів творів. Історичною базою тематичного аналізу можуть служити художні твори, наукові праці, щоденники і листи діячів культури і науки. Тематичний культурологічний аналіз світового культурно-історичного процесу показує, що в його генезисі можна виділити три основні періоди – архаїчний (до VI ст. до н.е.), великої ментальної революції (VI – IV ст. до н.е.) і постреволюційний (III ст. до н.е. – XX ст.).

Тематичний аналіз письмових джерел (до VI ст. до н. е.), що дійшли до нас, переконливо показує натуралістично-силовий характер ментальних просторів усіх без виключення культур. Це означає, що не в одній культурі до VI ст. до н. е. ми не знайдемо уявлень про розум і добročесність як чисто духовних, самостійних реальностей. У цей період уявлення про розум і добročесність вплітаються в синкретичну систему міфологічних світосприйнять. Оскільки ненатуралістичних ціннісно-розумових орієнтацій не існувало, то і ментальний простір культури носив переважно натуралістичний характер. У письмових джерелах цього періоду (Рігведі, книгах Старого Завіту, «Іліаді» Гомера та ін.) ми виявляємо переважно натуралістичні теми-цінності. У всіх тематичних просторах культур архаїчного періоду можна виділити універсальну тематичну структуру, яку утворюють домінуючі теми «натури», «ероса», «роду», «сили» і «ритуалу». Сміслові теми «натура» визначається сукупністю життєво важливих цілей для задоволення чуттєвих бажань, концентрованим вираженням яких часто виступає тема «здобичі». Натуралістичний спосіб життя з необхідністю припускає еротичне відношення до дійсності як фундаментальну ціннісно-розумову орієнтацію. Це означає, що ментальний простір був еротично насиченим. Ерос сприймається як норма, як найважливіша, базисна характеристика «життєвого світу», як необхідне, безумовно, позитивне начало. Не існувало інших способів пояснення виникнення чого-небудь як за допомогою міфологічних уявлень породження богами, першопредками, героями тощо. Еротична насиченість ментального простору культури з необхідністю припускає органічний зв'язок з те-

мою «роду» («породження», «родючості»). Значущість цієї теми, як фундаментальній ціннісно-розумовій орієнтації, виражається в тому, що осмислення світу здійснюється в термінах родових стосунків. Тема «роду» є найважливішим засобом впорядковування, структуризації життєвого світу. Світосприйняття через призму універсальних родових стосунків було ефективним засобом визначення місця будь-якого об'єкту (божественного, природного, соціального) в системі всесвіту, характеру його стосунків з іншими об'єктами. Поза родовими стосунками статус людини або іншого об'єкту був не визначений. У архаїчному життєвому світі фізична сила є одним з найважливіших критеріїв значущості об'єкту або явища.

Революційний прорив в ціннісно-розумовому просторі культури доводиться на VI ст. до н. е. у Стародавній Персії, Індії, Китаї, Греції і Римі, а також, мабуть, у Фінікії. Завбачливо, що кардинальні соціально-економічні, релігійно-моральні перетворення відбувалися в цих культурних регіонах практично синхронно, хоча і мали різну динаміку і істотно різну спрямованість. Тематичний аналіз давньоперсидських, індійських, китайських, грецьких і римських письмових джерел VII-VI ст. до н. е. призводить до висновку, що саме в цей період відбувається спонтанне, практично синхронне, відкриття пригломшливої у своїй чистоті і піднесеності об'єктивної, сакральної, розумно-добродісної реальності. Ця реальність відразу ж сприймалася як фундаментальна та божественна. Генезис філософії цього періоду є вираження складової рефлексії цього шляху. Осмислення цієї об'єктивної ментальної реальності є процес її тематичної структуризації.

Головним досягненням осьового часу було виявлення не матеріальної, а духовної природи розуму і добродісності, яка спочатку мислилася як об'єктивна духовна реальність Бога і людини «Премудрість» («правда», «істина», «добро»). Ця обставина привела до глибинної переоцінки усіх колишніх цінностей, як сказав би Ф. Ніцше. Усі інші перетворення були вторинними. Першовідкривачем природи чистого розуму і добродісності Бога і людини судилося стати Заратустрі. Потім були Піфагор, Будда і Конфуцій. Як показує дослідження осьового періоду світової історії, найскладнішою виявилася не стільки проблема відкриття і осмислення цієї революційної ідеї, скільки проблема її соціалізації, про що свідчить трагічна доля основних її проповідників – Заратустри, Піфагора, Конфуція та Сократа. Її адаптація в культурах осьових народів привела до руйнування натуралістично-силового і формування розумно-добродісного ментального простору культури. Ця «перереформатизація» тривала приблизно три-чотири століття – до III ст. до н.е. У III-I ст. до н.е. в Стародавніх

Індії, Китаї і басейні Середземномор'я відбувався процес соціально-політичної, економічної і духовної інтеграції. Енергія революційних перетворень згасала і їх час закінчився. Настав час технологічного використання напрацьованого матеріалу.

Головним підсумком осьового часу було формування всього трьох метакультурних ціннісно-розумових утворень цивілізацій: європейської, індійської та китайської. Трансляція тематичних структур двох останніх серед народів азіатського континенту привела до становлення мегакультурного цілого, що називається культурологами і істориками «Сходом». Поширення греко-римських, а потім християнських ціннісно-розумових структур серед народів Європи стали початком формування так званого «Заходу». Виникнення в VII ст. ісламу і його стрімке перетворення в метакультурну освіту дозволяє говорити про формування четвертої цивілізації в історії людства. Більше цивілізацій не було.

Самим вражаючим в сучасних культурних процесах є стрімке руйнування вищих поверхів світової культури і окремих народів. Сучасне культурне буття стрімко втрачає характер рефлексії самопізнання і набуває усе більш спрощені форми.

Висновки. Таким чином, надособова реальність є складною, автономною, цілеспрямованою, рефлексією, замкнутого на собі культурного процесу, який у міру свого розвитку упродовж двох з половиною тисяч років набував найбільш розвинуту структуру і зміст. Тематичний підхід дозволяє успішно досліджувати генезис як світової культури, так і окремих культур народів. Як ми бачимо, розвиток надособової реальності духовної культури є багатограним процесом духовної культури планетарного масштабу. На сьогодні дана проблема потребує дослідження, ряд наукових шкіл досліджує тематичні підходи, революційні перетворення осьового часу надособової реальності духовної культури. Стрімкий розвиток цивілізації, розширення наукового світобачення, концептуальних надбудов уможливує на даний момент більш ширші, масштабніші дослідження природи надособової реальності духовної культури.

Список літератури

- Гартман Н. К основоположению онтологии. Санкт-Петербург : Наука, 2003. 640 с.
- Гартман Н. Эстетика. Киев : Ника-Центр, 2004. 640 с.
- Гегель Г. Лекции по философии истории. Санкт-Петербург : Наука, 1993. 479 с.
- Гегель Г. В. Ф. Энциклопедия философских наук : в 3 т. Москва : Мысль, 1975. Т. 2 : Философия природы. 695 с.

- Фишер К. Гегель. Его жизнь, сочинения и учение. Первый полутом. Москва; Ленинград : Соцэкгиз, 1933.
- Горак А. И. К постановке проблемы соотношения материального и духовного в общественной жизни. Материальное и духовное в социальном развитии. Киев : Вища школа, 1986. С. 15–31.
- Виндельбанд В. Философия культуры и трансцендентальный идеализм. Культурология. XX век: Антология. Москва : Юрист, 1995. С. 57–68.

References

- Fisher, K. (1933). *Gegel. Ego zhizn, sochineniia i uchenie. Pervyi polutom* [Hegel. His life, writings and teachings. The first half]. Moskva; Leningrad: Sotcekgiz [in Russian].
- Gartman, N. (2003). *K osnovopolozheniiu ontologii* [Towards the Foundations of Ontology]. Sankt-Peterburg: Nauka [in Russian].
- Gartman, N. (2004). *Estetika* [Aesthetics]. Kiev: Nika-Tcentr [in Russian].
- Gegel, G. (1993). *Lekcii po filosofii istorii* [Lectures on the philosophy of history]. Sankt-Peterburg: Nauka [in Russian].
- Gegel, G. V. F. (1975). *Entsiklopediia filosofskikh nauk. T. 2: Filosofii prirody* [Encyclopedia of Philosophical Sciences. Vol. 2: Philosophy of nature]. Moskva: Mysl [in Russian].
- Gorak, A. I. (1986). K postanovke problemy sootnosheniia materialnogo i dukhovnogo v obshchestvennoi zhizni [On the formulation of the problem of the relationship between material and spiritual in public life]. In *Materialnoe i dukhovnoe v sotcialnom razvitii* [Material and spiritual in social development] (pp. 15-31). Kiev: Vishcha shkola [in Russian].
- Vindelband, V. (1995). *Filosofii kultury i transtscendentalnyi idealism* [Philosophy of culture and transcendental idealism]. In *Kulturologiia. XX vek: Antologiia*. [Culturology. XX century: Anthology] (pp. 57-68). Moskva: Iurist [in Russian].

Мешков В.М. Луговський О. В.

О природе надличностной реальности духовной культуры

Аннотация. В статье показано, что надличностная реальность мирового Духа представляет собой автономный, целенаправленный, рефлексивный, замкнутый на себя культурный процесс, который по мере своего развития на протяжении двух с половиной тысяч лет приобретал более сложную структуру и содержание. Гегелю и Гартману удалось создать весьма продуктивные общепhilosophические модели надличностной реальности, в которых они достаточно полно раскрыли ее своеобразную природу, ее сложную структуру и культурно-историческое значение. Их концептуальные построения служили философско-методологическим основанием нашего исследования.

Тематический подход позволяет весьма успешно исследовать генезис мировой культуры и отдельных культур народов. Тематический анализ дошедших до нас письменных источников (до VI в. до н. э.) убедительно показывает натуралистически-силовой характер ментальных пространств всех без исключения культур. Это означает, что ни в одной культуре до VI в. до н. э. мы не найдём

представлений о разуме и добродетели как чисто духовных, самостоятельных реальностях. Тематический подход позволяет исследовать революционные преобразования осевого времени, когда осуществился революционный переход от натуралистически-силового к умственно- благодетельному ментальному пространству культуры.

Ключевые слова: надличностная реальность, ментальное пространство культуры, большая ментальная революция, тематический культурологический анализ, доминирующие темы.

Meshkov V.M., Lugovskiy O.V.

About the nature of the supra-personal reality of spiritual culture

Introduction. The article shows that the suprapersonal reality of spiritual culture is an autonomous complex, purposeful reflection, a self-contained cultural process, which in the process of its development over two and a half thousand years has acquired the most developed structure and form. Hegel and Hartmann sufficiently revealed its peculiar nature, complex structure, and cultural-historical significance. Their conceptual constructions can serve as a methodological basis for general cultural studies.

The thematic culturological approach allows us to analyze the genesis of world culture and individual cultures of different peoples. Thematic analysis of the written sources (up to the 6th century B.C.) convincingly shows the naturalistic-power character of the mental spaces of all cultures. This means that in one culture by the sixth century B.C. we can not find any representations of reason and goodness as purely spiritual, independent realities. The thematic approach allows us to investigate the revolutionary transformation of the Axial Age, when a revolutionary transition from the naturalistic-force to the mentally charitable and mental space of culture is carried out. **The purpose and objectives of the article.** The aim of the article is to show the features of suprapersonal reality and the productive significance of thematic culturological analysis. **Research methodology.** The research was based on the methodology of thematic culturological analysis, which allows to study cultural processes in individual cultures and cultural regions. Leading methodological settings were the principles of objectivity, systemicity, integrity, unity of historical and logical, interconnection, convergence from the abstract to the concrete. **Conclusions.** Thus, the suprapersonal reality is a complex, autonomous, purposeful, reflection, a self-contained cultural process, which as it developed over two and a half thousand years acquired the most developed structure and content. The thematic approach allows to successfully study the genesis of both world culture and individual cultures of peoples.

Key words: supra-personal reality, mental space of culture, great mental revolution, thematic cultural analysis, dominant topics.

УДК 316.32:001.18:140.8

<https://doi.org/10.33989/2075-1443.2021.45.242664>

ORCID: 0000-0003-4826-8463

Володимир Шаповал

ШАПОВАЛ Володимир Миколайович – доктор філософських наук, професор кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Харківського національного університету внутрішніх справ. Сфера наукових інтересів – філософська антропологія, філософія культури, філософія права.

e-mail: shapovalw@ukr.net

ГЛОБАЛЬНА ЕВОЛЮЦІЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ЛЮДСЬКОГО ІНТЕЛЕКТУ

***Анотація.** У статті зроблена спроба проаналізувати проблеми універсального еволюціонізму, показати основні етапи розвитку суцього від появи найпростіших об'єктів до формування вищих з відомих сьогодні матеріальних структур, які є носієм інтелекту на біологічній основі. Автор аргументує позицію, згідно з якою подальша еволюція, з великою імовірністю, буде відбуватись як перехід від інтелекту на органічних носіях – людського розуму – до штучного інтелекту на неорганічних засадах. Разом або окремо від людського розуму, штучний інтелект має змогу надати новий імпульс розвитку земної цивілізації, проникненню у далекий космос і освоєнню його безмежних можливостей.*

***Ключові слова:** еволюція, природа, людина, життя, розум, органіки і неорганіки, штучний інтелект.*

Вступ. У останні роки у царинах природничих і гуманітарних наук активно обговорюється концепція універсального еволюціонізму, згідно з якою всі процеси у світі, починаючи від Великого вибуху і закінчуючи сучасною інформаційною цивілізацією, підкоряються певному загальному вектору розвитку (див .: Назаретян А.П., 2017). На якомусь етапі цей загальний розвиток призводить до появи життя і розуму, що є закономірним етапом послідовного ускладнення світу. Те, що підтверджено об'єктивними даними сучасної науки, задовго до цього стверджували філософи: Спіноза у своїй «Етиці», Шеллінг у своїх натурфілософських працях, Гегель у «Філософії природи», А.Бергсон у роботі

© В. М. Шаповал, 2021

«Творча еволюція», П. Тейяр де Шарден у книзі «Феномен людини». Багато хто з них вважав, що існує загальний напрямок або «космічний порив», згідно з яким поступово, протягом мільярдів років, розгортається певний первинний імпульс. Світ або Природа розвивається за якоюсь загальною програмою, кожний наступний етап якої логічно впливає з попереднього, він поступово набуває матеріальних форм, стає реально суцим.

Існують і протилежні точки зору, а саме, що у світі панує не закономірність, а, скоріше, випадковість (див.: Пригожин, 2000]. Емпірична база для однозначних висновків щодо випадковості чи зумовленості появи світу, життя і розуму з початку часів явно недостатня. Ніде у Всесвіті, окрім планети Земля, життя, тим більше, – розумне життя, поки що не виявлено. Але світ є дуже великим і непередбачуваним. Малоімовірно, щоб життя виникло і існувало лише в одному місці – на планеті Земля, що це сталося внаслідок унікального, ніде більше не здатного повторитись, збігу випадковостей. Представники альтернативних точок зору, залучаючи дані астрофізики і теорії ймовірностей, стверджують, що осередки життя і розуму не можуть не існувати в інших зоряних системах у багатьох кінцях Всесвіту (див.: Каку М., 2015). Виникає закономірне питання: чи можна сказати, що поява інтелекту є закономірним етапом глобального еволюційного розвитку Всесвіту, або ж його поява – це гра випадку? Якщо справедливо перше, то якими є загальні риси його розвитку і яке його чекає майбутнє?

Аналіз досліджень і публікацій. Теоретичною основою дослідження проблем глобального еволюціонізму та подальших перспектив розвитку людства, взагалі, і людського інтелекту, зокрема, виступили праці А Бергсона, П. Тейяра де Шардена, А.П. Назаретяна, М. Каку, Н. Бострома, Р. Курцвейла, М. Кастельса, Ю.Н. Харари та ін.

Мета та завдання статті. Спираючись на досягнення сучасної науки і філософії, показати основні етапи еволюції життя і розуму в універсумі і, на основі проведеного аналізу, сформулювати прогноз щодо перспектив подальшого розвитку інтелекту.

Методологія дослідження. Методологія досліджень має комплексний характер і базується на філософсько-антропологічному та філософсько-культурологічному аналізі проблем глобального еволюціонізму та розвитку людського інтелекту у їх діалектичній єдності. Для вирішення конкретних завдань дослідження використано також принципи системності, об'єктивності, сходження від абстрактного до конкретного тощо.

Результати. Природничі науки, роблячи свої висновки, спираються на підтверджені експериментальні дані і в цьому їх перевага перед

філософією, але в цьому ж і їх слабкість. Міркування філософів виходять з більш глибокого погляду на речі, що дозволяє робити напрочуд сміливі, іноді ризиковані передбачення. Будучи не прив'язаною до жодних догм, філософія рішуче заходить у абсолютно незвідані сфери, будує можливі світи, які згодом або знаходять емпіричне підтвердження, або спростовуються. Будь який експеримент ґрунтується на підставі певної вихідної гіпотези. Найбільш загальні, світоглядні гіпотези з приводу існування світу, людини та її розуму задає саме філософія.

Одна з гіпотез говорить, що людина розумна з'явилась не випадково, а є закономірною ланкою загального еволюційного розвитку всього суцього (А. Бергсон, 1998; П. Тейяр де Шарден, 1987). Те, що ніде у Всесвіті розумне життя до сих пір не виявлено, може свідчити про зовсім різні речі. По-перше, – про вкрай слабкі технічні можливості нашої цивілізації, яка лише злегка прочинила двері у неосяжні простори Всесвіту. Ми ще вкрай необізнані і недосконалі, щоб зуміти голосно про себе заявити, бути почутими і зрозуміти голоси інопланетних братів по розуму (якщо такі існують). По-друге, не виключена можливість, що в інших світах сформувався інтелект, настільки несхожий на все, що ми знаємо, що ми просто не в змозі розтлумачити його сигнали, що їдуть з космосу. Крім того, не можна відкидати такий сценарій, що цивілізація, досягнувши певного рівня технологічного розвитку, знищує себе ще до того, як заявить про себе комусь у Всесвіті, оскільки висока технологічність полишена певних моральних запобіжників,

Існує важливий фактор, який свідчить, що поява розумного життя і його сходження до рівня високорозвиненої цивілізації є чимось, якщо не унікальним, то, принаймні, тим, що рідко зустрічається у Всесвіті. Цим фактором є час, який проходить від моменту появи життя до появи розуму. На нашій планеті для цього знадобилось від 2 до 3 млрд. років. Протягом цього періоду земні і космічні сили неодноразово піддавали земне життя суворим випробуванням, ставлячи його іноді на межу зникнення. Потім наступали відносно спокійні часи, коли життя могло залікувати удари, що наносила Земля і космос, і продовжувати розвиватись далі. Іншими словами, Природа – цей універсальний будівельник всього суцього – дозволяла, щоб на планеті Земля довгий час зберігались у цілому відносно сприятливі умови для еволюції життя від простих до найскладніших його форм.

Сьогодні відомо, що у більшості своїй космос являє собою досить негостинне місце, де відбуваються колосальні катаклізми, спалахи смертоносних випромінювань, зміни космічного холоду і неймовірної спеки (Саган, 2013). Іншими словами, умови, що існують там, мало

підходять для розвитку органічного життя. Однак у глобальному плані ми знаємо про Всесвіт дуже мало. Не виключено, що життя може перебувати в абсолютно несхожих на земні формах, які ми навіть уявити собі не можемо. Тим більше, це справедливо відносно інтелекту.

«Людина розумна» з'явилась на нашій планеті приблизно 40-50 тис. років тому. З тих пір, як вона існує тут, вона займається тим, що вдосконалює себе і самостверджується, створюючи умови для свого процвітання і підпорядковуючи собі навколишню живу і неживу природу. Будучи частиною органічного життя на нашій планеті, вона, тим не менш, постійно знищував і продовжує знищувати життя на планеті, розчищаючи місце для свого безмежного розповсюдження, а, можливо, – і для чогось іншого. Слід зазначити, що протилежністю органічного життя є неорганіка, яка все у більшій мірі панує в людській цивілізації, завдяки такому, що постійно самовдосконалюється, людському розуму.

Сьогодні людство вступило у нову, інформаційно-технологічну епоху (Кастельс, 2000). Перші кроки, зроблені у цьому напрямку, з одного боку, відкривають неймовірні можливості, з іншого, породжують велику тривогу. Людський мозок, що вважається на сьогоднішній день найбільш складною структурою у Всесвіті, вже не може протендувати на те, щоб бути єдиним носієм інтелекту. Білкова жива істота з необхідністю повинна дихати, отримувати енергію через їжу і воду, вона обмежена температурними, гравітаційними та іншими параметрами. Проте, люди створили іншу форму інтелекту, а саме, – штучний інтелект на неорганічних носіях, який позбавлений багатьох недоліків, якими обтяжене існування органіки, може використовувати численні джерела альтернативної енергії, що відкриває неймовірні перспективи для його нестримної експансії у людській цивілізації і поза її межами.

Сучасні тенденції розвитку науки і технологій недвозначно вказують, що подальша еволюція інтелекту рухається від органічних до неорганічних його форм (Курцвейл Р., 2016; Бостром Н. 2015). Не виключено, що роботи, озброєні штучним інтелектом, будуть витісняти людей спочатку з відносно другорядних, а потім і з головних сфер суспільства (Харари, 2019). Скоріше за все, люди не зникнуть, але вони постануть перед необхідністю кардинально змінитись. Ці зміни можуть бути настільки істотними, що сьогоднішня людина буде настільки ж далекою від інтелектуальної істоти майбутнього, як мураха від сьогоднішньої людини. З цієї причини, ми не можемо уявити собі, якою буде істота майбутнього (білкова чи небілкова), що буде мати надінтелект. Прямі екстраполяції існуючих на той чи інший час тенденцій, як правило, виявляються неспроможними. Одне безсумнівно: людина, удосконалюючи технологічні можливості цивілізації, стрімко

рухається у бік створення свого наступника, який посуне її і поширить свій вплив не тільки на всю планету, а й на ближній і більш віддалений космос. Чи залишиться місце людині, у звичайному розумінні, у новому, «блискучому світі», – велике питання.

Обговорення. Порівнюючи аргументи прибічників та супротивників концепції глобального еволюціонізму, А.П. Назаретян зауважував: «У 20-30-х роках вчені, зазвичай, обмежувалися планетарним масштабом, оскільки у більшості своїй все ще вважали всесвіт у цілому нескінченним і стаціонарним, а отже, позбавленим історії. І сьогодні деякі глобалісти виносять за дужки космічну передісторію, вважаючи її, як видно, несуттєвою для розуміння процесів, що відбуваються на Землі (Зубаков В.А., Snooks G.D. та ін.)» (Назаретян, 2004, с. 12).

Проте, існує чимало досліджень, які обстоюють ту думку, що «у світлі еволюційної космології, побудованої на Фрідманівських моделях Метагалактики, виявилось, що розвиток біосфери втілює ряд тенденцій, що виразно позначилися задовго до утворення Землі та Сонячної системи», цей напрямок орієнтований на створення «інтегральної теорії минулого від Великого Вибуху до сучасності» (Jantsch E., Christian D., Spier F., Velez A., Chaisson E.J., Huges Warrington M., Аршинов В.І., Ласло Е., Моїсєєв М.М., Назаретян А. П., Панов А.Д.)» (Назаретян, 2004, с. 12-13). Отже, можна погодитись з тією точкою зору, що «Предметом Універсальної історії є розвиток Всесвіту з послідовним утворенням якісно нових реальностей, так що розвиток живої природи і суспільства виявляються фазами єдиного поступального процесу» (Назаретян, 2004, с. 13).

Висновки. Глобальна еволюція всього сущого рухається у напрямку від неорганіки до органіки – в вигляді життя і розуму, а потім, – знову до неорганіки – у вигляді штучного інтелекту. Відбувається своєрідне заперечення заперечення, про яке говорив Гегель та його послідовники.

Неорганіка (космос до появи життя) на якомусь етапі свого розвитку породжує «своє інше» – органічне життя. Останнє починає довге самостійне існування і в підсумку породжує найбільш складну органічну структуру – людський мозок, який стає матеріальним носієм того, що ми називаємо людським інтелектом. Людина, завдяки своєму інтелекту, стає панівною силою живої природи, заперечуючи останню. Вона повсюдно знищує життя, стверджуючи перемогу неорганіки. Людина створює цивілізацію, яка використовує для свого існування всі багатства неорганічного і органічного світу, які знаходить на планеті Земля, а потім і у космосі. Неорганічна складова цивілізації витісняє органічну, стаючи поступово панівною. Вершиною цього панування стає штучний інтелект, елементи якого створюються на наших очах і

стають все більш потужними і самодостатніми. Відбувається ще одне заперечення, коли неорганіка заперечує органіку, але це вже не та примітивна неорганіка у вигляді газу і пилу, що мільярди років обертається у холодних просторах космосу, а саме штучний інтелект на неорганічних носіях. Він приходить на зміну людському інтелекту, який створив його, і може придбати здатність блискавично поширюватись нескінченними просторами Всесвіту у формі випромінювання, чи як інакше, розкриваючи таємниці універсуму і зміцнюючи свою могутність. Дані сучасної науки і філософії вказують на те, що нічого, окрім Природи в її найрізноманітніших формах і проявах не існує, і те, що довгий час називали розумом, інтелектом, насправді є лише однією з її форм, що, як виявляється, може існувати як на біологічних, так і на небіологічних засадах, межа між якими, насправді, є досить умовною.

У будь-якому випадку, людина виявляється не вершиною Природи, як вважали наші предки, а лише її інструментом, який на якомусь етапі її розвитку приходить у цей світ, виконує свою місію, а потім сходиться зі сцени. Субстанція пізнає себе через саму себе. Що це – чистий дух, як вважав Гегель та інші ідеалісти, чи чиста матерія – Природа, що стає прозорою для самої себе, – питання, що залишається предметом дискусій.

Список літератури

- Бергсон А.* Творческая эволюция / пер с фр. В. А. Флеровой. Москва : Канон-пресс, Кучково поле, 1998. 384 с.
- Бостром Н.* Искусственный интеллект. Этапы. Угрозы. Стратегии / пер. с англ. С. Филина. Москва : Манн, Иванов и Фербер, 2016. 401 с.
- Гегель Г. В. Ф.* Энциклопедия философских наук : в 3 т. Москва : Мысль, 1975. Т. 2 : Философия природы. 695 с.
- Каку М.* Будущее разума / пер. с англ. Н. Лисова. Москва : ООО «Альпина нон-фикшн», 2015. 420 с.
- Кастельс М.* Информационная эпоха: экономика, общество и культура / пер. с англ. под науч. ред. О. И. Шкаратана. Москва : ГУВШЭ, 2000. 608 с.
- Курцвейл Р.* Эволюция разума. Как расширение возможностей нашего разума позволит решить многие мировые проблемы. Москва : Эксмо, 2015. 187 с.
- Назаретян А. П.* Цивилизационные кризисы в контексте универсальной истории. Синергетика – психология – прогнозирование. Москва : Мир, 2004. 367 с.
- Пригожин И.* Конец определенности. Время, хаос и законы природы. Ижевск : НИЦ «Регулярная и хаотическая динамика», 2000. 208 с.
- Саган К.* Космос. Эволюция Вселенной, жизни и цивилизации. Москва : Амфора, 2013. 367 с.
- Тейяр де Шарден П.* Феномен человека. Москва : Наука, 1987. 240 с.
- Харари Ю. Н.* 21 урок для XXI века. Москва : Синдбад, 2019. 416 с.

References

- Bergson, A. (1998). *Tvorcheskaia evoliutciia* [Creative evolution]. Moskva: Kanonpress, Kuchkovo pole [in Russian].
- Bostrom, N., & Filina, S. (trans.). (2016). *Iskustvennyi intellekt. Etapy. Ugrozy. Strategii* [Artificial intelligence. Stages. Threats. Strategies]. Moskva: Mann, Ivanov i Ferber [in Russian].
- Gegel, G. V. F. (1975). *Entsiklopediia filosofskikh nauk. T. 2: Filosofiia prirody* [Encyclopedia of Philosophical Sciences. Vol. 2: Philosophy of nature]. Moskva: Mysl [in Russian].
- Kaku, M., & Lisova, N. (trans.). (2015). *Budushchee razuma* [The future of reason]. Moskva: OOO «Alpina non-fikshn» [in Russian].
- Kastels, M. & Shkaratana, O. I. (trans.). (2000). *Informatsionnaia epokha: ekonomika, obshchestvo i kultura* [Information Age: Economy, Society and Culture]. Moskva: GUVSHE [in Russian].
- Kharari, Ju. N. (2019). *21 urok dlia XXI veka* [21 lessons for the 21st century]. Moskva: Sindbad [in Russian].
- Kurtsveyl, R. (2015). *Evoliutciia razuma. Kak rasshirenie vozmozhnostei nashego razuma pozvolit reshit mnogie mirovyie problemy* [Evolution of the mind. How expanding our minds can solve many of the world's problems] Moskva: Eksmo [in Russian].
- Nazaretian, A. P. (2004). *Tsivilizatsionnye krizisy v kontekste universalnoi istorii. Sinergetika – psikhologiya – prognozirovanie* [Civilization crises in the context of universal history. Synergetics – Psychology – Forecasting]. Moskva: Mir [in Russian].
- Prigozhin, I. (2000). *Konets opredelennosti. Vremia, khaos i zakony prirody* [End of certainty. Time, chaos and the laws of nature]. Izhevsk: NITS «Reguliarnaia i khaoticheskaia dinamika» [in Russian].
- Sagan, K. (2013). *Kosmos. Evoliutciia Vselennoi, zhizni i tsivilizatsii* [Space. Evolution of the universe, life and civilization]. Moskva: Amfora [in Russian].
- Teiïar de Sharden, P. (1987). *Fenomen cheloveka* [The human phenomenon]. Moskva: Nauka [in Russian].

Шановал В.Н.

**ГЛОБАЛЬНАЯ ЭВОЛЮЦИЯ И ПЕРСПЕКТИВЫ
ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО ИНТЕЛЛЕКТА**

Аннотация. В статье сделана попытка проанализировать проблемы универсального эволюционизма, показать основные этапы развития сущего от появления простых объектов до формирования высших из известных сегодня материальных структур, являющихся носителем интеллекта в его биологических формах. Автор аргументирует позицию, согласно которой дальнейшая эволюция, с большой вероятностью, будет происходить как переход от интеллекта на органических носителях – человеческого разума – к искусственному интеллекту, базирующейся на неорганике. Вместе или отдельно от человеческого разума, искусственный интеллект имеет возможность

придать новый импульс развитию земной цивилизации, проникновению в дальний космос и освоению его безграничных возможностей.

Ключевые слова: эволюция, природа, человек, жизнь, разум, органика и неорганика, искусственный интеллект.

Shapoval V.N.

GLOBAL EVOLUTION AND PROSPECTS HUMAN INTELLIGENCE

Introduction. There are two opposing equally well-argued views on the emergence and development of all things: either the evolution of the world that led to the emergence of life and intelligence is something natural, or everything happened quite by accident and could have been different. It determines the **aim and the tasks** which are the emergence of intelligence can be considered as a certain stage of such a naturally unfolding evolutionary process, or it is the result of a coincidence. **Research methods** are complex and is based on philosophical-anthropological and philosophical-cultural analysis of the problems of global evolutionism and the development of human intelligence in their dialectical unity. The principles of systematicity, objectivity, ascent from the abstract to the concrete, etc. are also used to solve specific research tasks. **Research results:** Analysis of the process of universal evolutionism shows that the general direction of the development of existence is the movement from the appearance of simple objects to the formation of the highest of the material structures known today, which are the bearer of intelligence in its biological forms. The author argues the position that further evolution, with a high probability, will occur as a transition from intelligence on organic carriers - the human mind - to artificial intelligence based on inorganics. Together or separately from the human mind, artificial intelligence has the ability to give a new impetus to the development of earthly civilization, penetration into deep space and the development of its limitless possibilities.

Discussion. Opponents of the concept of global evolutionism were limited to the planetary scale and for the most part considered the universe as a whole infinite and stationary, and therefore devoid of history. However, it is more attractive to think that the development of the biosphere embodies a number of trends that affected long before the formation of the Earth and the solar system, and this direction is focused on creating an integrated theory of the past from the Big Bang to the present. **Conclusion.** The global evolution of all things moves in the direction from inorganics to organics - in the form of life and mind, and then - again to inorganics - in the form of artificial intelligence. There is a kind of denial of denial, the further steps of which, and even more so, the end result, can only be guessed.

Key words: evolution, nature, human, life, mind, organic and inorganic, artificial intelligence.

УДК 165.74:2-187.3

<https://doi.org/10.33989/2075-1443.2021.45.242666>

ORCID ID: 0000-0001-8898-5120

ORCID ID: 0000-0003-2719-8937

Петро Кравченко, Тетяна Кісельова

КРАВЧЕНКО Петро Анатолійович – доктор філософських наук, професор кафедри філософії, декан факультету історії та географії Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка. Сфера наукових інтересів – соціальна філософія та філософія історії, проблеми сучасної політичної культури.

e-mail: pkravchenko53@gmail.com

КІСЕЛЬОВА Тетяна Валерійвна – аспірантка кафедри філософії Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка. Сфера наукових інтересів – соціальна філософія та філософія історії, філософська антропологія.

e-mail: e-mail:pkravchenko53@gmail.com

ЛЮДИНА І БЕЗСМЕРТЯ В ПОГЛЯДАХ ТРАНСГУМАНІСТІВ

Анотація. У статті проаналізована еволюція поглядів мислителів трансгуманізму на явище смерті та проблема подолання людиною смерті завдяки досягненням науки та розвитку технологій. Автори аргументують позицію, що трансгуманізм, як філософський напрям не визнає людину смертною істотою, а саму смерть вважає трагедією яку необхідно подолати. Отримати безсмертя людство зможе лише при умові використання всіх досягнень сучасної науки. Серед провідних ідей досягнення безсмертя є кріоніка, регенеративна медицина та високотехнологічна модифікація тіла людини. У новітніх дослідженнях трансгуманісти все більше схилиються до того, що перемогти смерть людина зможе завдяки кіборгізації та злиття зі штучним інтелектом.

Ключові слова: трансгуманізм, життя, безсмертя, кріоніка, людина, технології, штучний інтелект, кіборгізація.

Вступ. Ми живемо в той час коли тривалість життя людини збільшилась в порівнянні не тільки з середніми віками, а й з ХХ століттям.

© П. А. Кравченко, Т. В. Кісельова, 2021

Завдяки досягненням медичної науки й техніки очікувана тривалість життя в розвинутих країнах складає зараз більше 80 років. Незважаючи на це людство досі відчуває страх смерті, тому що існують неподолані фактори смертності, такі як хронічні хвороби, вірусні захворювання, рак тощо. Кожна людина в цьому світі розуміє, що її індивідуальне існування обмежене, тому ідея протистояти смерті, має багате історичне підґрунтя. Віра в продовження життя, перемоги над смертю є основою майже всіх релігійних течій. Проте людина в XXI столітті прагне знайти гарантований і зрозумілий спосіб отримати бажане безсмертя. З позиції сьогодення традиційні погляди на смерть як друге народження, сенс яких полягає в тому, що смерть є відродженням і тією подією яку слід святкувати та визначати особливо, виглядають дивно й навіть абсурдно. З розвитком науки все більше людей стали вірити не в потойбічне життя, а в біотехнології і можливість подолати смерть, або хоча б максимально відстрочити її. У той же час революція в медичних технологіях створила нам ілюзію контролю над смертю. Вплив наукового прогресу на зміну бачення людством смерті ми розглянемо в цьому дослідженні.

Аналіз досліджень і публікацій. Провідні дослідження з теми отримання людиною кібернетичного безсмертя та технологічного втручання в людську природу належать Н. Бадмінгтону, Р. Етінгеру, Н. Бо-строму, Дж. Вільсдону, Г. Гаррісону, Р. Курцвелу, Ю.Н Харарі. Думки цих мислителів відносно проблеми смерті людини об'єднанні єдиним постулатом: людина є схильною до смерті через вразливість свого організму, через його поступову руйнацію, але людина мусить ставити перед собою мету подолати свою вразливу природу. Вагомим дослідженням проблеми трансгуманістичного безсмертя є праця А. Турчина і М. Битина «Футурологія. XXI століття : безсмертя чи глобальна катастрофа?», центральною ідеєю якої є твердження, що головним рушійним фактором розвитку людини в XXI столітті стане розвиток трьох «надтехнологій»: штучного інтелекту, нанотехнологій і біотехнологій, який кардинальним чином змінить для людини поняття життя і смерті.

Мета та завдання статті. Метою статті є соціально-філософський аналіз динаміки та зміни трансгуманістичних концепцій щодо отримання людиною безсмертя від ідей кріоніки до кібернетичної модифікації людської природи.

Методологія дослідження. Методологія досліджень має комплексний характер і базується на філософсько-антропологічному та філософсько-культурологічному аналізі трансгуманістичних концепцій безсмертя людини.

Результати. У мистецтві та літературі смерть, як явище, завжди страхітлива, не стільки своєю трагічністю, скільки неминучістю. Від-

повідно до монотеїстичних релігій, наприклад таких як іслам, християнство та іудаїзм – після смерті наші душі залишають наші тіла і прямують до іншого світу. У цьому світі ми можемо бути нагороджені вічним щастям на небі, або ми можемо бути обтяжені вічним болем і страждати в пеклі. Тому для мертвих – це не кінець, а початок нового життя, і ми це побачимо, відчуємо у всій повноті вражень. Відповідно до інших духовних практик, таких як буддизм, індуїзм та синтоїзм, на особистість також чекає інше існування. Проте в трансгуманістичній теорії смерть є заперечення життя, її сприймають як противагу життю. Тому трансгуманісти вважають, усвідомлення смерті або сама смертність повинна бути поштовхом до активного і змістовного життя, заради якого потрібно прагнути бути кращими, ніж ми були раніше, щоб створювати життя, а не просто тягнутись по життю: «В контексті трансгуманістичного світогляду на перший план виходять задачі продовження біологічної обумовленості людського існування і досягнення безсмертя. Ці надзадачі дуже тісно пов'язані між собою : Людина смертна, оскільки субстрат її особистості (свідомості, розуму) виступає біологічним організмом» (Демин, 2015, с.44). Найважчою та найамбітнішою метою трансгуманістів є подолання обмеження тривалості життя. Добре надати людині кращі умови в її житті, але набагато краще розширити межі її життя. Усі трансгуманістичні концепції безсмертя ґрунтуються на двох шляхах: кріоніки або високотехнологічних модифікаціях тіла.

Перспективу отримання безсмертя завдяки кріоніці висвітлює Роберт Еттінгер в праці «Перспективи безсмертя». Кріоніка-це низькотемпературна консервація тіла людини чи тварини, яке сучасна медицина більше не може підтримувати і не може вилікувати. Ця консервація необхідна, для того щоб виграти час і зберегти можливість в майбутньому продовжити життя: «Призупинена смерть, таким чином, буде значити стан біологічного мертвого тіла, котре було заморожене при наднизьких температурах так, що всі дегенеративні процеси будуть зупинені і не прогресуватимуть» (Еттінгер, 2002). Наукове забезпечення кріоніки ґрунтується на дослідженнях, які показують значне збереження структури клітин мозку при сучасних методах заморожування, та прогнозах появи в майбутньому молекулярної нанотехнології та наномедицини, які зможуть зробити процес заморожування оборотним: «якщо людська цивілізація продовжить своє існування, прогрес в медицині, в кінці-кінців, дозволить виправляти майже всі пошкодження людського організму, включаючи пошкодження отримані при заморожуванні» (Еттінгер, 2002). Трансгуманісти вважають, що майбутня медицина дозволить відновити і регенерувати пошкоджені тканини та органи на молекулярному рівні через десятиліття чи століття в майбут-

ньому. Захворювання та старіння також вважаються оборотними процесами для майбутніх вчених, котрі будуть повністю відновлювати та омолоджувати тіла тих, хто вчасно та з дотриманням технологій зберіг своє тіло в криогенній установці: «Лікар майбутнього в цьому випадку, найбільш вірогідно, буде діяти наступним чином: спочатку відновлять чи нададуть завдяки зовнішнім інструментам дихання та кровообіг, потім справлять або замінять дефективний орган, який став причиною смерті; після цього вилікують всі серйозні хвороби і виконають інші термінові виправлення, в самому кінці, під час дозвілля виконають загальний капітальний ремонт і омолодження» (Еттінгер, 2002). Погодились що, на сьогодні ці ідеї звучать нереалістично. Проте Р. Еттінгер і сам розуміє, що залишилось ще багато проблем які варто вирішити, для того щоб технології кріоніки почали працювати. Ці питання починаються з розробки розчину для кращого збереження тканин при заморожуванні, подолання пошкоджень при заморожуванні, уникнення додаткової шкоди організму при наявності різних хвороб і завершуються проблемою розморожування, вилікування та омолодження збереженого тіла. Ідеї кріоніки залишаються популярними в сьогоденні. Найбільшими нинішніми практиками кріоніки є дві некомерційні організації, Фонд розширення життя Alcor у Скоттсдейлі, штат Арізона, з 77 пацієнтами з кріоконсервацією та Інститут кріоніки у місті Клінтон, штат Мічиган, з 85 пацієнтами.

Ідеї кріоніки виявилися не надто переконливими для мислителів трансгуманізму. Сьогодні більш обґрунтованою є думка, що отримати безсмертя людина зможе завдяки модифікації свого тіла. Модифікації тіла людини можуть бути забезпечені менш радикальними методами як регенеративною медициною, коректуванням метаболізму чи управлінням роботою людського геному так і найбільш радикальним шляхом – кіборгізацією людини.

Третє тисячоліття існування людства змінило акценти в реалізації життєвої природи людини. Людство сьогодні має чітке переконання, якщо ми отримали контроль над голодом, хворобами та війнами, то мусимо отримати контроль над смертністю. Контроль чи ілюзія контролю над раптовою смертю, все більше спонукає трансгуманістів визнавати, що смерть це важка проблема, яку неодмінно необхідно вирішити : «для сучасних людей смерть – технічна проблема, яку ми можемо й повинні розв’язати» (Харарі, 2018). Розв’язок проблеми смерті на сучасному етапі лежить в частковій модифікації природи людини завдяки генній інженерії та біотехнологіям. Сучасні технології дозволяють вносити зміни на рівні геному людини за допомогою штучних хромосом. Ці хромосоми створюють біоінженери, і вони здатні до розмноження при діленні

та здатні виконувати необхідні функції в носінні певної інформації. За допомогою штучних хромосом можна буде корегувати відсутні гени або посилювати наявні, завдяки чому відстрочимо настання смерті : «Тривалість життя обумовлена генетично, а саме залежить від того, які гени працюють. З віком змінюється робота генома. Якщо ми навчимося керувати роботою генів, тобто включати і вимикати їх в різних тканинах, ми зможемо досягти радикального продовження життя» (Турчин, Бахтин, 2013, с.159). Британський вчений Обри де Грей, також вважає що для попередження старіння людини і внаслідок чого її смерті необхідно замінювати пошкоджені частини організму. У книзі «Відмінити старіння» він описує не тільки зміни в структурі ДНК, а й пропонує змінювати клітини організму. На сучасному етапі це є неможливим, але регенеративна медицина розвивається в питаннях заміни тканин та органів людини штучноствореними аналогами. Це дає надію трансгуманістам, що поступово тіло людини можна буде нібито здавати в ремонт, і таким чином досягати більшої тривалості життя. Саме ідеї регенеративної медицини, дають поштовх осмисленню можливості кіборгізації людини.

«Кіборгізація – це інтеграція людського тіла і різних механізмів з метою його поліпшення. Цей процес полягає в постійному збільшенні числа замін живих органів штучними аналогами (штучні зуби, штучне серце) і додаванні нових органів.» (Турчин, Бахтин, 2012, с. 169). Кіборгізація можливо не одразу подолає смерть, але точно призведе до продовження життя людини. Окрім заміни хворих органів на більш надійні і керовані високотехнологічні аналоги, які матимуть більші можливості для діагностики та ремонту, тіло людини може бути посилене новими органами. Штучні органи під'єднанні до штучного інтелекту, зможуть мати комп'ютерний контроль параметрів крові чи параметрів тиску, особливостей сну чи дихання. Штучний інтелект зможе контролювати системи екстреного виклику допомоги у разі нестабільності показників, що забезпечить людину від небезпеки раптової смерті : «однак навіть в результаті такої кіборгізації людина буде, як і раніше, смертною, оскільки залишається небезпека можливих збоїв в роботі всієї цієї системи або тотального фізичного знищення тіла. Проте можна припустити, що очікувана тривалість життя такого кіборгізованого тіла складе кілька тисячоліть, а старіння в ньому буде зведено до нуля, і основний ризик для нього будуть представляти великі катастрофи». (Турчин, Бахтин, 2012, с. 176). Проте навіть кіборгізація не дає трансгуманістам впевненості в отриманні безсмертя. З розвитком штучного інтелекту з'явилась ідея завантажити свідомість людини в комп'ютерну систему для вічного існування. Проте конкрет-

ну процедуру переносу і збереженню інформації з людського тіла до комп'ютера сучасним вченим важко навіть уявити.

Обговорення. Порівнюючи аргументи мислителів трансгуманізму щодо подолання смерті різними методами стає очевидним, що можливість отримання безсмертя завдяки технологіям кріоніки перестася бути об'єктом обговорення вчених та філософів. Це пов'язано з тим, що ідея модифікації тіла і використання інформаційних технологій для покращення життя людини вже впроваджується в життя в тій чи іншій мірі завдяки екзоскелетам, біонічним протезам тощо. Увага філософів Н. Бадмінгтона, Н. Бострома, Дж. Вільсона, Ю.Н Харарі, А. Турчина та М. Бахтина сконцентрована на можливості модифікації тіла людини в вічну кіборгізовану особистість. Найбільш авторитетний ідеолог трансгуманізму в наш час Р. Курцвейл вважає, що безсмертя реальне і що людство близьке до поворотного моменту. Завдяки прогресу технологій штучного інтелекту та комп'ютерної інженерії людство створить нанороботів, які будуть доповнювати імунну систему і «вчищати» хвороби. Мислитель стверджує, що тепер ми можемо серйозно говорити про сценарій, коли ми зможемо продовжити своє довголіття на невизначений термін. Ми зможемо подолати хвороби та старіння. Більшість нашого мислення зможе стати небіологічним. Ми створимо його резервну копію, і якщо частину з нього втратимо, зможемо відтворити його. (Курцвейл, 2015). Отже, у міру того, як триває високотехнологічна революція в житті людства, трансгуманісти більш активно експериментують з ідеями технологічного безсмертя.

Висновки. Окреслюючи онтологічну позицію трансгуманістів необхідно зазначити, що перш за все трансгуманісти не мислять людину смертною. Смерть виступає в ролі обмеження в природі людини. Трансгуманісти стверджують, що кожного разу, коли людина приймає ліки або робить операцію на відкритому серці, це втручання в організм людини, щоб зробити її життя кращим і довшим. Вони стверджують, що немає суттєвої різниці між багатьма сучасними медичними процедурами та прагненням перемогти смерть; це лише питання ступеня втручання. Негайна реакція на смерть для трансгуманізму – це трагедія. І це дійсно правильна реакція. Тому що, тільки якщо ми розуміємо смерть таким чином, то бути смертним – це не питання певного ставлення до своєї смертності, а питання передбачення або оцінки вразливості життя.

Ідеї кріоніки, хоч і обґрунтовані науковими прикладами, все ж схожі на релігію надії на безсмертя. Кріоніка потребує очікування досягнень нових досліджень щодо обґрунтування кріозбереження, проте надає надію, що людина, вбита раком або хворобою серця, може бути розумно відроджена в майбутньому, коли таких хвороб більше не буде.

Це надія на те, що майбутнє перемаже біди сьогодення, така ж давня, як і перші цивілізації, які зрозуміли, що з кожним роком життя стає дедалі кращим. Це надія на те, що можливо призупинити власне буття, поки світ не наздожене його.

Модифікація тіла заради безсмертя або кіборгізація його є домінуючою ідеєю вирішення проблеми людської смертності. Розширення меж людської природи та часу буття людини є перш за все переходом на новий якісний рівень існування. У результаті декількох таких переходів як заміни органів на штучні аналоги, відтворення організму на клітинному рівні чи заходів з генної інженерії, людство зможе наблизитись до безсмертя. У результаті появи можливості передати людські роздуми, спогади та свідомість в цифрову форму штучного пристрою, трансгуманісти зможуть підійти в притул до цифрового безсмертя. І це безсмертя залежатиме лише від здатності будувати та зберігати ці пристрої. Проте винайдені технічні можливості не завжди є суспільно бажаними, і те, що ми зможемо мати цифрове безсмертя, не означає, що це задовільнить прагнення трансгуманістів отримати перемогу над смертю саме таким радикальним способом.

Список літератури

- Бостром Н. Трансгуманістичні цінності. URL: <https://www.nickbostrom.com/ethics/values.html>.
- Демин. И. В. Может ли бессмертие быть целью человеческих устремлений (осмысление идеи бессмертия в трансгуманизме). Философские проблемы информационных технологий и киберпространства. 2015. С. 42–55.
- Еттінгер Р. Перспективи безсмертя. URL: <https://www.libfox.ru/272048-robert-ettinger-perspektivy-bessmertiya.html>
- Курцвейл Р. Transcend. Девять krokів на шляху до вічного життя. URL: <https://www.livelib.ru/book/70658/readpart-transcend-devyat-shagov-na-puti-k-vechnoj-zhizni>
- Турчин А. В., Батин М. А. Футурология. XXI век: бессмертие или глобальная катастрофа? Москва : БИНОМ Лаборатория знаний, 2013. 263 с.
- Харарі Ю. Н. Homo Deus: За лаштунками майбутнього. URL: <https://www.livelib.ru/book/1002809818-homo-deus-lyudina-bozhestvenna-zalashstunkami-majbutnogo-yuval-noj-harari>

References

- Bostrom, N. *Transhumanistychni tsinnosti* [Transhumanist Values]. Retrieved from <http://www.nickbostrom.com/ethics/values.html> [in Ukrainian].
- Demin, I. V. (2015). *Mozhet li bessmertie byt tseliu chelovecheskikh ustremlenii (osmyslenie idei bessmertia v transgumanizme)* [Can be immortality the goal of human aspirations (understanding the idea of immortality in transhumanism)]. In *Fi-*

- losofskie problemy informacii i kiberprostranstvo* [Philosophical problems of information technology and cyberspace], (pp. 42-55) [in Russian].
- Ettinher, R. (2002). *Perspektyvy bezsmertia* [Prospects of immortality]. Retrieved from <https://www.libfox.ru/272048-robert-ettinger-perspektivy-bessmertiya.html> [in Ukrainian].
- Kharari, Yu. N. (2018). *Homo Deus: Za lashtunkamy maibutnoho* [Homo Deus: Behind the scenes of the future]. Retrieved from <https://www.livelib.ru/book/1002809818-homo-deus-lyudina-bozhestvenna-za-lashtunkami-majbutnogo-yuval-noj-harari> [in Ukrainian].
- Kurtsveil, R. (2015). *Transcend. Deviat krokiv na shliakhu do vichnoho zhyttia* [Transcend. Nine steps on the way to eternal life]. Retrieved from <https://www.livelib.ru/book/70658/readpart-transcend-devyat-shagov-na-puti-k-vechnoj-zhizni> [in Ukrainian].
- Turchin, A. V., & Batin, M. A. (2013). *Futurologiia. XXI vek: bessmertie ili globalnaia katastrofa?* [Futurology. 21st century: immortality or global catastrophe?]. Moskva: BINOM Laboratoriia znanii [in Russian].

Kravchenko P.A., Kiselyova T. V.

HUMAN AND IMMORTALITY IN THE VIEWS OF TRANSHUMANISTS

Introduction. With the development of science, a lot of people don't believe in the afterlife, but believe in biotechnology and the ability to overcome death, or at least delay it as much as possible. At the same time, the revolution in medical technology has created the illusion of controlling death. In this study we will consider the impact of scientific progress on changing transhumanity's vision of death. **The aim** of the article is a socio-philosophical review of the dynamics and changes in transhumanist ideas about obtaining human immortality from the ideas of cryonics to cybernetic modification of human nature. **Research methods** are comprehensive and based on philosophical-anthropological and philosophical-cultural analysis of transhumanist concepts of human immortality. **Discussion.** Comparing the arguments of transhumanists about overcoming death by various methods, it becomes clear that the possibility of obtaining immortality through cryonics technologies is no longer the subject of discussion by scientists and philosophers. The attention of philosophers N. Badmington, N. Bostrom, J. Wilsdon, YN Harari, A. Turchin and M. Bakhtin is focused on the possibility of modifying the human body into an eternal cyborg personality. **Conclusion.** Human modification for the sake of immortality or its cyborgization is the dominant idea of solving the problem of human mortality. The expansion of the boundaries of human nature and the same time of human existence is first of all a transition to a new qualitative level of existence. As a result it is the opportunity to transfer human thoughts, memories and consciousness into the digital form or to an artificial device. So transhumanists will be able to take refuge in digital immortality. And this immortality will depend only on the ability to build and store these devices.

Key words: *transhumanism, life, immortality, cryonics, man, technology, artificial intelligence, cyborgization.*

УДК 159.923.2:316.48]:004.946.5

<https://doi.org/10.33989/2075-1443.2021.45.242672>

ORCID ID: 0000-0002-2346-9122

ORCID ID: 0000-0003-0256-3117

Людмила Усанова, Геннадій Супрун

УСАНОВА Людмила Анатоліївна – кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка. Сфера наукових інтересів – філософія культури, антропологічні виміри сучасного соціокультурного простору, особливості комунікативного дискурсу, проблеми сучасного філософського дискурсу.

e-mail: poshta.usanova@gmail.com

СУПРУН Геннадій Геннадійович – аспірант кафедри філософії Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г.Короленка. Сфера наукових інтересів – соціальна філософія, антропологічні виміри сучасного соціокультурного простору.

e-mail: gs172327@gmail.com

**«ІНАКШІСТЬ» ЯК КОНФЛІКТ
ІДЕНТИЧНОСТЕЙ У ЦИФРОВОМУ
СЕРЕДОВИЩІ**

Анотація. У статті проаналізоване зростання конфліктогенності в умовах глобалізаційних процесів ХХІ століття, зокрема зіткнення культурних і соціальних ідентичностей. Конфлікт ідентичностей є відповіддю на руйнування уніфікованого суспільства. Розвиток цифрових технологій спровокував підвищений масив інформаційних потоків, які несуть в суспільство дезорієнтуючі настрої. Як наслідок – поширюються такі соціальні явища як «ехо-камери» і газлайтинг: внаслідок процесів глобалізації відбувається конфлікт ідентичностей як на індивідуальному, так і на соціальному рівнях. Пошук практик порозуміння вбачається автотими як один із шляхів вирішення культурного і соціального конфлікту, який поглиблюється в цифрову еру глобалізованого світу.

Ключові слова: ідентичність, конфлікт, «ехо-камера», газлайтинг.

Вступ. Беручи до уваги глобалізаційні процеси кінця ХХ - початку ХХІ століття, категорія ідентичності, власного самовизначення

© Л. А. Усанова, Г. Г. Супрун, 2021

набуває все більшої значущості. В умовах, коли соціальна реальність мінлива і малопередбачувана, процес ідентифікації є прямим відображенням викликів сьогодення. Саме трансформаційні соціальні процеси актуалізують пошук власної ідентичності через співвідношення себе з національними, гендерними, релігійними й рядом інших спільнот. Актуальність даної теми обумовлена необхідністю осмислити сучасні процеси самовизначення особистості, адже індивідуальне є відображенням соціального, як і навпаки. Так, орієнтування людини в культурному і ціннісному оточуючому середовищі дозволяє як підлаштовуватись під вимоги часу та аналізувати власні майбутні перспективи, так і безпосередньо активно впливати на формування нових тенденцій суспільного розвитку. Таким чином, можемо говорити про динамічність ідентифікації як багаторівневого і комплексного явища, на який впливають як внутрішні, так і зовнішні чинники.

Аналіз досліджень і публікацій. Процеси ідентичності були центром досліджень широкого ряду науковців. Зокрема, слід виокремити психологічний напрямок: Д. Мід, З. Фрейд, Е. Фромм, К. Юнг, де аналізу піддавалась особистісна сторона власного самовизначення індивіда. Іншим підходом є розуміння ідентифікації як соціального явища: П. Бергер, Н. Луман, Ю. Хабермас, Е. Дюркгейм розглядали соціальний взаємозв'язок як основу в процесі пошуку ідентичності. Теорію конфлікту як суспільного явища було розглянуто також в концепціях Р. Дарендорфа («Сучасний соціальний конфлікт»), Л. Козера («Функції соціального конфлікту»). В основі їх дослідження проаналізовано конфліктногенність як рушійну силу соціальних перетворень.

Мета та завдання статті. Здійснити соціально-філософський аналіз ідентичності як конфліктногенного явища в глобалізовану цифрову епоху.

Методологія дослідження. Основними методами дослідження є структурно-функціональний, філософсько-культурний і філософсько-антропологічний. Для вирішення конкретних завдань дослідження було застосовано принципи системності й сходження від абстрактного до конкретного.

Результати. Глобалізаційні процеси ХХІ століття стали все активніше проникати в усі сфери соціального життя: спостерігається зіткнення культурних і соціальних ідентичностей, що провокує підвищення рівня конфліктногенності й об'єднання в групи задля збереження власних проявів унікальності як відповіді на загальносвітові тенденції, встановлення нових соціальних норм і розширення прав людини. У даному випадку можемо говорити про конфлікт ідентич-

ностей, що є відповіддю на повалення режиму уніфікації суспільства. ЗМІ, які вже давно відійшли від ролі простого інформатора й трансформувались у засіб формування соціальних настроїв і думок, рідко несуть об'єднуючу функцію між конфліктуєчими позиціями, натомість займають одну із сторін і подають інформацію під вигідним кутом зору, тим самим тільки поглиблюючи існуючі протиріччя: «Використовується цілий набір прийомів, що працюють і в рекламі, і в засобах масової інформації, які, пропускаючи інформацію через свої фільтри, маніпулюють масовою свідомістю, формуючи суспільну думку. Інструменти маніпулювання звичайно м'які і гнучкі: акцентування чи замовчування події (інформації), перебільшення чи применшення її ролі, розповідь про неї в негативному чи іронічному ключі» (Усанова, 2017, с. 47). Так, навіть беручи до уваги доступність інформаційних потоків внаслідок розвитку цифрових технологій, людині важко комплексно й різносторонньо аналізувати кожен отриману інформацію в силу її великого масиву, власної зайнятості, та й схильності більше довіряти тому, що особисто вважається більш правдоподібним в силу переконань, які, в свою чергу, й формуються із закритого інформаційного кокону, в якому індивід і знаходиться (дописи друзів із соцмереж, контекстна реклама, що показується відповідно до запитів користувача в мережі Інтернет тощо).

Вищезгадані тенденції охарактеризовуються поняттям «ехо-камери» – ситуації, де індивіди споживають інформацію (й знаходяться в її пошуках), яка буде тільки підтверджувати їх сформовану ідентичність і ніяк не налаштовані на сприйняття альтернативної думки, тим самим породжуючи в суспільстві ідеологічне розділення «свої» - «чужі»: «Інтернет дозволяє нам мати можливість фільтрувати небажаний шум і створювати власні «ехо-камери», але ж демократія полягає в тому, що кожен із нас повинен бути ознайомленим із усім, що відбувається у світі, і зі всіма протилежними точками зору в тому числі» (Sunstein, 2004, с. 57). Таким чином, не дивлячись на можливість отримання інформації з різних джерел для об'єктивної картини, кожен із нас (в силу вищеописаних причин) переважно підписаний в соціальних мережах на спільноти, які ближче відображають власні переконання і з ворожістю (скептицизмом) відносимось до альтернативної точки зору. Це і породжує формування безлічі «ехо-камер» (політичних, культурних, релігійних, національних), при зіткненні яких толерантність, при всій популярності даного слова сьогодні, проявляється не часто. Свобода слова, думки, самоідентифікації підміняється поняттями «правильного» слова/думки/самоідентифікації: «У той час, коли увага всього світу була зосереджена на свободі вираження думок в Інтернеті, відбулось

переформатування комунікаційної інфраструктури в набір «огорожених садів», які управляються мережевими операторами у відповідності з їх конкретними бізнес-інтересами, що створило нові перешкоди для розширення нової цифрової культури. «Труби» галактики Інтернету в теперішній час приватизовані й надані фрагментарному управлінню їх власників. Поки ми були стурбовані захистом свободи електронного фронту від вторгнення «великого брата» (держави), «великих сестер» (основних мережових операторів), що узурпували управління широкополосним трафіком, який проходить по інформаційним супермагістралям, вони то і стали відповідальними за обмеження вільного цифрового простору» (Кастельс, 2016, с. 131).

Саме розвиток цифрових технологій дає можливість вибору кола взаємодії задля власного комфорту і почуття безпечності. На противагу цьому слідує вищевказане замкнення й ізоляція від альтернативного світосприйняття. У результаті глобальна мережа, яка має потенціал до культурно-соціального взаємообміну на умовах рівності й партнерства, провокує до виникнення й поглиблення протиріч всередині сформованих мікрогруп, які, відчуваючи загрозу втрати ідентичності, налаштовані максимально її захищати.

Безумовно, важливо розуміти, що ідентифікація являє собою механізм співвідношення себе з іншими і самопрезентації для оточуючих. Внаслідок схильності особистості сприймати себе в позитивному світлі (власні переконання здаються найбільш правильними й обґрунтованими), виникають негативні уявлення стосовно «інших як чужих», які займають протилежну позицію. Зіткнення таких «картин світу» розглядається як загроза втрати власної ідентичності, і аж ніяк не в розрізі обміну культурними надбаннями, поглядами, досвідом й ідеями. Відбувається заперечення того, що є важливим для іншого, внаслідок чого підвищується взаємна конфліктногенність сформованих груп ідентичностей.

У таких ситуаціях спостерігається явище газлайтингу – форма психологічного насилля, маніпулювання і соціального паразитизму, головна задача якого – примусити людину відчутти себе приниженою і сумніватись в адекватності власного сприйняття оточуючої дійсності шляхом постійних знецінюючих жартів, звинувачень і погроз (Oxford Dictionary definition 2021). Газлайтинг може бути як свідомим, так і проявлятися несвідомо, інстинктивно, та попри це не применшуючи свого негативного впливу: підкреслювати вікову, фізіологічну чи гендерну некомпетентність, виставляти іншого в негативному світлі через неспіввідношення поглядів, заперечувати й знецінювати почуття й фактологічну базу, яка є важливою для людини. Явище є поширеним

як на індивідуальному рівні (емоційне насилля в сім'ї, де думка одного із членів подружжя є апіорі правильною й не піддається сумнівам), так і на рівні соціальних зв'язків (формування стійких груп, об'єднань людей, які мають виключне право трактування подій лише через призму їх власних поглядів і переконань). Варто зробити акцент на тому, що є різниця між знеціненням (приниженням) і аргументованою незгодою, яка передбачає взаємоповагу один до одного. Жоден із нас не сприймає цей світ таким, яким він є: мозок працює лише з частиною інформації, що надходить ззовні, зв'язуючи її з фоном власного досвіду, сформованого ідеологічного світосприйняття, культурних особливостей.

Приклади газлайтингу можуть спостерігатись у різних сферах суспільного життя: політичному, релігійному, національному, культурному. І чим більше сформовані групи різняться в інтерпритації подій, тим більша ймовірність звинувачень у взаємному газлайтингу. Так, якщо на офіційному державному рівні тривалий час було закріплено право на гетеросексуальну форму сім'ї, а соціально-релігійними факторами її патріархальну спрямованість, то зміна ставлення до одноставних стосунків відбудеться не миттєво і не просто (якщо таким чином суспільство чи його частина вирішує розширювати межі своїх прав). Причиною тому слугує зіткнення ідентичностей: одні ототожнюють себе з традиціями поколінь, інші – намагаються модернізувати існуючі соціальні норми, які є завузькими для самовираження в полікультурному світі. Цей приклад власне і демонструє згадане явище газлайтингу, де кожна із сформованих груп відстоює власні інтереси і (здебільшого) вороже налаштована по відношенню один до одної, оскільки вбачає загрозу втрати (чи заборону прояву) власної ідентичності. Конфліктогенність тільки підвищують «ехо-камери», знаходячись в яких інформація підбирається маніпулятивно (вигідний бік проблеми яскраво подається з одночасним ігноруванням альтернативної позиції).

Варто зауважити, що ЗМІ в даному випадку відіграють важливу роль, оскільки являються засобами соціалізації. Йдеться про те, що факти подаються не відсторонено і всебічно, а інтерпритуються емоційно і згідно соціальних культурних норм. Так формується суспільна думка за моделлю «спіралі мовчання» – відчуваючи себе в меншості, індивід більш схильний приховувати власні погляди через загрозу соціальної ізоляції: «Будь-які прояви суспільної думки об'єднує їх зв'язок з можливістю ізоляції для індивіда. Там, де людина не може вільно висловлювати чи діяти за власним бажанням, а повинна враховувати погляди свого оточення, щоб не бути відторгнутою, є проявом суспільної думки» (Нозль-Нойман, 1996).

Висновки. Сучасні глобалізаційні процеси, з одного боку, уможливають взаємодію раніше далеких чи навіть взаємовиключаючих культур, моделей поведінки чи ідентичностей, з іншого, – відбувається зіткнення раніше відокремлених і відносно замкнених культурних, цивілізаційних груп, що стає каталізатором як формуванням абсолютно нової (або ж гібридної) ідентичності, так і відстоюванням існуючих ідентифікаційних цінностей, де альтернативна реальність сприймається як загроза втрати унікальності чи цінності надбань покоління. Світ перебуває у стані формування, постійних змін, що цілком вдало характеризує І.Валлерстайн у своїй праці «Глобалізація чи перехідна епоха?»: «Наразі це ще не встановлений глобалізований світ з чіткими правилами, ми лише вступили в перехідний період, коли капіталістичний світ-система в цілому перетворився в щось інше. Майбутнє, яке є далеко не заданим і безальтернативним, буде залежати саме від цього переходу, наслідки якого зовсім незрозумілі» (Валлерстайн І., 1999, с. 122). Саме розуміння особливостей описаних тенденцій, їх механізмів виявляє їх суперечливі явища «ехо-камери», газлайтинг, тощо. «Інакшість» стала невід’ємною рисою сьогодення дня і пошук практик порозуміння, на нашу думку, стає ще одним культурним викликом.

Список літератури

- Валлерстайн І. Глобализация или переходная эпоха: Глобальный взгляд на долгосрочное развитие мировой системы. Красные холмы. Москва, 1999.
- Кастельс М. Власть коммуникации: учеб. пособие. Москва : Изд. дом Высшей школы экономики, 2016. 568 с.
- Нозль-Нойман Э. Общественное мнение. Открытие спирали молчания: пер. с нем. / общ. ред. и предисл. Н. С. Мансурова. Москва : Прогресс-Академия, Весь Мир, 1996. 352 с.
- Усанова Л. А. Проблема ідентичності: між масовізацією та індивідуалізацією. Філософські обрії. 2017. Вип. 38. С. 41–50. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FiloFilo_2017_38_6.
- Oxford Dictionary definition of ‘gaslighting’. Oxford Dictionaries gaslight. In: Lexico.com, Available at: <https://www.lexico.com/definition/gaslight>. (дата звернення: 08.09.2021).
- Sunstein C. R. Democracy and filtering. *Communications of the ACM*. 2004. Vol. 47, № 12. P. 57–59.

References

- Kastels, M. (2016). *Vlast komunikacii: ucheb. posobie* [The power of communication: textbook. Allowance]. Moskva: Izd. dom Vysshoi shkoly ekonomiki [in Russian].

- Noel-Noiman, E. & Mansurova, N. S. (Ed.). (1996). *Obshchestvennoe mnenie. Otkrytie spirali molchaniia* [Public opinion. Opening a spiral of silence]. Moskva: Progress-Akademiia, Ves Mir [in Russian].
- Oxford Dictionary definition of ‘gaslighting’. Oxford Dictionaries gaslight. In: Lexico.com. Available at: <https://www.lexico.com/definition/>
- Sunstein, C. R. (2004). Democracy and filtering. *Communications of the ACM*, 47, 12, 57-59.
- Usanova, L. A. (2017). Problema identychnosti: mizh masovizatsiieiu ta indyvidualizatsiieiu. [The problem of identity: between massification and individualization]. In *Filosofski obrii* [Philosophical horizons], 38, 41-50. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/FiloFilo_2017_38_6. [in Ukrainian].
- Vallerstain, I. (1999). Globalizatciia ili perekhodnaia epokha : Globalnyi vzgliad na dolgosrochnoe razvitiie mirovoi sistemy [Globalization or the Age of Transition : A Global View of the Long-Term Development of the World System]. In *Krasnye kholmy* [Red hills]. Moskva [in Russian].

Usanova L. A., Suprun G. G.

«ИНАКОВОСТЬ» КАК КОНФЛИКТ ИДЕНТИЧНОСТИ В ЦИФРОВОЙ СРЕДЕ

В статье авторы делают попытку проанализировать глобализационные процессы XXI века, в ходе которых наблюдается повышенная конфликтногенность в результате столкновения культурных и социальных идентичностей. Конфликт идентичностей является ответом на свержение унифицированного общества. Развитие цифровых технологий спровоцировало повышенный массив информационных потоков, которые несут в общество дезориентирующие настроения. Как следствие - распространяются такие социальные явления как «эхо-камеры» и газлайтинг: в результате процессов глобализации происходит конфликт идентичностей как на индивидуальном, так и на социальном уровнях. Формирование социума на основании диалога и взаимопонимания усматривается авторами как один из путей решения культурного и социального конфликта, который углубляется в цифровую эру глобального мира.

Ключевые слова: идентичность, конфликт, «эхо-камера», газлайтинг.

Usanova L. A., Suprun H. H.

“OTHERNESS” AS A CONFLICT OF IDENTITIES IN THE DIGITAL ENVIRONMENT

Introduction. This paper presents an attempt to analyse the growth of conflict in the context of globalization processes of the XXI century, in particular the clash of cultural and social identities. The development of digital technologies has provoked an increased array of information flows, which bring disorienting sentiments to society. This resulted in the spread of such social phenomena as “echo chamber” and gaslighting. Conflict of identities is a response to the collapse of a

unified society. **Purpose and objectives of the paper.** The objective is to conduct a socio-philosophical analysis of identity as a conflict-causing phenomenon in the globalized digital age, based on the achievements of modern science and philosophy. **Methodology of Research.** The main research methods are structural-functional, philosophico-cultural and philosophico-anthropological. The principle “from abstract to concrete” and the principle of systemicity were applied to solve specific research tasks. **Research results.** On the one hand, modern globalization processes allow the interaction of previously distant or even mutually exclusive cultures, patterns of behaviour, or identities. On the other hand, there is a clash of previously separated and relatively closed cultural, civilizational groups, which becomes a catalyst in forming a completely new (or hybrid) identity and advocating existing identification values, where the alternative reality is perceived as a threat of losing the uniqueness or value of the heritage of generations. As a result, there is a conflict of identities at both the individual and social levels. **Conclusion.** The globalization processes of the XXI century are penetrating more and more actively into all spheres of social life: there is a clash of cultural and social identities, which provokes increasing conflict levels and grouping to preserve uniqueness in response to global trends, the establishment of new social norms and expansion of human rights. The world is in a state of formation, constant change, and the understanding of the described trends features and their mechanisms reveals their contradictory phenomena “echo chamber”, gaslighting etc. “Otherness” has become an integral feature of today and in our opinion, the search for practices of mutual understanding is becoming another cultural challenge.

Keywords: *identity, conflict, globalization, “echo chamber”, gaslighting.*

УДК 17.026(=161.2)

<https://doi.org/10.33989/2075-1443.2021.45.242676>

ORCID ID: 0000-0001-8898-5120

ORCID ID: 0000-0001-9191-0576

Петро Кравченко, Мирослава Костенко

КРАВЧЕНКО Петро Анатолійович – доктор філософських наук, професор кафедри філософії, декан факультету історії та географії Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г.Короленка. Сфера наукових інтересів – соціальна філософія та філософія історії, проблеми сучасної політичної культури.

e-mail: pkravchenko53@gmail.com

КОСТЕНКО Мирослава Терентіївна – аспірантка кафедри філософії Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка. Сфера наукових інтересів – соціальна філософія, сучасні проблеми етики.

e-mail: slavunja308@ukr.net

ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ ГІДНОСТІ ЛЮДИНИ В МОРАЛЬНІЙ КУЛЬТУРІ НАРОДУ

Анотація. У статті аналізуються деякі чинники формування гідності людини у моральній культурі народу. Дається характеристика соціально-психологічних та етико-філософських чинників формування гідності. Виокремлено загальні фактори формування ціннісних орієнтацій особистості. Охарактеризовано об'єктивні, практично-духовні та ідеальні чинники формування гідності. Простежується вплив історичних обставин на трансформацію гідності у моральній культурі народу. Визначено, що гідність як етична категорія є одним з ключових елементів моральної культури та виразником ідеї свободи, що є основою функціонування суспільства.

Ключові слова: гідність, моральна культура, народ, чинник, мораль, держава, ціннісні орієнтації.

Вступ. Ієрархія ціннісних орієнтацій українського суспільства – одна із найважливіших і найдискусійніших проблем сучасного науко-

вого дискурсу. Це пов'язано, перш за все, з переходом України від традиційної моделі держави, у якій присутні авторитаризм та закритість до соціально-орієнтованого суспільства і демократичної, відкритої держави. Відповідно, відбувається зміна ціннісних орієнтацій, що є невід'ємною складовою існування будь-якого суспільства. На зміну радянській системі декларації сурогатно-колективних, патерналістських цінностей, яка існувала кілька десятиліть, формується нова система, яка передбачає чітку орієнтацію українців на європейські цінності, на значні досягнення українського народу, моральне оздоровлення, зростання значення цінностей та культури громадянського суспільства, вияв честі та гідності українця, що є неодмінною засадою розвитку моральної культури соціуму.

Аналіз досліджень і публікацій. Філософські проблеми формування гідності у моральній культурі певного соціуму аналізувались у фундаментальних працях І.Канта, Г.Фіхте, Г.Гегеля, К.Маркса, А.Шопенгауера, Ф.Ніцше, А.Камю, Ж.П.Сартра, З. Фрейда, Е.Фромма, А.Маслоу у яких охарактеризовано соціально-психологічні чинники формування ціннісної сфери особистості. У дослідженнях В. Карлової, Д. Донцова, В. Лісового, О. Кульчицького відображено історію розвитку української державної та національної ідеї, виникнення та трансформація людської гідності упродовж державного будівництва, чинникам формування національної свідомості. Праці В. Малахова та М. Поповича є провідними надбаннями філософського дискурсу, у яких відтворені сучасні тенденції вивчення людської гідності та свободи.

Мета та завдання статті. Метою статті є характеристика та класифікація основних чинників формування гідності у моральній культурі народу. Завданнями – значення гідності у моральній культурі, визначення соціально-психологічних чинників формування гідності людини загалом та чинників, що її детермінують.

Методологія дослідження. Методологія дослідження має комплексний характер і ґрунтується на філософсько-антропологічному та філософсько-культурологічному аналізі проблем формування моральної культури народу та її структурного елементу – людської гідності. Для вирішення конкретних завдань дослідження використано принципи системності, об'єктивності, сходження від абстрактного до конкретного, єдності історичного і логічного, розвитку.

Результати. Синтетичним, інтегральним наслідком розвитку людства є формування його моральної культури. Моральна культура – це рівень засвоєння індивідом чи групою людей існуючих у суспільстві моральних цінностей, ступінь залучення їх до діяльності індивідів, міра особистого морального розвитку. Вона характеризується як рів-

нем засвоєння моральних і правових цінностей суспільства, так і причетністю суб'єкта до їх збереження і створення (Матяж, Березанська, 2013).

Людина створює свій світ (світ культури), який складається із певних складових. Кількість їх зростає залежно від рівня розвитку людства: виокремлюються політична, інтелектуальна, професійна, естетична, моральна культура. У різні епохи одна з них панувала і визначала особливість саме цього часу. Людина — це віддзеркалення свого часу, свого світу культури. Вона відчуває, описує і розуміє цей світ категоріями саме тієї культури, до якої належить. Засвоєння культури індивідом означає не тільки знання про добро і зло, про загальноприйняті форми поведінки, про ідеали і норми, а й втілення знань у дію, реалізацію поглядів у вчинках (Матяж, Березанська, 2013, с.1-3). Тому, моральна культура, це і спосіб засвоєння, передачі і розвитку моральних цінностей. Рівень розвитку моральної культури визначається залежно від орієнтації її на загальнолюдські, класові чи національні моральні цінності; як об'єктивація цих уявлень, поглядів, переконань, тобто моральної свідомості через поведінку, діяльність, вчинки людей, що оцінюються з позицій гуманізму, золотого правила моральності; як система моральних відносин, що встановлюються внаслідок втілення моральних уявлень через моральні дії.

Моральна культура є найголовнішим компонентом життя особистості й суспільства, який проявляється у сукупності принципів, норм, правил, почуттів, що регулюють її дії.

Невід'ємною складовою моральної культури є людська гідність як повага та самоповага особистості, характеристикою людини з боку її внутрішніх цінностей. Важливою тенденцією гідності є її піднесення шляхом надання людині прав і свобод, а також забезпечення гарантій їх реалізації. Гідності завжди надається особлива увага у політиці, законодавстві та наукових дослідженнях. Проте вивчення чинників формування особистої гідності потребує детального аналізу.

Людська гідність формується в ході соціалізації особистості внаслідок проникнення суспільної інформації в її індивідуально-психологічний світ. Спочатку особистість набуває досвіду попередніх поколінь, отримуючи соціально схвалені стереотипи поведінки, орієнтовані на соціокультурні цінності, потім набуває власного досвіду, який допомагає індивідові адаптуватися в мікросередовищі.

До факторів, що впливають на формування ціннісних орієнтацій Л. Юркіна, наприклад, відносить такі: ідеологічні установки, якості особистості, життєві цілі, релігійні переконання, матеріальне забезпечення тощо (Юркіна, 2007, с.16). З юних років людина в основному до-

лучається до різних цінностей, усвідомлює для себе їх сутність і сенс. У процесі навчання, розвитку, накопичення життєвого досвіду особистість виробляє здатність самостійно вибирати системоутворювальну цінність, ту, яка в цей момент сприймається нею як найбільш значуща і одночасно задає певну ієрархію цінностей. У свідомості кожної людини особистісні цінності відображаються у формі ціннісних орієнтацій, які образно називають «віссю свідомості», що забезпечує стійкість особистості.

Гідність людини, як і всі ціннісні орієнтації, формується у процесі засвоєння людиною певного соціального досвіду і проявляється в її цілях, переконаннях, інтересах, тобто в процесі соціалізації (Юркіна, 2007, с. 17). Система цінностей особистості формується під впливом глобальної зміни ієрархії загальнолюдських ціннісних орієнтацій. Доцільно зазначити, що трансформація умов та форм суспільного життя вивела на перші місця цінності особистого рівня, які забезпечують власні потреби та комфортне самопочуття.

Цінності, їхній характер, особливості, як і система цінностей у суспільстві в цілому, є своєрідними орієнтирами у формуванні світогляду, духовного світу людини, а прагнення до володіння ними – важлива умова придбання людиною необхідного життєвого досвіду і його соціалізації. Формуючись у певний історичний період, цінності продовжували існувати, змінюватися так само, як одночасно змінюються цілі покоління людей, наслідуючи і позитивне, і негативне з життя своїх попередників.

Ціннісні орієнтації – це складний соціально-психологічний феномен, який характеризує спрямованість і зміст активності особистості. Вони є частиною системи оцінок і ставлень особистості, визначають загальний підхід людини до світу, до себе. Вони задають зміст і напрямок особистісних позицій, поведінки, вчинків. А формуються вони в ході засвоєння соціального досвіду, цілей людини, її переконань, почуттів та емоцій, що є чинниками формування цінностей. Відповідно, і гідність людини формується у повсякденній діяльності, коли вона стикається з конкретними, реально існуючими природними умовами життя, соціальними та економічними відносинами, наявною культурою. Переважно, саме ці умови визначають коло інтересів, прагнень, потреб людей, певну низку можливостей вибору людиною напряму та змістового сенсу своєї діяльності, ті норми й критерії, за якими вона оцінює свою поведінку, свій життєвий шлях та демонструє свою життєву позицію, і є факторами її формування і трансформації.

Серед чинників, що формують гідність людини, виокремлюються соціально-психологічні (часто у наукових працях їх називають «по-

зитивні») та «негативні», які є наслідком переживання негативних емоцій людини. До соціально-психологічних чинників формування людської гідності належить ієрархія потреб. А. Маслоу виділяв такі основні потреби: потреби в безпеці і захисті, у самоповазі, у самоактуалізації, в особистому вдосконаленні. Описуючи потребу людини в самоповазі, він акцентував увагу на двох формах її прояву: потребу в самоповазі як таку (компетентність, впевненість, досягнення, незалежність, свобода) і потребу поваги з боку інших (престиж, визнання, репутація, статус, оцінка, прийняття). Задоволення потреби в самоповазі породжує відчуття впевненості в собі, усвідомлення своєї причетності до того, що відбувається, почуття власної гідності. Потреба людини в самоповазі трансформується у людську гідність при нарощуванні і визріванні ціннісно-сміслових констант. Це виявляється у задоволеності собою і прийнятті себе, у позитивному ставленні до себе, узгодженості свого реального й ідеального «Я», своїх домагань, успіху, усвідомленні власної гідності (Карлова, 2010, с.3).

Таким чином, розвитку людської гідності, її формуванню, сприяють такі психологічні чинники, як адекватна самооцінка, безумовне самосприйняття та самоповага.

Гідність людини формується не лише внаслідок зазначених вище факторів, які часто у науковій літературі називають «позитивними» (у працях В. Кузнецова, М. Поповича). М. Попович зазначав, що гідність – це наслідок переживання страху та сорому (Попович, 2018, с. 89-90). В. Кузнецов підкреслював, що гідність найбільше проявляється в граничній ситуації, коли людина протистоїть болу, стражданню, страху і смерті. Гідне протистояння стає можливим за умови високої міри панування людини над самою собою. Відмова від цього протистояння, що дозволяє людині зберегти спокій, благополуччя, життєві насолоди, а часто і саме життя, з неминучістю веде по шляху приниження. В. Кузнецов справедливо зауважує, що у цьому сенсі гідність є первісною моральною інтуїцією людини, наводячи приклад суспільно-політичних подій ХХ століття, коли історія дала світові жахливий досвід свідомого і цілеспрямованого зламу людських характерів. Досвід концтаборів, де існувала морально зломлена людина, яка втратила особистісний «стрижень» є фактичним підтвердженням цього. Основним результатом духовної деградації є поступова втрата людиною сорому і совісті, які ще утримують особистість на рівні гідного існування. Таким чином, відбувався процес інволюції особистості, її цінностей, суспільства, у якому простежувалася відмова від високих смислів та ідей. Існує безсумнівна позитивна кореляція між високими ідеями, цінностями і смислами, з одного боку, і збереженням в людині

моральних начал сорому і совісті, з іншого. Сором і совість, як моральні феномени, для свого утвердження і зміцнення потребують саме високих ідей і смислів, що надихають людину на подолання себе і зміцнюють її дух. Моральні цінності і смисли апелюють саме до високого вмісту в самій людині, до духовних актів совісті і сорому. Але людина, яка відмовилася від ідеального змісту, від смислів, в результаті виявляється духовно і морально зломленою (Кузнецов, 2018, с.2). Відбувається це тому, що разом з високими смислами людина одночасно втрачає совість і сором. Навпаки, виживання людини зі збереженням позитивної самооцінки, гідне життя в екстремальних умовах визначаються силою духу, «впертістю духу», появою та трансформацією гідності (Кузнецов, 2018, с.3).

Людська гідність формується завдяки вірі, любові і турботі, в орієнтації на різні модуси визнання і всупереч негативним життєвим обставинам. Гідність людини з точки зору її негативної детермінації можна визначити як заперечення страху, який в свою чергу заперечує початкову гідність (заперечення заперечення). Гідність дитини, яка ще не знає страху небуття, заперечується страхом смерті і страхом болю. Заперечуючи ж страх, людина повертається до початкового рівня гідності, але вже, завдяки набутому досвіду, перебуває на новому рівні. Відсутність в людини страху, що може повністю перекреслити її гідність, означало б неможливість затвердження гідності. На особистісному рівні це означає перехід людини через певну межу свого «Я», вихід на нові рівні. Філософи і богослови виокремлюють різні види страху. Наприклад, страх тваринний, низинний, страх Божий. Страх це один із негативних чинників формування людської гідності, адже він є тією основою, відштовхуючись від якої конститується людська гідність. Аксиомою формування гідності особистості, величиною моральної висоти, на яку підіймається людина, є пряма залежність від сили страху і важкості його подолання.

Суттєвим фактором формування людської гідності є страждання, адже воно – ознака становлення людської свідомості: перемогти страждання, означає утвердити власну гідність зауважує І. Ільїн. У стражданнях людина веде боротьбу з болем, і саме так може відбутися становлення її духовної сили. По-справжньому вільною людиною можна стати, лише пройшовши через страждання, подолавши його. З точки зору І. Ільїна, людина, яка відчуває страждання, повинна відчувати себе не приреченою чи проклятою долею, а «відвіданою» Богом. Отже, гідність людини полягає в тому, щоб не уникати страждання, а прийняти біль, залишитися сам-на-сам зі стражданням, прийняти та подолати його (Ільїн, 1993, с.118). Проте страждання ще не надає духовної сили,

адже лише від самої людини залежить, чи зміцниться її дух в боротьбі з болем, або ж її душею оволодіють безвольність, смуток і страх. Висновком людської безвольності і боягузтва, що виникають унаслідок вище зазначених емоцій, є певні форми приниження гідності.

Ще одним чинником формування людської гідності є сором. Людина соромиться низинного в самій собі, коли тваринний початок перемагає над початком власне людським. Особистість прагне до вищого, долаючи нижчий (тваринний) рівень потреб, за допомогою сорому вона робить перший крок до нового рівня, який несе високі ідеї, цінності та смисли. Таким чином, людина поступово досягає рівня гідної поведінки. Отже, в самому соромі проявляється моральна природа людини. «Я соромлюся, отже, існую», так, за аналогією з картезіанським *cogito ergo sum*, особистість стверджує своє моральне буття. Сором – це почуття і усвідомлення власної недосконалості, глибинного недостатності, що породжує прагнення стати вище, краще, подолати своє слабке єство. Виникнення сорому у людини – найважливіший момент становлення її гідності (Кузнєцов, 2018, с. 7-8). Саме сором є головним мотивом і стимулом вчинку, коли людина долає свою фундаментальну потребу в безпеці, засновану на першому життєвому інстинкті – інстинкті самозбереження.

Тваринний страх і є тим, що нижче людини, саме він може повністю придушити людську волю та гідність. З цього і буде складатися її моральне падіння в буквальному сенсі, бо нижчий початок у цьому випадку перемагає над початком вищим. Сором перед приниженням: перед іншим, перед самим собою, боязнь втрати поваги з боку іншого і самоповаги, змушує людину подолати нижче в собі, зробити моральний вчинок, утвердити себе як особистість. Сором перед усвідомленням своєї недосконалості, гріховності, нікчемності в порівнянні з абсолютотом. Народжуються безпросвітна зневіра і безнадійне опускання рук, але поряд існує і непохитне прагнення у напрямку до недосяжного ідеалу. Втілення цього прагнення підносить людину і надає їй справжньої гідності.

Бар'єром на шляху людського падіння, поряд з соромом, є совість, що також є чинником формування людської гідності. Совість є етичною категорією, яка становить один смисловий ряд з такими поняттями як честь і гідність. Вона є, одночасно, «гласом якоїсь вищої правди» в людині й інтеріоризуванням основних імперативів соціуму. У совісті виявляється прояв владної природи моралі, адже це мірило людяності в людині; це «внутрішній суддя», від якого неможливо сховатися, моральна особистісна та соціальна якість; підстава, на основі якої формується гідність (Кузнєцов, 2018, с. 7). Гідність є протистоян-

ням та подоланням страху, вона конститується як опір до приниження. Нетерпимість до можливості прояву власної ницості безумовна передумова до утвердження гідності. Перемагаючи найбільш глибинний і фундаментальний страх смерті, особистість набуває нової онтологічної якості. Не зважаючи на те, що сором і совість важкопомітні, вони існують в єдності. Сором є негативною підставою аскетичного виховання власного «Я». Найсильнішою зброєю проти страху смерті і страху болю є синергія сорому і совісті.

Окрім цього, науковці виокремлюють ще ряд формотворчих чинників, які детермінують гідність людини. Так, наприклад, О.Кульчинський виділяв наступні чинники:

- расовий або біологічний – наявність у різних спільнот людей певних психічних характерів;
- геопсихічний – вплив природно-географічного середовища, краєвиду, характеру природи, природних умов для певного типу господарської діяльності і традиційної культури;
- історичний – історичний компонент формування і розвитку нації, що фіксується в історичній пам'яті народу, у формах національної культури і в реальному геополітичному положенні нації;
- соціо-психічний – соціальна структура суспільства з певним ансамблем класів, соціальних груп, культурних кіл у специфіці їх взаємозв'язків домінування, підпорядкування і орієнтації;
- культурно-морфічний – належність національної культури до певного регіонального (європейського, азіатського, африканського, східного, західного тощо) культурного кола, периферійний чи центральний, чи якийсь інший характер цієї належності;
- доглибинно-психічний – наявність комплексів мрійності, меншовартості, месіанства та окремих архетипів у колективному підсвідомому (Кульчицький, 1992, с.48).

Усі зазначені чинники є системоутворюючими у ході формування загальнолюдських цінностей, людської гідності зокрема. У своїй єдності та взаємозв'язку саме ці чинники і формують гідність у моральній культурі народу, що вбирає в себе психологічні особливості особистостей, історичний досвід, культурні надбання, національну пам'ять.

У філософській літературі існує і інша класифікація цих чинників. Наприклад, В. Карлова виділяє три групи чинників: об'єктивні, практично-духовні, ідеальні. Ці чинники, з одного боку, тісно взаємопов'язані між собою, а з іншого – є відносно самостійними сферами. До перших належить увесь комплекс суспільно-історичних реалій, які визначають спосіб життя народу. Відмінність, а в багатьох відношеннях повна протилежність об'єктивних умов життя формує і

відповідне специфічне бачення цінностей, проблем, ідеалів, завдань, принципів життєдіяльності та інших складових національної самосвідомості. Ці ознаки різні у моральній культурі кожного народу (Карлова, 2010, с. 5).

Численні уявлення, поняття, ідеї, принципи об'єднуються в теоретичну систему, яка відображає ідеал, до якого прагне народ, і модель суспільного устрою, що має забезпечити практичне досягнення поставленої мети. Окрім того, чинники, що впливають на процес формування гідності у моральній культурі народу поділяються на первинні та вторинні. До первинних (переважно матеріальних) належить розташування території, яку населяє спільнота, природно-ресурсне середовище, історичне минуле (історичні події). Це об'єктивні чинники, які існують незалежно від ситуації та волі людей (проте можуть бути інтерпретовані по-різному). Вторинні (нематеріальні) чинники, що постають як результат дії первинних, мають переважно суб'єктивний характер і визначають інтерпретацію первинних. До них належать архетипи, ментальність, міфи, національний характер, історична пам'ять, духовна культура, цінності народу. Взаємодія цих груп чинників і визначає взаємозв'язок між природно-фізичними та соціокультурними елементами національної свідомості та людської гідності.

Отже, чинники, що впливають на формування гідності у моральній культурі народу, взаємозумовлені та одночасно ієрархічно структуровані. Відповідно серед них можна виділити групу базових чинників, що формують ядро національної самосвідомості, людської гідності і забезпечують ідентифікаційну основу національної спільноти, тобто репрезентацію та впізнаваність нації у міжнародному середовищі. Ідентичність та відповідно образ (Я-образ) будь-якого суб'єкта завжди пов'язаний з уявленнями про себе і ставленням оточення до себе, тобто «Інших», «Чужих», які впливають на процеси самоусвідомлення на індивідуальному та колективному рівнях, а відповідно й на образ спільноти (Карлова, 2010, с.7).

Важливе значення для формування гідності у моральній культурі народу мають інституційні чинники. До них належить націє- і державотворча діяльність органів державної влади, національної еліти, політичних партій, релігійних та громадських організацій. Держава, через систему відповідних органів, впливає на формування національної самосвідомості громадян, їх уявлень про свободу та гідність. Якщо у суспільстві державою створені умови для засвоєння накопиченого нацією історико-культурного досвіду, це сприяє вихованню національної самооцінки, тобто усвідомленню членами спільноти своєї належності до нації, свого обов'язку перед спільнотою однодумців.

Особливу роль у формування людської гідності відіграють технологічні чинники, значущість яких посилюється в умовах інформаційного суспільства, інтенсифікації глобалізаційних процесів. Це, різного роду інформаційні технології, спрямовані на зміну самої людини через зміну її свідомості шляхом зміщення орієнтирів і зміни її цінностей. Інформаційні технології впроваджуються через відповідну діяльність і функціонування ЗМІ, Інтернет-мережі, паблік-рилейшнз, рекламних агенцій. З приводу цього відомий фахівець у галузі масових комунікацій В. Лісовий зазначає, «людські спільноти творяться мережами інформаційних комунікацій, через які передається необхідна державно-політична, суспільно-економічна, ідеологічна, історична, етнічна та інша інформація. Національна мережа засобів масової комунікації – це один із «трьох китів», на якому базується державна самосвідомість, поряд з національною інтелігенцією та національною політичною елітою» (Лісовий, 2000, с.212).

Однак інформаційні технології можуть не лише консолідувати суспільство, але й відігравати деструктивну роль, підривати його соціально-психологічну стійкість шляхом маніпуляцій суспільною свідомістю, створення і просування у масову свідомість негативних ціннісних образів, чужих вітчизняній культурі ідеалів і цінностей.

Висновки. Людська гідність у моральній культурі народу є результатом взаємодії сукупності багатьох чинників, що визначають її структуру та змістовну наповненість. Процес її формування є досить тривалим, складним і суперечливим. Це обумовлено тим, що саме людська гідність забезпечує духовний, ідеологічний фундамент функціонування національних спільнот, сприяючи виробленню перспективних орієнтирів розвитку нації і держави.

На формування гідності здійснюють вплив чинники природно-біологічного і соціокультурного характеру. До них належать: геопростір, історичне минуле, культура нації, національна мова як засіб формування та виразу національної самосвідомості, національні традиції, звичаї з їх надзвичайною стійкістю.

До практично-духовних чинників належать властиві певному народові етнічні стереотипи: традиції, звичаї, обряди, типові риси характеру й поведінки, домінуючі емоції, народні промисли, розваги, ігри, а також історична пам'ять, усталена символіка, народні святині. Історична пам'ять, зберігаючи кожну сторінку життя, боротьби народу за соціальні, політичні і національні права на всіх етапах його розвитку, є надійним фундаментом, на якому успішно формується національна самосвідомість.

Список літератури

- Донцов Д. Історія розвитку української державної ідеї. Київ, 1991. 272 с.
- Ильин И. А. Аксиомы религиозного опыта. Москва : Рарогъ, 1993. 448 с.
- Карлова В. В. Основні фактори формування і розвитку національної самосвідомості. URL: <http://academy.gov.ua/ej/ej12/txts/10kvvrns.pdf>
- Кузнецов В. В. Негативные факторы формирования личностного достоинства. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/negativnye-factory-formirovaniya-lichnostnogo-dostoinstva/viewer>.
- Кульчицький О. Світовідчуття українця. Українська душа. Київ : Фенікс, 1992. С. 48–65.
- Лісовий В. Націоналізм, нація та національна держава. Націоналізм: Антологія. Київ : Смолоскип, 2000. С. 11–36.
- Малахов В. А. Етика : курс лекцій. Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2014. 214 с.
- Матяж С. В., Березянська А. О. Класифікація цінностей та ціннісних орієнтацій особистості. URL: https://kse.ua/wp-content/uploads/2020/08/Nrchdusoc_2013_225_213_7.pdf
- Попович М., Єрмоленко А., Малахов В., Ковадло Г. Діалог як шлях до порозуміння. Київ : Інститут філософії імені Г. С. Сковороди НАН України, 2017. 152 с.
- Попович М. В. Філософія свободи. Харків : Фоліо, 2018 524 с.
- Юркина Л. Ю. К вопросу об изучении психологического феномена совести и совестных переживаний. Академический журнал. 2007. № 5. С. 55–64.

References

- Dontsov, D. (1991). *Istoriia rozvytku ukrainskoi derzhavnoi idei* [History of the development of the Ukrainian state idea]. Kyiv [in Ukrainian].
- Ilin, I. A. (1993). *Aksiomy religioznogo opyta* [Axioms of religious experience]. Moskva: Rarog [in Russian].
- Iurkina, L. Iu. (2007). *K voprosu ob izuchenii psikhologicheskogo fenomena sovesti i sovestnykh perezhivanii* [On the question of studying the psychological phenomenon of conscience and conscientious experiences]. *Akademicheskii zhurnal*. [Academic journal], 5, 55-64. [in Russian].
- Karlova, V. V. (2010) *Osnovni factory formuvannia i rozvytku natsionalnoi samosvidomosti*. [The main factors of formation and development of national self-consciousness]. Retrieved from <http://academy.gov.ua/ej/ej12/txts/10kvvrns.pdf> [in Ukrainian].
- Kulchytskyi, O. (1992). *Svitovidchuttia ukrainsia* [Worldview people of Ukraine]. In *Ukrainska dusha* [Ukrainian soul] (pp. 48-65). Kyiv: Feniks. [in Ukrainian].
- Kuznetsov, V. V. (2018). *Negativnye factory formirovaniia lichnostnogo dostoinstva* [Negative factors in the formation of personal dignity]. Retrieved from <https://cyberleninka.ru/article/n/negativnye-factory-formirovaniya-lichnostnogo-dostoinstva/viewer> [in Russian].

- Lisovyi, V. (2000). Natsionalizm, natsiia ta natsionalna derzhava [Nationalism, nation and nation state]. In *Natsionalizm: Antolohiia* [Nationalism: An Anthology] (pp. 48-65). Kyiv: Smoloskyp. [in Ukrainian].
- Malaxov, V. A. (2014). *Etyka : kurs lektsii* [Ethics: a course of lectures]. Ostroh: Vydavnytstvo Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia» [in Ukrainian].
- Matiazh, S. V., & Berezianska, A. O. (2013). *Klasyfikatsiia tsinnostei ta tsinnisnykh orientatsii osobystosti* [Classification of values and value orientations of the individual]. Retrieved from https://kse.ua/wp-content/uploads/2020/08/Npchdusoc_2013_225_213_7.pdf [in Ukrainian].
- Popovych, M., Yermolenko, A., Malakhov, V., & Kovadlo, H. (2017). *Dialoh yak shliakh do porozuminnia* [Dialogue as a way to understanding]. Kyiv: Instytut filosofii imeni H. S. Skovorody NAN Ukrainy [in Ukrainian].
- Popovych, M. V. (2018). *Filosofiiia svobody* [Philosophy of freedom]. Kharkiv: Folio [in Ukrainian].

Кравченко П. А., Костенко М. Т.

ФАКТОРЫ ФОРМИРОВАНИЯ ДОСТОИНСТВА ЧЕЛОВЕКА В МОРАЛЬНОЙ КУЛЬТУРЕ НАРОДА

В статье анализируются некоторые факторы формирования достоинства человека в моральной культуре народа. Дается характеристика социально-психологических и этико-философских факторов формирования достоинства. Выделены общие факторы формирования ценностных ориентаций личности. Охарактеризованы объективные, практически духовные и идеальные факторы формирования достоинства. Прослеживается влияние исторических обстоятельств на трансформацию достоинства в моральной культуре народа. Определено, что достоинство, как этическая категория, является одним из ключевых элементов нравственной культуры и выразителем идеи свободы, основой функционирования общества.

Ключевые слова: *достоинство, моральная культура, народ, фактор, мораль, государство, ценностные ориентации.*

Kravchenko P.A., Kostenko M.T.

FACTORS OF FORMATION OF HUMAN DIGNITY IN THE MORAL CULTURE OF THE PEOPLE

Introduction. The problem of the values of Ukrainian society is one of the most important and debatable problems in modern scientific discourse. This is due to the transition of our state from the traditional model of the state, in which there is authoritarianism, secrecy, to a socially oriented society and a democratic, open state. Accordingly, there is a change in values, which is an integral part of the existence of any society and state. To replace the Soviet system of declaration of surrogate-collective, paternalistic values, which existed for several decades, a new system is formed, which provides a clear orientation of Ukrainians to European values, the

significant achievements of the Ukrainian people, the moral recovery of society, increasing values and culture of civil society. Honor and dignity of Ukrainians, which is an indispensable basis for the development of moral culture of society.

The purpose and objectives of the article. Based on the achievements of modern science and philosophy, to analyze the essence of the moral culture of the people, the place of human dignity and its importance in moral culture; to characterize and classify the main factors of dignity formation in the moral culture of the people. The research methodology is complex and is based on philosophical-anthropological and philosophical-cultural analysis of the problems of formation of moral culture of the Ukrainian people and its structural element - human dignity. **Research results.** The most important, synthetic, integral consequence of human development is moral culture. Moral culture is the level of assimilation by an individual or a group of people of existing moral values in society, the degree of their involvement in the moral aspects of activity, a measure of personal moral development. Practical and spiritual factors include, first of all, ethnic stereotypes specific to a certain people (traditions, customs, rituals, typical traits of character and behavior, dominant emotions, folk crafts, entertainment, games), as well as historical memory, established symbols, folk shrines. Historical memory, preserving every page of life, the people's struggle for social, political and national rights at all stages of its development, serves as a solid foundation on which national self-consciousness is successfully formed.

Institutional factors are important for the formation of dignity in the moral culture of the people. These include nation- and state-building activities of public authorities, national elite, political parties, religious and public organizations. If the state creates conditions in society for the assimilation of the historical and cultural experience accumulated by the nation, it contributes to the education of national self-esteem, ie awareness of community members of their belonging to the nation, their duty to the community of like-minded people. **Conclusions.** Summarizing the results of the study, we can formulate the following conclusions. Human dignity in the moral culture of the Ukrainian people is the result of the interaction of a combination of many factors that determine its structure and content. The process of its formation is quite long, complex and contradictory. This is due to the fact that it is human dignity that provides the spiritual, ideological foundation for the functioning of national communities, contributing to the development of promising guidelines for the development of the nation and the state.

Keywords: *dignity, moral culture, Ukrainian people, factor, morality, state, value orientations.*

УДК 27–284:821.161.2–2.09 «17»

<https://doi.org/10.33989/2075-1443.2021.45.243034>

ORCID ID: 0000-0002-9461-7305

Андрій Царенок

ЦАРЕНОК Андрій Вікторович – доктор філософських наук, доцент кафедри філософії та культурології Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка. Сфера наукових інтересів – філософія, історія Церкви, богослов'я.

tsarenok-sever@ukr.net

ДОГМАТИЧНІ СМИСЛИ ДРАМИ СВЯТИТЕЛЯ ГЕОРГІЯ (КОНИСЬКОГО) “ВОСКРЕСІННЯ МЕРТВИХ”

Анотація. Українська драма-мораліте «Воскресеніє мертвих», написана 1746 року видатним викладачем Києво-Могилянської академії Георгієм (Кониським), має суттєву догматичну складову й постає не лише морально-повчальним, але й віроповчальним твором.

Як засвідчує аналіз тексту дидактичної п'єси Георгія (Кониського), в ній у художній спосіб утверджені не тільки есхатологічні догмати (догмат про майбутнє воскресення Богом усіх померлих людей та догмат про Страшний Суд). У творі ми знаходимо й вияв віри у Пресвяту Трійцю, сповідання Христа Богом та Людиною, усвідомлення величі й значення Спокутної Жертви, переконання в безсмертності людської душі, характерне для теїзму визнання Божого піклування про світ та ін.

Ретельне вивчення догматичного виміру драми «Воскресеніє мертвих» сприяє кращому розумінню філософських і богословських поглядів святого Георгія (Кониського), а отже, й спростуванню певних невірних інтерпретацій його творів.

Ключові слова: догматичне богослов'я, драма, воскресіння, душа, безсмертя, деїзм, теїзм.

Постановка проблеми. Дидактична п'єса Георгія (Кониського) «Воскресеніє мертвих», написана славнозвісним церковним діячем

у роки його викладання в Києво-Могилянській академії, являє собою один із найбільш відомих витворів шкільної драматургії епохи Гетьманщини. Здатна зацікавити не лише істориків української літератури, але й дослідників подій минулого, етнографів, театрознавців, культурологів і, безперечно, філософів та богословів, вона постає художнім утіленням багатьох важливих ідей, що їх актуальність не втрачається й у наш час. Виокремлення й осмислення цих ідей допомагають, зокрема, належному висвітленню світоглядних позицій, ідеалів та прагнень автора драми, ім'я якого справедливо внесене до золотих скрижалей історії вітчизняних філософських пошуків.

Поza всяким сумнівом, вірному розумінню переконань Георгія (Кониського) суттєво сприятиме дослідження віроповчальної основи його драми – класичної староукраїнської драми-мораліте, що отримала сповнену як морально-етичним, так і, вочевидь, догматичним смислами назву – *«Воскресеніє мертвих обще убо всім будуще, но страждущим всім неповинно в віці сем блаженно, а обидящим гибельно; в п'яти дійствіях в пользу чающим оного показанное Георгієм Коніцким, 1746 [літа]»*.

Аналіз досліджень і публікацій. Драма Георгія (Кониського) дійсно належить до низки класичних пам'яток українського письменства Нового часу, до низки тих творів, що вже давно стали по-справжньому хрестоматійними для дослідників вітчизняних літературних і філософських традицій. Кількість студій, автори яких так чи так виявляють інтерес до п'єси *«Воскресеніє мертвих»*, є досить великою. Це наукові праці літературознавців П. Білоуса (Білоус, 2012, с. 291–293), С. Єфремова (Єфремов, 1995), В. Кулевської (Кулевська, 2013, с. 153–154), М. Наєнка (Наєнко, 2006, с. 8–9), О. Мишанича (Мишанич, 1983, с. 17), В. Шевчука (Шевчук, 2005), історика-українознавця Я. Фощана (Фощан, 2010, с. 28), філософів М. Кашуби (Кашуба, 1990, с. 9; Кашуба, 1999, с. 40–42), О. Кравченко (Кравченко, 2011), С. Кримського (Кримський, 2008, с. 334–335), С. Мащенко (Мащенко, 2006, с. 32–33), І. Головахи та І. Стогнія (Головаха, & Стогній, 1972, с. 18) тощо. (Про деякі інші студії, що в них приділяється увага драматичній оповіді Георгія (Кониського), йде мова на початку однієї з попередніх публікацій автора цієї статті (Царенок, 2020b, с. 106–107)). Однак власне догматичні ідеї п'єси Георгія (Кониського) – п'єси, призначеної стати проповіддю не лише моральних, але й віроповчальних істин, – висвітлені недостатньо. Вони можуть навіть або цілковито, або дуже значною мірою випадати з поля зору дослідників, яких, як правило, цікавить насамперед виразний соціально-етичний вимір відомого твору. Більше того, нерідко інтерпретації й навіть перекази змісту драми

«Воскресеніє мертвих», що їх знаходимо на сторінках наукових студій, на жаль, небезпідставно видаються сумнівними, вражають неточністю, хибністю. Послуговуючись ними, можна скласти невірне уявлення про ідейне підґрунтя дидактичної п'єси та світогляд самого драматурга-душпастиря.

Таким чином, існує потреба в подальшому зверненні фахівців до драматичного твору «Воскресеніє мертвих», зокрема, з позиції послідовного, ретельного й поглибленого дослідження його догматичного потенціалу. (Загальний огляд віроповчального змісту творіння Георгія (Кониського) та самоочевидного зв'язку драми зі сферою християнської догматики автором цих рядків свого часу вже було зроблено (Царенок, 2020а, с. 27–28)).

Методологія дослідження. Вивченню догматичного виміру староукраїнської дидактичної п'єси сприятиме використання таких методів, як 1) метод культурно-контекстуального аналізу (твір Георгія (Кониського) обов'язково має розглядатися з урахуванням особливостей, перш за все, того загального культурного контексту – тієї релігійно-культурної царини, – в межах якої він і побачив світ), 2) метод психології художньої творчості, загальнонаукові методи 3) порівняння, 4) систематизації та 5) узагальнення.

Мета пропонованої наразі статті полягає в дослідженні зв'язку драми святителя Георгія (Кониського) «Воскресеніє мертвих» зі сферою православного догматичного богослов'я.

Результати. Першочерговий догматичний наголос, що робиться в дидактичній п'єсі, стає зрозумілим уже із самої її назви. Догмат про *всезагальне воскресіння мертвих* виступає однією з найвідоміших віроповчальних істин християнства: він недвозначно стверджується на сторінках як Старого, так і Нового Завітів (Єз. 37:1–14; Іоан. 5:24–30; 1 Сол. 4:13–18 та ін.). У Святому Письмі знаходимо й згадки про свідому відмову багатьох осіб вірити у диво воскресіння. Вчення про возз'єднання відновлених Творцем тіл із безсмертними душами всіх померлих заперечувалося садукеями, які зухвало й, водночас, напрочуд недоладно намагалися переконати в тому, що нібито «немає воскресіння» Самого Воскресителя мертвих Христа (Мр. 12:18–27; Лк. 20:27–39). Садукейське невірство існувало й за часів проповіді Христових апостолів, про що свідчить Книга їхніх діянь (глава 23, вірші 6–10). В цій самій книзі ми зустрічаємо ще одну характерну оповідь. Згідно з нею, більшість інтелектуальної еліти тогочасних Афін не сприйняла проповіді апостола Павла: «Як почули ж вони про воскресення мертвих, то одні насміхатися стали, а інші казали: “Про це будемо слухати тебе іншим разом”...» (глава 17, вірш 32). Заперечували можливість

воскресіння померлих навіть деякі із християн (!) іншого міста Еллади – Коринфу. Їхні погляди благовісник Павло переможно спростовує у своєму відомому посланні (див. : 1 Кор. 15), при цьому послуговуючись, зокрема, прикметною і доступною для загального розуміння образністю. «...Дехто скаже: “Як мертві воскреснуть? І в якому тілі придуть?” Нерозумний, – що ти сієш, те не оживе, як не вмере. І коли сієш, то сієш не тіло майбутнє, але голе зерно, яке трапиться, – пшениці або чого іншого, і Бог йому тіло дає, як захоче, і кожному зернятці тіло його... Так само й воскресення мертвих: сіється в тління, – в нетління встає,... сіється тіло звичайне, – встає тіло духовне» (1 Кор. 15:35–44), – читаємо у Першому посланні апостола Павла до віруючих мешканців Коринфу.

Невірі у воскресіння спочилих доводиться протистояти й Отцям Церкви епохи Вселенських Соборів. Так, добре усвідомлює, що заперечення догмату про відновлення єдності душ та тіл усіх померлих прокладає шлях порочності, а сама порочність відверто зацікавлена у відкиданні вчення про воскресіння (а отже, й про обов’язкову відповідальність людини перед Творцем за свої вчинки), святитель Іоанн Златоуст. Видатний проповідник закликає не сумніватися «в істині воскресіння», оскільки «цей сумнів є навіювання диявольське. Диявол намагається нав’язати це не тільки для того, щоб не вірили воскресінню, але щоб припинились і справи чесноти» (Іоанн Златоуст, 2001, с. 40). До речі, ці міркування Златоуста зовсім не випадково зустрічаємо в його бесіді на згадане послання апостола Павла. У ній, поруч із різними способами доведення неодмінності воскресіння, привертає увагу й використання з цією метою все того ж образу зерна, яке, хоч і гние в землі, та згодом спричинює появу колосу, стебла тощо (Іоанн Златоуст, 2001, с. 39).

Доказами того, що воскресення Богом померлих обов’язково відбудеться, сповнені й творіння таких авторитетних догматистів християнського Сходу, як святі Григорій Нисський та Іоанн Дамаскін. Мається на увазі зміст трьох глав (25-тої, 26-тої та 27-мої) праці ниського ієрарха «Про створення людини» (Григорій Нисский, 1861, с. 175–192), великого фрагменту його ж оповіді «Про душу та про воскресіння (Розмова із сестрою Макриною)» (Григорій Нисский, 1862, с. 300–326) і проповіді «Слово на Святу Пасху про воскресіння...» (Григорій Нисский, 1866, с. 56–87), а також найостаннішої глави твору Дамаскіна «Точне викладення православної віри» (Іоанн Дамаскин, 2011, с. 285–290).

Знайомлячись із духовною спадщиною представників патристики, ми можемо виділити чимало принципів, що були покладені до основи доведення істинності догмату про воскресіння. Це, зокрема, 1) звернення богословів до Святого Письма (наприклад, до оповідей

про кінцеву долю світу й дивовижне воскресення Спасителем Його спочилого друга Лазаря), 2) нагадування про мудрість і необмежену силу Творця, 2) про очевидну для здорового глузду кожного віруючого в Бога необхідність торжества добра й справедливості, що передбачає нагородження праведника й покарання нерозкаяного грішника та 4) приділення уваги царині спостережуваних у природі закономірностей, розгляд яких так чи інакше допомагає подолати сумніви щодо майбутнього всіх людей. Серед цих закономірностей досить особливе місце посідає неодноразово згадувана нами доля зерна: доводячи неодмінність воскресіння, Отці Церкви вельми часто послуговуються як смислами, так і образністю Першого послання апостола Павла до Коринфян – міцної основи й чудового зразка протистояння спробам заперечити означений догмат християнського віровчення.

У такому протистоянні мала надзвичайно велику потребу доба Модерну, що характеризувалася посиленням матеріалістичних тенденцій і безбожництва у світоглядних пошуках на теренах Європи. Проти загрози атеїзації суспільної свідомості, її відступу від істин віри в цей період так чи так виступило чимало відомих осіб – англійські дослідники сущого Френсіс Бекон та єпископ Джордж Берклі, французький мислитель абат Етьєн Бонно де Кондільяк, німецький філософ Іммануїл Кант, російський проповідник і теолог митрополит Платон (Левшин) та багато інших. Український душпастир, інтелектуал і митець Георгій (Кониський) по праву займає гідне місце в когорті цих новоевропейських борців із богоборством. Драмою «Воскресеніє мертвих» він не тільки викривав пороки і несправедливість, але й завдавав удару по невірству, що доволі впевнено набирало силу. Як зауважує біограф Георгія (Кониського) І. Мінькевич, п'єса драматурга-проповідника «спрямована проти тих, хто заперечував майбутнє життя, яких було чимало в той час серед кийвської інтелігенції» (Мінькевич, 1895, с. 117).

Подібно до давніх Отців Церкви, Георгій (Кониський) розуміє, що, поруч із небажанням багатьох зважати на неминучість завершення свого земного життя, заперечення воскресіння померлих і Божого Суду над усіма без винятку людьми – це шлях до розгулу пристрастей і зла:

«Многим до злих діл тоє подаєт причину,

Что не хотят помишлять на свою кончину,

Паче же, что по смерті імуци согнити

Сумняється, как то может гной на суд ожити» (Георгій, 1983, с. 337),

– саме такими словами починається Пролог до драми «Воскресеніє мертвих». Дещо пізніше у творі лунає доволі різке й безкомпромісне душпастирське засудження згаданого подвійного лиха:

«Два рази сліп, хто впрעדь на смерть не взирает;

Два рази глуп, хто встать по смерті не чаєт» (Георгій, 1983, с. 339).

У цих рядках Георгій таврує, зокрема, сучасну йому невіру. З іншого боку, тут ми знаходимо, мабуть, ще й утіху для тих, хто сильно засмучується, усвідомлюючи свою смертність: драматург-проповідник прагне заспокоїти людину, яка рано чи пізно має померти, забезпечити її від смутку, нагадавши про тимчасовість порушення єдності душі й тіла. Разом із тим, ми маємо справу й із цілком традиційним для християнської культури нагадуванням про необхідність гідно готуватися до відходу у вічність.

Центральні догматичні смисли драми Георгія (Кониського) зосереджуються, головним чином, у межах першого її «дійствія». У ньому читач (чи, звісно, глядач) одразу ж зустрічається з персонажем, який, попри свою станову приналежність і рід занять, виступає досить чудовим богословом-догматистом. Йому ще відчутно бракує знань (і він чесно, але, передусім, смиренно сповідує себе «невіжою»), однак зроблені ним висновки все ж вражають вірністю. В цьому герою п'єси допомагають і надприродне, і природне Одкровення – почуте у храмі повчання та власні спостереження за достатньо знайомими явищами. «Невігласом-мудрецем» є благочестивий Земледіл, який згадує про майбутнє оживлення тіл померлих після огляду «нив, сім'я проізреших». Зв'язок драматичної оповіді Георгія (Кониського) з біблійною за походженням традицією доводити істинність догмату про воскресіння, послуговуючись образом зерна, стає більш ніж очевидним уже на початку твору. Монолог, укладений автором у вуста персонажа, що займається саме землеробством і дбає про врожай, надзвичайно показовий: у роздумах трудівника-мислителя на нас очікує стисле й легке для сприйняття доведення того, що «тіло наше, хоча й гноєм станет По смерті, но, як зерно, на страшний суд встанет». Земледіл, як майстер своєї справи, знає, що відбувається з посіяним зерном у землі. Християнське вчення про майбутнє воскресіння він сповідує істинним:

«Вірю тому: бо вижу сам, як в землі тліють

Сімена, а в колосі ростуть і ціліють» (Георгій, 1983, с. 338).

Справді, цей догмат є важкозрозумілим: людині «поняти трудно», як тіло, що «істліло», з'явиться знову. Але розсудливий хлібороб, подібно до Отців Церкви, впевнений, що ніщо не стане на заваді Божій всемогутності.

«...Кто даєт зерну стебло, колос, ості,

Той і порох оберне в тіло, в жили, в кості, –

Велика Твоя сила, Создателю Боже!..» (Георгій, 1983, с. 338)

– наголошується в прикметному монолозі.

Безперечно, Георгій (Кониський) цілком зумисне вводить Земледіла до кола діючих осіб своєї драми. Цей авторський хід не можна не визнати доцільним і удалим: він суттєво сприяє досягненню поставленої мети – доведенню вірності догмата про воскресіння – за допомогою вже неодноразово згаданої образності. Водночас, можливо, що найавне у творі філософування неосвіченого, однак досвідченого й широко віруючого хлібороба, згідно із задумом митця, мало присоромити освічене невірство Нового часу. Той, хто хизується вченістю і прагне пізнати всю дійсність, заперечує вчення, істинність якого є очевидною навіть для простолодина, – в цьому, ймовірно, полягає зміст драматичного послання Георгія (Кониського), адресованого багатьом його сучасникам – відступникам від віри.

Не виключаємо, що є ще одна причина, чому важливі догматичні акценти у драмі «Воскресеніє мертвих» здійснені саме Земледілом. «Земледіл» – саме так перекладається із грецької мови ім'я Георгій, те саме ім'я, з яким відносно незадовго до написання твору прийняв чернечий постриг його автор. Відповідно, наявність такого персонажа, як Земледіл, можливо, слід розглядати й як своєрідний прихований у дотепний спосіб «автограф драматурга», як засіб посилення ступеня «авторської присутності» у творі.

Зроблені Земледілом висновки цілком відповідають християнській богословській традиції. У простій догматиці цього персонажа не потрібно шукати вияву якихось міфологічних уявлень (як можна зрозуміти, така тенденція, на жаль, існує (Кулевська, 2013)). Монолог хлібороба не зазнає впливу язичництва чи навіть «двовір'я»: в ньому ми не знаходимо образу «матері-землі, що є рушійною силою переродження життя», і має «язичницькі корені» (Кулевська, 2013, с. 153). Згаданому догматичному наголосу Земледіла зовсім не властива двозначність: саме Всемогутній Єдиний Бог «дає зерну стебло, колос, ості» і в майбутньому людський «порох оберне в тіло, в жили, в кості» (Георгій, 1983, с. 338).

Використання відповідної біблійної образності з метою доведення неодмінності нашого воскресіння найавне не лише в роздумах Земледіла-богослова. У канті наприкінці першого дійства Георгій (Кониський) знову пропонує побачити в засівах, які «гниють зимою», та все ж «ростуть весною», яскраве природне свідчення істинності проповідуваного драмою догмату. (Закономірно, що подібною образністю святитель все з тією ж метою послуговується й у одному зі своїх повчань: «Телеса наши, в гробах согнившие и в прах рассыпавшиеся, возникнут от земли, как трава весною, и по соединении с душами восстанут...» (Пушкин, 1976, с. 86)).

Свідчення видимого світу про те, що всі померлі обов'язково оживуть, за Георгієм (Кониським), уважна людина побачить не тільки на землі, але й на небі. У тому ж канті ще до нагадування про долю засівів драматург звертає увагу своїх читачів та глядачів на сонце:

«Посмотри, мой друг, На солнечный круг:

Вечеру заходит, Поутру восходит, –

Пойдеш і ти в той же слід» (Георгій, 1983, с. 339).

Український філософ С. Кримський, розглядає рядки канта, у яких йде мова про сонце й засіви як природні свідчення неодмінності воскресіння мертвих, досить своєрідним чином. Ведучи мову про вітчизняну барокову поезію, дослідник зазначає, що в ній домінує тенденція, пов'язана «із формуванням переконаності у здатності людини протистояти ворожим силам небуття». Як можна зрозуміти С. Кримського, на його думку, п'єса Георгія (Кониського) постає підтвердженням цього висновку: у канті до першого дійства начебто проголошується «непереможність сил життя», і при цьому «вони порівнюються з вічним відродженням світових циклів Землі та Неба» (Кримський, 2008, с. 334–335). Ця ж думка повторюється й у статті дослідниці О. Кравченко (Кравченко, 2011, с. 208).

Гадаємо, таку інтерпретацію не можна схарактеризувати як удалу, зокрема, з огляду вже на наступну її особливість. Оптимізм української барокової поезії, що про нього розмірковує С. Кримський, не пов'язаний із вірою в суто людські здатності: «ворожі сили небуття» долаються, передусім, силою Всевишнього, Який любить і спасає людей, допомагає їм у боротьбі зі злом. Ця сила Творця, на відміну від створених «сил життя», якраз і є непереборною. Померла людина зовсім не здатна воскресити себе: у драмі Георгія (Кониського) недвозначно наголошується, що саме Всемогутній Бог відновить мертві тіла та возз'єднає їх із душами.

Доводячи у своєму канті вірність догмату про воскресіння, Георгій (Кониський), як і інші християнські проповідники, звертається й до новозавітних оповідей про воскресення Лазаря (Іоан. 11:1–46) та пророцтв про друге пришестя Месії (див. : Мт. 24:31; 1 Кор. 15:52; 1 Сол. 4:16):

«Ожил иногда мертвецъ, чтири дни смердящий,

Скоро іспустил Христос глас животворящий:

В той же самый тон, Изийдите вон, –

Затрубить громкою Архангел трубою,

Всіх нас зовущи на суд».

Зрештою, наприкінці повчального канту драматург також спростовує сумніви в можливості нашого воскресіння, як такі, що супер-

ечать здоровому глузду із притаманним йому прагненням до справедливості.

«І что ж то було б, когда б на суд тот не встали?

Без мзди благії, злії б без казни остали» (Георгій, 1983, с. 339),

– безперечно, смисл і цих рядків п'єси повністю відповідає християнській традиції доведення догмату про воскресіння (Іоанн Дамаскин, 2011, с. 285–286). До речі, в подібний спосіб Георгій (Кониський) у своєму відомому курсі з філософії доводить, що саме в безсмертному житті людині «треба очікувати найвищого щастя». Як розмірковує український любомудр, «найбільше це ... показує пізнання Бога і Його справедливості, бо коли численні чесні люди у цьому житті погано забезпечуються в крайній потребі і, навпаки, численні нечесні живуть щасливо і мають досить усіх речей не тільки для вжитку, а й для надмірної розкоші, то справді Бог був би несправедливий, якби не визначив людині іншого життя, крім цього смертного і нещасного» (Георгій, 1990а, с. 414). Схожий акцент Георгій (Кониський), послуговуючись цитатою із твору апологета Лактанція, робить і в роздумах про людську душу, доводячи її безсмертя (Георгій, 1990b, с. 500–501).

Як бачимо, у драмі знайшли своє художнє втілення ті кілька святоотцівських принципів доведення істинності вчення про воскресіння, що їх ми виділили раніше. Ця обставина, вочевидь, є цілком закономірною. Драматург Георгій (Кониський) не припиняє бути душпастирем, богословом: він послуговується Біблією та творіннями Отців Церкви, вдається до запозичень відповідних ідей та образності, творчо інтерпретуючи їх, як митець. Свідомо дотримувана ним відданість догматичній Традиції не виявляється марною, і здійснена, головним чином, у першому дійстві п'єси проповідь віри у майбутнє воскресіння всіх спочилих людей відзначається не лише доступністю й художньою яскравістю, але й, що набагато важливіше, ортодоксальністю.

Як відомо, християнська есхатологія (вчення про кінцеву долю творіння) не зводиться виключно до догмату про оживлення померлих. Цілком природно, що у творі Георгія (Кониського) неодноразово згадується й майбутній *Страшний Суд* (окрім уже наведених уривків Георгій, 1983, с. 338; с.349–350) – «суд тот всемирний», справедливий суд Всевишнього над усіма без винятку людьми.

Розповідаючи в більшості дійств п'єси про жорстокого гнобителя Діоктита та доброчесного страждальця Гіпомена, український драматург-мораліст у відповідності до християнського віровчення нагадує й про *справедливий Божий суд над кожною особою, яка завершує свою земну подорож* (Георгій, 1983, с. 350–353).

Вірність Георгія (Кониського) ортодоксальній догматиці виявляється й у його драматичному повчанні про *вічність жахливих мук, що на них прирікають себе грішники* (Георгій, 1983, с. 339; с. 350; с. 351–352), та про *вічність блаженства, якого сподобляє Господь праведників* (Георгій, 1983, с. 352; с. 354–355).

Окрім того, як переконливо засвідчує текст драми «Воскресені мертвих», її автор цілком свідомо сповідує й проповідує християнський догмат про *Пресвяту Трійцю* (Георгій, 1983, с. 355). «Бог Єдиний, в Трійці чудний» визнається Георгієм (Кониським) *Творцем* (Георгій, 1983, с. 338; с. 343; с. 355) і *Промислителем світу* (Георгій, 1983, с. 338; с. 343–344; с. 346), «*вездіприсуцим*», «*оком недремлюцим*», «*призираюцим на вся діла чоловіков*», милостивим, *нелицемирним і правосудним Суддею, Який «обіщав всім воздати достойную міру»* (Георгій, 1983, с. 343–344).

Не відступає драматург і від основ ортодоксальної христології (вчення про Месію): друга Іпостась Трійці *Христос* у п'єсі недвозначно називається *Богом* (Георгій, 1983, с. 346). Безперечно, як і інші поборники правовір'я, Георгій (Кониський) сповідує Спасителя також і Людиною: це достатньо очевидно для того, хто бере до уваги хрестоматійні факти із біографії митця та зміст тих рядків його твору, в яких оспівується *Спокутна Жертва, значення «страданій» і «нещадних кровезілляній» Христа* (Георгій, 1983, с. 346). Завдяки цьому величному Подвигу «во всем ціло оправдан бути уповаю, Себі ж, своей заслугі, нічто не вмняю», – наголошує у своїй передсмертній молитві добрий персонаж драми страстотерпець Гіпомен. (До речі, ці прикметні рядки, можливо, слід розглядати не лише як проповідь смиренномудрія-скромності (Царенок, 2020b, с. 112), але й як критику католицької доктрини про заслуги святих).

Автор драми «Воскресені мертвих» повчає й про *невимовність слави праведника, який споглядає «Божіє ... Лице яві»* (Георгій, 1983, с. 353; пор. : 1 Кор. 13:12) (у відповідному уривку, вочевидь, мається на увазі *неперевериеність і невимовність Краси й Величі Божества*; можливо, існує й зв'язок між смыслом цих рядків та християнським догматом про Сутність Творця). Знаходимо у творі Георгія (Кониського) і смисли вчення про *Божих служителів Ангелів* (Георгій, 1983, с. 352; 353–355), про *демонічні сили* (які, попри своє богоборче свавілля, не можуть опиратися наказам Бога і змушені їх виконувати (Георгій, 1983, с. 350–351) та ін.

Навіть поверхове ознайомлення з текстом п'єси переконує, що її автор (віруюча особистість і душпастир!) зовсім *не заперечує буття потойбічного світу, існування душі поза мертвим тілом і взагалі без-*

смертя людської душі (Георгій, 1983, с. 346; с. 350–353; с. 354–355). Ми зумисне звертаємо на це особливу увагу, адже деякі дослідники – автори відомих підручників із історії української філософії кінця 1990-х – початку 2000 років (до речі, «оздоблених» рекомендаційним грифом Міністерства освіти) – з якихось причин помилково приписують Георгію (Кониському) зовсім протилежні погляди. Ця обставина є дуже прикрою: у своїй літературній і науковій спадщині вітчизняний мислитель повчає про існування Горішньої дійсності та «геєнської отхлани», про те, що смерть тіла аж ніяк не призводить до зникнення душі, яка є безсмертною (Георгій, 1990b, с. 499; с. 500–502).

Протягом уже досить тривалого часу – не менше кількох десятиліть – численні дослідники творів Георгія (Кониського) стверджують, що його філософським поглядам, принаймні, певною мірою, притаманний деїзм чи тяжіння до деїзму. Під останнім традиційно розуміється, зокрема, популярна за доби Модерну доктрина, за якою Божество, створивши світ, надало йому закони розвитку й більше не опікується Своїм творінням. Ретельний аналіз догматичного виміру драми «Воскресеніє мертвих» свідчить про відсутність у ній ідей, характерних для власне деїстичного вчення. Натомість, беручи до уваги віроповчальні смисли твору, можна з упевненістю вести мову про його принципово антидеїстичний характер. Як зазначалося раніше, у п'єсі Георгія (Кониського) розповідається про Боже Провидіння, про опіку Творця над людьми та природою. (Згадаймо, наприклад, промовисті рядки з першого дійства твору: саме Творець «дає зерну стебло, колос, ості» (Георгій, 1983, с. 338)). Окрім того, в церковно-просвітницькій драмі під назвою «Воскресіння мертвих» із особливою силою наголошується на можливості дива – постійно згадуваного нами дива оживлення спочилих Всемогутнім Богом. Цей наголос не має нічого спільного із деїзмом, що, заперечуючи втручання Творця в буття творіння, заперечує й реальність дивовижного, надприродного, неймовірного для віддаленого від віри розуму (див. : Зеньковський, 1990, с. 46). У творі Георгія (Кониського), вочевидь, утверджується інша світоглядна позиція – ортодоксальний християнський *теїзм*, сутність якого полягає, зокрема, у сповідуванні Божого піклування про світ.

Врахування цієї обставини, на наш погляд, постає вельми серйозним викликом для усталеної інтерпретації окремих філософських ідей Георгія (Кониського) як деїстичних чи щільно пов'язаних із деїзмом. Вірне розуміння відповідних роздумів українського мислителя вимагає подальшого дослідження його курсу з філософії (що в ньому, до речі, теж зовсім не заперечується можливість дива).

Подальшого вивчення вимагають і доволі відомі фахівцям інтермедії до драми «Воскресеніє мертвих»: їхній зміст місцями надзвичайно дисонує із православним богослов'ям (мова йде про епізод із ворожінням – заклик на допомогу нечисті, – до якого вдається один із начебто позитивних персонажів четвертої інтермедії Литвин (білорус), драматична оповідь у п'ятій інтермедії про злу душу Ляха, що її не пускають до чистилища тощо). Навряд чи автором цих доповнень до п'єси слід уважати Георгія (Кониського). Мабуть, написали їх якісь студенти Києво-Могилянської академії чи навіть самі виконавці ролей (Ісіченко, 2011). Безперечно, інтермедійна складова шкільної драми епохи Гетьманщини подібна до «нижнього ярусу» українського вертепу. Старший сучасник Георгія (Кониського) Митрофан (Довгалевський) (так само, як і свого часу Георгій, він був викладачем поезії й драматургом) характеризує інтермедії як «междувброшенные забавные игральища» (Мишанич, 1983, с. 19). Інтермедії являли собою розважальний додаток до творів піднесено-дидактичного змісту, і далеко не все в цих «игральищах» сприймалося всерйоз (хоча, звісно, ми зустрічаємо в них і важливі повчальні смисли). Не виключаємо, що автори інтермедій керувалися своєрідною місіонерською стратегією: згідно їхнього задуму, сприйняття глядацькою аудиторією розважального – смішного, дотепного й навіть гостросюжетного – мало сприяти кращому сприйняттю повчального. Однак надто сильний «місіонерський компроміс» із «приземленими» естетичними смаками, з народною сміховою культурою, із пристрастями, грубістю норовів та примітивністю поглядів (не кажучи вже про свідомі чи несвідомі поступки царині зовсім хибних уявлень) неможливо визнати доречним. Творці «игральищ» могли настільки «загратися», що власне піднесений дидактизм церковно-просвітницької драми поступався чомусь низькому чи, принаймні, вже справляв істотно обмежений вплив на глядацький загал. У таких випадках інтермедії, по суті, починали «зазіхати» на першість у театральному дійстві; їхнє «паразиткування» на «тілі» повчальної п'єси нерідко обтяжувалося презентацією сумнівного, а то й, вочевидь, неприпустимого сценічного матеріалу. Так чи так, із точки зору релігійної Традиції, проповідником якої виступає автор драми «Воскресеніє мертвих», зміст інтермедій до неї дійсно залишає бажати кращого. Цього закономірно вимагає, зокрема, досить потужний віроповчальний потенціал твору Георгія (Кониського) – твору, який, як ми вже переконалися, володіє багатьма незаперечними перевагами.

Висновки. Драма Георгія (Кониського) «Воскресеніє мертвих» прикметна не тільки зробленими в ній соціальними й етичними акцентами, що зазвичай і привертають посилену увагу з боку дослідників.

У цьому відомому літературному творі доби Гетьманщини неможливо не виділити й віроповчальний вимір. Його істотною ознакою виступає, по-перше, наявність есхатологічної догматики: Георгій (Кониський) у чудовий художній спосіб наводить низку доказів істинності християнського вчення про майбутнє воскресення всіх померлих Всемогутнім Богом, а також нагадує про Страшний Суд. Водночас, ретельний аналіз дидактичної п'єси дозволяє віднайти в ній цілком природний зв'язок із іншими невід'ємними складовими царини православного віровчення – догматом про Пресвяту Трійцю, вченням про Божественну й Людську Природу Христа, антидеїстичним визнанням Бога не лише Творцем, але й Промислителем світу та ін. Поруч із вивченням соціальних, етичних та естетичних смислів української драми-мораліте, приділення належної уваги її догматичним смислам сприятиме кращому розумінню позицій Святителя Георгія (Кониського), які він займає як митець, освітянин, філософ, богослов та, безумовно, як славетний Душпастир.

Список літератури

- Білоус П. В. Історія української літератури XI–XVIII ст. : навч. посіб. Київ : Вид. центр “Академія”, 2012. 376 с.
- Георгій (Кониський), архієпископ. Воскресеніє мертвих. *Українська література XVIII ст. Поетичні твори. Драматичні твори. Прозові твори*. Київ : Наукова думка, 1983. С. 337–356.
- Георгій (Кониський), архієпископ. Філософські твори : у 2 т. Київ : Наукова думка, 1990. Т. 1. 496 с.
- Георгій (Кониський), архієпископ. Філософські твори : у 2 т. Київ : Наукова думка, 1990. Т. 2. 576 с.
- Головаха І., Стогній І. Філософ-гуманіст Г. С. Сковорода. Київ : Вид-во політичної літератури України, 1972. 76 с.
- Григорій Нисский, свят. Творения : в 8 т. Москва : Типография В. Готье, 1861. Т. 1. 470 с.
- Григорій Нисский, свят. Творения : в 8 т. Москва : Типография В. Готье, 1862. Т. 4. 400 с.
- Григорій Нисский, свят. Творения : в 8 т. Москва : Типография В. Готье, 1866. Т. 8. 542 с.
- Єфремов С. О. Історія українського письменства. Київ : Феміна, 1995. 688 с.
- Зеньковский В., прот. Апологетика. Киев : Издание Экзарха всей Украины митрополита Киевского и Галицкого, 1990. 48 с.
- Иоанн Дамаскин, преп. Точное изложение православной веры. Москва : Отчий дом, 2011. 480 с.
- Иоанн Златоуст, свят. Избранные поучения. Полтавская епархия, Спасо-Преображенский Мгарский монастырь, 2001. 589 с.
- Ісіченко І. Історія української літератури : епоха Бароко (XVII–XVIII ст.) : навч. посіб. Львів : Святогорець, 2011. 568 с.

- Кашуба М. В. Георгій Кониський. Київ : Український центр духовної культури, 1999. 228 с.
- Кашуба М. В. Георгій Кониський і його “Філософський курс”. *Георгій (Кониський). Філософські твори: у 2 т.* Київ : Наукова думка, 1990. Т. 1. С. 5–42.
- Кравченко О. Драма «Воскресіння мертвих» Георгія Кониського та філософсько-естетичні погляди Григорія Сковороди. *Переяславські Сковородинівські студії*. 2011. Вип. 1. С. 206–211.
- Кримський С. Б. Під сигнатурою Софії. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. 367 с.
- Кулевська В. Специфіка походження есхатологічних мотивів в українських інтермедіях XVII–XVIII ст. *Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах*. Київ, 2013. № 28. С. 148–156.
- Машенко С. Т. Георгій Кониський та його філософський курс. *Любов до мудрості і віра*. Чернігів : РВК “Деснянська правда”, 2006. С. 32–44.
- Минькевич И. Георгий Конисский, архиепископ Белорусский (1717 – 13 февраля 1795 года). *Черниговские Епархиальные Известия (Прибавление)*. 1895. № 4. С. 116–126.
- Мишанич О. В. Українська література XVIII ст. *Українська література XVIII ст. Поетичні твори. Драматичні твори. Прозові твори*. Київ : Наукова думка, 1983. С. 5–28.
- Наєнко М. Драматургія українського бароко: погляд з відстані. *OPERA SLAVICA*. Vol. XVI. 2006. Issue 1. P. 1–11.
- Пушкин А. С. Собрание сочинений: В 10 т. Москва : Художественная литература, 1976. Т. 6. 508 с.
- Фощан Я.. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія : Українознавство*. 2010. № 14. С. 27–29.
- Царенок А. В. Драма святителя Георгия (Конисского) “Воскресение мертвых”: связь с Евангельскими притчами. *Вестник Харьковской Духовной Семинарии*. 2020. № 11 (11). С. 27–33.
- Царенок А. Етичні смисли драми святителя Георгія (Кониського) «Воскресіння мертвих». *Філософські обрії*. 2020. Вип. 44. С. 105–121.
- Шевчук В. Муза Роксоланська. Українська література XVI–XVIII ст. У 2 кн. Київ : Либідь, 2005. Кн. 2. 728 с.

References

- Bilous, P. V. (2012). *Istoriia ukrainskoi literatury XI–XVIII st.: navch. posib.* [History of Ukrainian Literature of the 11–18 centuries: textbook]. Kyiv: Vyd. tsentr “Akademiia” [in Ukrainian].
- Foschan, Ya. (2010). Vidobrazhennia hnoseolohichnoi pozytsii Heorhiia Konyskoho v protsesi yoho kulturno-osvitnoi diialnosti [Reflection of the epistemological position of George Konysky in the process of his cultural and educational activities]. In *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa*

- Shevchenka. Serii: Ukrainoznavstvo* [Bulletin of Kyiv Taras Shevchenko National University. Ukrainian Studies], 14, 27-29 [in Ukrainian].
- Grigorii Nisskii, st. (1861). *Tvoreniia : v 8 t.* [Works : in 8 volumes] (vol. 1). Moskva: Tipografia V. Gote [in Russian].
- Grigorii Nisskii, st. (1862). *Tvoreniia : v 8 t.* [Works : in 8 volumes] (vol. 4). Moskva: Tipografia V. Gote [in Russian].
- Grigorii Nisskii, st. (1866). *Tvoreniia : v 8 t.* [Works : in 8 volumes] (vol. 8). Moskva: Tipografia V. Gote [in Russian].
- Heorhii (Konyskyi), arh. (1983). Voskreseniie mertvykh [Resurrection of the dead people]. In *Ukrainska literatura XVIII st. Poetychni tvory. Dramatychni tvory. Prozovi tvory* [Ukrainian Literature of the 18th century. Poetical Works. Dramatical Works. Prosaic Works] (pp. 337-356). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- Heorhii (Konyskyi), arh. (1990). *Filosofski tvory : u 2 t.* [Philosophical Works : in 2 Volumes] (vol. 1). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- Heorhii (Konyskyi), arh. (1990). *Filosofski tvory : u 2 t.* [Philosophical Works : in 2 Volumes] (vol. 2). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- Holovakha, I., & Stohnii, I. (1972). *Filosof-gumanist H. S. Skovoroda* [Philosopher and Humanist G. S. Skovoroda]. Kyiv: Vyd-vo politychnoi literatury Ukrainy [in Ukrainian].
- Ioann Damaskin, st. (2011). *Tochnoe izlozhenje pravoslavnoi very* [The Precise Statement of the Orthodox Faith]. Moskva: Otchii dom [in Russian].
- Ioann Zlatoust, st. (2001). *Izbrannye poucheniia* [Selected Sermons]. Poltavskaia eparkhiia, Spaso-Preobrazhenskii Mgarskii monastyr [in Russian].
- Isichenko, I. (2011). *Istoriia ukrainskoi literatury : epokha Baroko (XVII–XVIII st.: navch. posib.* [History of Ukrainian Literature : the Epoch of Baroque (17–18 centuries: textbook]. Lviv: Sviatohorets [in Ukrainian].
- Kashuba, M. V. (1990). Heorhii Konyskyi i yoho “Filosofskiy kurs” [Georgy Konisky and his “Philosophical Course”]. In *Heorhii (Konyskyi). Filosofski tvory : u 2 t.* [Heorhis Konyskyi. Philosophical Works: in 2 volumes] (vol. 1, pp. 5-42). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- Kashuba, M. V. (1999). *Heorhii Konyskyi* [Georgy Konisky]. Kyiv: Ukrainyskyy tsentr dukhovnoi kultury [in Ukrainian].
- Kravchenko, O. (2011). Drama «Voskresinnia mertvykh» Heorhiia Konyskoho ta filosofsko-estetychni pohliady Hryhoriia Skovorody [Georgy Konisky’s drama “Resurrection of the Dead” and Hryhoriy Skovoroda’s philosophical and aesthetic views]. *Pereiaslavski Skovorodynivski studii* [Pereiaslav Skovoroda Studies], 1, 206-211 [in Ukrainian].
- Krymskyi, S. B. (2008). *Pid syhnaturiu Sofii* [Under the signature of Sophia]. Kyiv: Vyd. dim «Kyievo-Mohylianska akademiia» [in Ukrainian].
- Kulevska, V. (2013). Spetsyfika pokhodzhennia eshatolohichnykh motyviv v ukrainskykh intermediakh XVII–XVIII st. [Specificity of the Origin of the Eschatological Motives in Ukrainian Interludes of the 17–18 centuries]. In *Humanitarna osvita v tekhnichnykh vyshchykh navchalnykh zakladakh*

- [Humanitarian Education in the Technological Universities], 28, 148-156 [in Ukrainian].
- Mashchenko, S. T. (2006). Heorhii Konyskyi ta yoho filosofskyi kurs [Georgiy Konyskyi and his Philosophical Course]. In *Liubov do mudrosti i vira* [The Love to Wisdom and The Faith] (pp. 32-44). Chernihiv: RVK “Desnianska pravda” [in Ukrainian].
- Minkevich, I. (1895). Georgii Konisskii, arkhiepiskop Belorusskii (1717 – 13 fevralia 1795 goda) [Georgiy Konisskiy, the archbishop of Belorussia (1717 – the 13th February of 1795)]. In *Chernigovskie Eparkhialnye Izvestiia (Pribavlenie)* [Chernigov Eparchial News (Supplement)], 4, 116-126 [in Russian].
- Myshanych, O. V. (1983). Ukrainska literatura XVIII st. [Ukrainian Literature of the 18th century]. In *Ukrainska literatura XVIII st. Poetychni tvory. Dramatychni tvory. Prozovi tvory* [Ukrainian Literature of the 18th century. Poetical Works. Dramatical Works. Prosaic Works] (pp. 5-28). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- Naienko, M. (2006). Dramaturhiia ukrainskoho baroko: pohliad z vidstani [Dramaturgy of Ukrainian Baroque: view from the distance]. In *OPERA SLAVICA*. (Vol. XVI., Issue 1, 1–11) [in Ukrainian].
- Pushkin, A. S. (1976). *Sobranie sochinenii: v 10 t.* [Collected works: in 10 Volumes] (Voi. 6). Moskva: Khudozhestvennaia literatura [in Russian].
- Shevchuk, V. (2005). *Muza Roksolanska. Ukrainska literatura XVI–XVIII* [Roxolan’s Muse. Ukrainian Literature of the 16–17 centuries] (Vol. 2). Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
- Tsarenok, A. (2020). Etychni smysly dramy sviatytelia Heorhiia (Konyskoho) «Voskresinnia mertvykh» [Ethical meanings of the drama of St. George (Konisky) “Resurrection of the Dead”]. In *Filosofski obrii* [Philosophical horizons], 44, 105-121 [in Ukrainian].
- Tsarenok, A. V. (2020). Drama sviatitelia Georgiia (Konisskogo) “Voskresenie mertvykh”: sviaz s Evangelskimi pritchami [The drama of St. George (Konissky) “The Resurrection of the Dead”: a connection with the Gospel parables]. *Vestnik Kharkovskoi Dukhovnoi Seminarii* [Bulletin of the Kharkov Theological Seminary], 11 (11), 27-33 [in Russian].
- Yefremov, S. O. (1995). *Istoriia ukrainskoho pysmenstva* [History of Ukrainian Literature]. Kyiv: Femina [in Ukrainian].
- Zenkovskii, V., prot. (1990). *Apologetika* [Apologetics]. Kiev: Izdanie Ekzarkha vsei Ukrainy mitropolita Kievskogo i Galitckogo [in Russian].

Tsarenok A. V.

DOGMATIC SENSES OF ST. GEORGIY (KONYS’KYJ’S) DRAMA “RESURRECTION OF THE DEAD PEOPLE”

Introduction. Analyzing the old Ukrainian didactic drama “Resurrection of the dead people”, written in the middle of the 18th century by Kyiv-Mohyla Academy professor Georgiy (Konys’kyj), scientists very often pay attention to its expressive social and ethical dimension. At the same time, this well-known

monument of literature must be regarded as a work, which possesses remarkable dogmatic senses as well. **The aim and the tasks.** The aim of the article is exploring of the connection of the drama “Ressurrection of the dead people” text with sphere of the Orthodox dogmatic theology. It’s necessary to mention such tasks of the study as pointing out the different dogmatic senses of the drama and making analysis of them. **Research methods.** Exploring the text of the didactic drama by Georgiy (Konys’kyj), the author of the article uses 1) the cultural and contextual method, 2) the method of psychology of artistic creation and such general scientific methods as 3) the comparative method, 4) the method of systematization and 5) the method of generalization. **Research results.** As one can understand easily after acquaintance with the name of the drama, its central dogmatic ideas are naturally connected with the Christian eschatology: Georgiy (Konys’kyj) preaches the future resurrection of all dead people and reminds both his contemporaries and future generations of the Final Judgment. Moreover, we find the manifestation of author’s strong belief in the Holy Trinity, in the Divine and the Human Natures of Christ, in the majesty and the great role of the Atoning Sacrifice, in the immortality of human souls, in the Providence, etc. in the text. **Conclusion.** The text of Georgiy (Konys’kyj)’s didactic drama “Ressurrection of the dead people” is regularly influenced by the important constituents of the Orthodox dogmatic doctrine (eschatology, Triadology, Christology, etc.). Taking into consideration the research results helps us to get better understanding of philosophical and theological views of such a famous hierarch as saint Georgiy (Konys’kyj) and to overcome some wrong interpretations of his works.

***Key words:** dogmatics, drama, resurrection, soul, immortality, deism, theism.*

УДК 351.858 : 159.955.1

<https://doi.org/10.33989/2075-1443.2021.45.243038>**Ольга Богомолець**

БОГОМОЛЕЦЬ Ольга Вадимівна – доктор філософських наук, доктор медичних наук, професор Української військово-медичної академії, заслужений лікар України, фундатор музею української домашньої ікони та старожитностей «Душа України» в замку-музеї Радомисль. Сфера наукових інтересів – філософія культури, культурологія, історія української культури, іконологія.

e-mail: iconsbogo@icloud.com

ІКОНОПИС: БАРОКОВА МЕНТАЛЬНІСТЬ УКРАЇНЦІВ

Анотація. На емпіричному тлі представлено в експозиціях Замку-музеї Радомисль колекції професійних та народних барокових ікон, у статті розкрито композиційну, художню та ідейну своєрідність українського барокового іконопису та показано суголосність трансльованих ним образів та ідеалів національному характерові та суспільним сподіванням українців. Саме завдяки цьому, український бароковий іконопис (професійний та народний) у часи довготривалої бездержавності та культурної децентралізації став головним засобом трансляції засадничих для збереження етнокультурної ідентичності колективних споминів, а з ними – й суспільних ідеалів. Останні, з плином часу трансформувалися в ментальні моделі, які несвідомим чином визначали світоглядно-ціннісні пріоритети українців. Вони, як свідчить композиційна своєрідність представлених у Замку-музеї Радомисль барокових ікон, оберталися навколо засадничих для барокового світогляду ідей преображення світу та досягнення Царства Божого на землі завдяки подвижницькій діяльності героїв. Для людини «епохи бароко» ними були не тільки православні святи, а й релігійні та політичні діячі, котрі могли ігнорувати вимоги християнських моралістів заради реалізації конкретних життєвих інтересів народу. Їхня подвижницька діяльність вважалася однією з головних передумов преображення світу прообразом якого поставала Богородиця. Для українців вона була не лише невтомною заступницею знедолених та страждаючих, а й прообразом тієї самовідданої й безкорисної любові, що запанує в світі (на святій українській

землі) у процесі його преображення. Щире сподівання українців на захист святих у єдності з непохитною вірою у «всеприсутність» Господню та софійність світу, призвела до утвердження в українській свідомості онтологічного оптимізму, тобто віри у кінцеве подолання всіх життєвих перешикод без жодних особистих зусиль. Сформовані та трансльовані українським бароковим іконописом ідеали та ментальні моделі, завдяки духовним лідерам національного відродження, серед яких безумовний пріоритет належить творчій спадщині Т. Шевченка, набули світського звучання та продовжили визначати спосіб думання та поведінку українців. Навіть сьогодні, вони щиро вірять, що оновлення світу та формування нового справедливого ладу не потребує ніяких особистих зусиль і буде реалізоване силами призваних ними героїв у підсумку мажорного звершення українського історичного поступу.

Ключові слова: ментальність, ментальна модель, бароко, ікона, герой, преображення, народний іконопис.

Вступ. XXI століття – це всього лише двадцять один рік. Утім в історії України – це надзвичайно важливий період, адже саме в цей час українці чітко усвідомили необхідність власного самовизначення. «Хто ми?» – питання, яке вийшло далеко за межі кабінетів українських інтелектуалів, ставши однією з найгостріших тем суспільного обговорення. Частково такий резонанс зумовлений численними маніпуляціями регіональних та національних еліт окремими подіями української історії, колективними споминами про «стабільне» та «щасливе» радянське минуле тощо, а частково – неухильним прагненням українців до встановлення рівноправності, а з нею й держави загального добробуту. Це прагнення вивело українців на Майдан спочатку у 2004 році, а потім у 2014 році. Утім, здавалось би незламний пафос боротьби і перемоги швидко змінювався розчаруванням, недовірою до інститутів влади, відчуттям поразки, котрі знову і знову повертали в поле суспільної уваги запитання «Чому?»: «Чому не відбулися очікувані зміни?», «Чому не розпочалося економічне зростання?», «Чому українці не відчули покращення?».

На гострі суспільні питання сьогодні існує безліч варіантів відповідей, часто добре заангажованих економічними, політичними чи іншими інтересами їхніх речників. Натомість ґрунтовні й усебічні наукові дослідження, присвячені вивченню сучасного українського державотворення, ментальної своєрідності українців, тобто «способу їхнього думання» (М. Попович), вираженого в особливостях суспільної поведінки, зустрічаються не часто. Утім, на наш погляд, саме дослідження витоків української ментальності та основних національних

архетипів, може стати вагомим теоретичним тлом не тільки для пояснення основних проблем українського державотворення на початку ХХІ ст., а й відродження колективної пам'яті та історичних цінностей українського народу. Вхідження цієї проблеми в простір суспільного обговорення дасть можливість критично проаналізувати не тільки промахи здійснені українською владою, а й світогляд, ідеали і навіть історично визначену модель поведінки українців.

Аналіз основних досліджень та публікацій. Українська ментальність вже неодноразово ставала предметом наукового дослідження. У даному контексті доречно згадати напрацювання класиків української етнопсихології, зокрема, М. Костомарова (10), В. Антоновича (1), М. Грушевського (6), Д. Донцова (7), Д. Чижевського (19), В. Яніва (21) та багатьох інших вчених, що, займалися вивченням таких, дещо суперечливих з позиції сучасної науки, феноменів як «дух народу», «національний характер», «народний світогляд» тощо. Попри апеляцію до вкрай нерелевантного понятійного апарату, їхні дослідження, завдяки розлогому етнографічному матеріалу, стали теоретичною основою вивчення особливостей української ментальності багатьма сучасними дослідниками. Особливо ж плідними стали теоретичні напрацювання В. Горського (4), І. Гояна (5), Донченка О. (8), С. Кримського (11), Н. Кривди (12), М. Шлемкевича (20) та інших українських вчених, які прямо чи опосередковано досліджували витоки та своєрідність української ментальності.

Методологія дослідження. Особливе ж місце посеред сучасних науковців належить інтелектуальному доробку М. Поповича. Саме він чи не вперше в українській соціогуманітарній науці визначив методологічні засади вивчення ментальності. Зокрема, згідно з висновками вченого, дослідження ментальності потребує представлення історії культури певного народу, як історії ментальностей, узагальнення яких дасть можливість прояснити спосіб думання та поведінки певного народу на всіх історичних етапах (Попович, 2006, с. 232).

Запропонована М. Поповичем методологія дослідження ментальності цілком аргументована і, як засвідчує інтелектуальна спадщина вченого, дає можливість пояснити витоки та своєрідність української національної ментальності. Водночас поза увагою авторитетного вченого залишилося дослідження тих ментальних образів та моделей, які, незважаючи на жорсткий терор «червоного століття», який, як відомо, став причиною видозміни історично сформованої української ментальності (2), продовжують визначати поведінку та цінності українського народу. На наш погляд, ці образи були сформовані та трансльовані бароковим іконописом, який, як цілком справедливо зазначає

Д. Степовик, був співзвучний «національному характерові й естетичному почуттю» українців (Степовик, 2004, с. 63). Саме це стало однією з головних причин двохсотлітньої історії практично безроздільного панування стилю бароко в українському професійному іконописі: запропоновані ним символи, образи та ідеали були співзвучними народним уявленням, а тому залишалися живими навіть в часи цілеспрямованого знищення української релігійної та етнокультурної самобутності, російським імперським центром (2). З плином часу, зафіксовані вже народним іконописом образи колективної пам'яті трансформувалися в ментальні моделі, які несвідомим чином визначали ціннісні пріоритети та поведінку українців.

Мета та завдання статті. Зважаючи на важливу роль барокової ікони у збереженні колективної пам'яті українців, цілком доречним та своєчасним видається всебічний аналіз тих сюжетів та образів барокового іконопису (професійного і народного), які закарбувалися в суспільній свідомості певними пресупозиціями, схильностями чи ментальними моделями. Саме тому, метою даного дослідження є виявлення відповідності українських іконописних образів стилю бароко, представлених в експозиціях Замку-музеї Радомисль, ментальним моделям сучасних українців.

Результати. Переходячи до реалізації поставленої мети, звернемо увагу на те, що для України, «епоха бароко» стала часом великих сподівань: загальноєвропейська втома від хитромудрих, а часто й малозрозумілих для широких народних мас, маніпулювань цитатами з Біблії, внутрішнє очікування перемоги розуму над вірою, у тогочасному українському суспільстві поєдналися з процесами етнокультурного та політичного самовизначення. У таких умовах, оспівана та звеличена в середньовічні часи православна жертвовність, уособлена подвигом смирення (не опору) щиро шанованих посеред українців святих Бориса і Гліба, починає втрачати свою привабливість, поступаючись місцем героїзму та політичній активності. Вони репрезентовані не тільки в образі козака – оборонця віри православної, а й мудрого та вольового культурного діяча, здатного ігнорувати благородні концепції християнських моралістів заради конкретних життєвих інтересів народу. Нерідко це призводило до того, що патріотизм, навіть, середовищі православного духовенства, подекуди цінували значно більше за віру, яку, проте, ніколи не знецінювали. У цьому контексті, одним з найбільш показових прикладів може стати вкрай амбівалентна постать митрополита Петра Могили. Згідно зі свідченнями С. Голубева, він нерідко зі зброєю в руках повертав, захищав від пограбування шляхтою лаврські маєтності. Саме через це, у низці історичних пам'яток архі-

мандрит Києво-Печерської Лаври згадується «в найпохмуріших фарбах; його наїзди прирівнювалися до розбійницьких нападів» (Голубєв, 1898, с. 314).

Світські методи боротьби Петро Могила застосовував до цивільних загарбників лаврського майна, натомість із жадібністю церковників боровся він засобами проповіді. Апелюючи до релігійного почуття православних, ієрарх «старався протидіяти захопленням і спустошенням монастирських маєтностей і засобами суто морального характеру. Він намагався вплинути на релігійне почуття тих осіб, що допускали насилля у відношенні до чернечої братії, підкреслюючи, що подібне насилля викликає справедливий гнів і кару Божу» (Голубєв, 1898, с. 316). У процесі цієї ідейної боротьби в Києво-Печерській лаврі та інших церковних інституціях поширюють та фіксують усі свідчення та перекази про покарання Господнє тих людей, які зазіхнули на церковне майно.

Загалом, привертає увагу той факт, що архімандрит Петро Могила, високо цінуючи та захищаючи матеріальні багатства Києво-Печерської обителі, часто проявляв себе так само, як і тогочасна шляхта. Утім, на думку С. Голубєва, діяльність архімандрита Петра Могили не мала нічого спорідненого з тим, що робили його попередники. Вони, доводив історик, «дорожили матеріальними багатствами керованої ними обителі майже виключно у власних інтересах, дивилися на монастирські доходи як на засіб особистого збагачення – в результаті чого, захищаючи майнові права обителі від посягання з боку сторонніх осіб, самі вони не соромилися захоплювати у свої руки монастирське добро; збагачувалися за монастирський рахунок самі, збагачували і своїх рідних» (Голубєв, 1898, с. 318–319). Між тим, в очах Петра Могили, продовжує думку дослідник, «лаврські багатства мали ціну і значення переважно тому, що в них він бачив сильні позиції для боротьби з могутніми противниками православ'я, вважав їх необхідними засобами для успішного здійснення релігійно-моральних цілей...» (Голубєв, 1898, с. 318–319). Саме тому архімандрит Петро Могила, ревно оберігаючи монастирське добро, не тільки не користувався їм у власних цілях, а навпаки, багато батьківської спадщини використав на користь керованого ним чернечого осередку. Чимало сил приклав він і для повернення йому звання духовної святині, що зосереджує навколо себе й духовно визначає життя українського народу. Саме це стало основною причиною активної проповідницької діяльності печерської братії, осердям якої, в «добу бароко», залишалося чудо. Багато уваги братія приділяла збору та фіксації відомостей про чудесні зцілення від святих печерських

ікон та мощей святих сподвижників віри Христової. У релігійній свідомості, вони, так само як і провідні культурні та політичні діячі, поставали ревними захисниками правди Божої, слідування якій було запорукою преображення людини та світу в цілому.

Строкатість та двоїстість, що виявлялися в поведінці та діяльності Петра Могили, чернечої братії та провідних культурних діячів (в тому числі й Б. Хмельницького (20), І. Мазепи (15)), наскрізь пронизала бароковий світогляд та знайшла своє відображення в антропологічній площині. Завдяки унікальному синтезу світоглядно-культурних надбань Ренесансу та Середньовіччя, «епоха бароко» зробила спробу з нових позицій розглянути людину. На противагу звільненому від моральних, релігійних та соціальних обмежень титану епохи Відродження, бароко висувало ідеал людини підпорядкованої та залежної від церкви, держави, народу абощо. Утім ця підвладність вже не була примусовою, як це спостерігалось у часи Середньовіччя, а лиш з власної волі. Така людина, як доводить Д. Чижевський, мала «в першу чергу служити Богові, якого місце в системі барокового мислення є так само центральне, як і місце людини. Або ліпше кажучи – основна риса божественного буття з пункту погляду бароко – всеприсутність», що знаходить своє відображення в бароковому «символізмі», що накладає свою печать на все мистецтво цієї доби (Донченко, Романенко, 2001, с. 337-338).

Ідея божественної присутності забезпечувала вторгнення ірреального в реальне, проте ніколи не розмежовуючи їх так, як це спостерігалось в культурі та мистецтві Ренесансу. «Епоха бароко» намагалася поєднати непоєднуване, переплітаючи реальне і уявне, духовне і матеріальне у якісно новому вимірі одухотвореного світу праведника. Певним чином подібна спроба проявилася у постійному прагненні до дива, символічно відображеного в іконі, що відзначалася своєрідним «магічним реалізмом». Завдяки цьому у бароковому мистецтві та й усьому тогочасному світогляді, незвичайне, божественне починає проглядатися у цілком звичайних речах, тим самим забезпечуючи залучення людини у простір божественного інобуття, що був нерозривно пов'язаний з ідеєю преображення.

Безмежна віра в диво у свідомості людей, поєднавшись зі щирою повагою до розуму, отримала оригінальне художнє оформлення в українському бароковому іконописі. На відміну від сакрального малярства часів Середньовіччя, він відзначився високим рівнем реалістичності символічних зображень. Митці цього часу, приділяли чимало уваги натуралістичному відтворенню різноманітних символічних композицій. Спроба художньо відобразити абстрактні поняття, православні

чесноти та таїнства виявилася у символічних зображеннях «Христос у виноградному точилі», «Христос у чаші», «Христос-виноградар», «Христос пелікан». Ці сюжети нагадували вірянам про спокутну жертву Христа та смирення, котре незмінно залишилося важливою православною чеснотою. Поряд з цим, чималої пошани, особливо в просто-народному середовищі, мали образи святого Юрія Змієборця (святого Георгія Побідоносця) та архистратига Михаїла. В народній свідомості вони поставали мужніми воїнами та самовідданими захисниками людей та правди Божої. До них з молитвою про захист від ворога та усякого лиха зверталися українці у скрутну хвилину.

Умовність символічних зображень барокових ікон поєднувалася з притаманною їм емблематичністю, що виразно проявилася у зображенні вторинних деталей. Вони поставали своєрідним заохоченням для роздумів про сутність християнського спасіння, про майбутнє окремої людини та всього людства та цінності, що можуть забезпечити спасіння не тільки у Царстві Небесному, а й земному житті. У цьому контексті показовими видаються розкішно оздоблені рослинними орнаментами зображення святих. Вони виражали сум з приводу скромності земної краси, водночас натякаючи на присутність за нею світу невидимого – божественного. Віра в його існування спонукала людину до морального самовдосконалення, що вимагало свідомого вибору між земним й небесним, тлінним і вічним, кінцевим і безкінечним, тобто протилежностями, що «один світ утворюють». Ця ідея добре виражена в антитетичних етично-світоглядних системах бароко, що в красі та розкоші матеріального світу вбачали прояви довершеності раю, в якому на людину незрівнянне з земними насолодами вічне блаженство. Інакше кажучи, розкішні рослинні орнаменти барокової ікони слугували нагадуванням про необхідність преображення людини і світу заради утвердження Царства Божого на землі. В українському світогляді ця ідея отримала своє концептуальне вираження у вченні про «Другий Єрусалим» та святої землі.

Визнання нерозривної єдності земного та небесного, тлінного і нетлінного визначало своєрідність тих моральних орієнтирів, що сприяли спасінню душі у Царстві Небесному. Його досягненню, згідно з етичними уявленнями бароко, сприяли свідоме самообмеження та шляхетна самовіддача у служінні громадським інтересам, приборкання егоїзму, пожадливості та злоби, викликаних стихійними людськими пристрастями та щире пошанування батька і матері своїх. Вони, як стверджував Г. Сковорода, «суть видимі портрети тієї невидимої Істоти, що тобі стільки позичає». Водночас мислитель уточнює, що пошана до батька і матері, виявляється у вірності і ста-

ранності щодо правителя, послуху градоначальника, чемності щодо священника, покірності батькам, вдячності вчителям і благодійникам (Горський, 1997, с. 74).

Слід зазначити, що ідея спасіння та захисту мала засадниче значення для народу, який у XVII ст. опинився у вихорі національно-визвольної війни. Від її результату залежав не тільки добробут місцевого люду, а й майбуття української церкви. Добре усвідомлюючи це, вона, усіма доступним для неї засобами, вселяла посеред народу віру у праведність цієї справи, а відтак і Господне за неї заступництво. Чи не найкраще ця ідея була представлена іконою Богородиці «Покрова», на якій почали зображувати реальних людей і передусім гетьманів. Таким чином іконописці намагалися наочно продемонструвати причетність реальних людей до божественного інобуття й водночас підкреслюючи богоугодність політичної активності та боротьби за визволення.

Божественна присутність на землі український виражалася у досить поширеному у бароковому іконописі пейзажному фоні. На відміну від ікон візантійського зразка, котрі схематично, а подекуди й умовно зображували пейзажі на фоні ікони, українська барокова ікона характеризувалася майстерно виконаними реалістичними місцевими пейзажами. На житійних сценах нерідко з'являлися елементи українського побуту та інтер'єру, місцеві споруди абощо. Таким чином, іконописці не тільки посилювали оповідний характер ікони, а й конкретизували ідею заступництва.

Розвиненні у бараковому світогляді ідеї були близькими і зрозумілими простому українському народу, який, з притаманним йому завзяттям, включився не тільки у національно-визвольну боротьбу, а й відродження церковної культури. Попри зубожіння, що було зумовлене довготривалим гнобленням польською шляхтою та кривавим військовим протистоянням, українці, захопившись козацькою звитягою, приділяли чимало уваги розвитку православної культури. Інтенсивне храмове будівництво, що розпочалося одразу після закінчення війни, зумовило потребу в іконах, доступних не тільки для заможної української шляхти та козацької старшини, а й зубожілих сільських парафій. Значну їх частину купували у народних майстрів, котрі, реагуючи на зростання суспільного запиту, почали виготовляти навіть складані за змістом та багатопланові за сюжетом ікони.

Високий попит на дешеву народну барокову ікону, який не тільки зберігався, а й посилювався у період найбільших утисків української культури та ідентичності, забезпечував трансляцію колективних споминів та ідеалів, навіть в умовах високого рівня децентралізації української культури, яка спостерігалася від другої половини XVIII ст. й

аж до початку радянської антирелігійної кампанії у 20-ті рр. ХХ ст. Остання, як відомо, була спрямована проти етнокультурної самобутності українського народу, проте жодним чином не торкалася ментальних моделей, що були сформовані в релігійній культурі «епохи бароко» та отримали своє концептуальне вираження в період національного відродження українців у творчості Т. Шевченка. Завдяки своєму протонародному походженню, Великий Кобзар зумів з новою силою піднести трансльовані народним іконописом суспільні ідеали. Так, приміром, у вірші «І мертвим, і живим...» надзвичайно яскраво проглядається ідея преображення людини, а в славнозвісному «Заповіті» – й усього світу, представленого Т. Шевченком в образі «сем'ї великої» «вольної, нової».

Зауважимо, що у творчості Т. Шевченка, ідея преображення людини та світу, так само як і в православному світогляді, нерозривно пов'язана з духовним піднесенням громади, що зуміла «встати» й «кайдани порвати», тобто зробитися й тим самим забезпечити встановлення Царства Божого на землі. Його прообразом у творчості Т. Шевченка постає Марія Богородиця, страждання, смирення та безмежна любов якої передвіщає прихід нового ладу, в якому запанує самовіддана братерська любов між людьми завдяки цьому «на оновленій землі, / Врага не буде, супостата, / А буде син, і буде мати, / Будуть люде на землі» (Т. Шевченко «І Архімед і Галілей»).

Прихід нового ладу, Т. Шевченко провіщає цілком і повністю у православному дусі, свідченням чому є поема «Гайдамаки». У ній поет пояснює причини кривавого повстання, водночас прирівнюючи його до пекла, по якому «гуляють гайдамаки». Таким чином, Т. Шевченко прагне застерегти своїх сучасників: «Схаменіться, недолуди, / Діти юродиві!», «бо лихо вам буде. / Розкуються незабаром / заковані люде, / настане суд...» (Т. Шевченко «І мертвим, і живим...»). Власне кажучи, вірші українського поета, так само як і бароковий іконопис, провіщають майбутнє у деякій символічній та алегоричній формі, не забуваючи про внутрішню антитетику життя. Людина та світ потребують преображення, утім яким воно буде – «рай Божий» чи «пекло», залежить тільки від морального вибору людини та суспільства.

Як не дивно, але сформовані та трансльовані українським бароковим іконописом ідеали та ментальні моделі завдяки духовним лідерам національного відродження були міцно вкорінені в суспільну свідомість. Певним чином цьому сприяла їхня суголосність базовим наративам радянської ідеології з її світоглядною орієнтацією на побудову світлого комуністичного майбутнього, завдяки покірному слідуванню «заповідям» «вождя-визволителя», виражених вже у цілком світсько-

му наративі про преображення світу завдяки трудовому героїзму ударників праці. Їхню виснажливу та самовіддану працю заради світлого майбутнього, радянська влада підносила до рівня подвижництва, завдяки чому дуже швидко в свідомості та домівках українського народу «світські герої» зайняли місце здавна шанованих православних святих (Богомолець, 2017). Саме на їхню, а не свою, самовіддану працю поклали українці надії та сподівання в справі преображення світу, водночас усіма силами намагаючись уникати власного залучення до справи спасіння. У цьому контексті привертає увагу не тільки українська приказка «я нічого не знаю, моя хата скраю», а й зауваження С. Кримського. Розкриваючи своєрідність української ментальності, вчений звернув увагу на притаманний українцям онтологічний оптимізм, виражений на соціокультурному рівні у незламній вірі у кінцеве подолання всіх життєвих перешкод. Цікаво, що ця, на перший погляд, цілком позитивна риса ментальності, на рівні буденного життя виражалася історично сформованою ментальною настановою «якось воно буде». Тобто, сподіваючись на всеприсутність Господню, котра забезпечувала мудрість життя, українці надавали перевагу бездіяльності над діяльністю, тим самим сподіваючись тільки на подвижницьку працю героїв, культурних та/або політичних лідерів, Бога чи святих. У їхній свідомості, преображення світу, в якому запанує самовіддана любов між людьми не передбачає найменших особистих зусиль, а реалізується самостійно у процесі апокаліптичного звершення української історії.

Сформовані у процесі довготривалої української історії ментальні моделі продовжують визначати спосіб думання та особливості поведінки українців. Навіть сьогодні вони щиро вірять у всеприсутність Божу та софійність світу та щиро сподіваються на те, що новий суспільний лад буде встановлено якщо не самим ходом історії, то черговим героєм, який самотужки зможе подолати наявне в світі зло, тим самим відкрити шлях для оновлення суспільного ладу. Утім, як цілком справедливо застерігав Т. Шевченко пасивність та смирення українців не безмежні; коли соціальний і національний гніт стає нестерпним, терпеливі українці піднімають хвилю спротиву, сила якої може не тільки розірвати кайдани, а й «окроплювати волю» «вражою злою кров'ю».

Висновки. Аналіз сюжетної своєрідності представлених в Замку-музеї Радомисль українських народних барокових ікон виразно засвідчує притаманну їм інтенцію на пошук героя, подвижницька діяльність якого забезпечить преображення світу та встановлення Царства Божого на землі. Образ нового ладу в свідомості українців нерозривно

пов'язаний з образом Богородиці, котра була для українців, з одного боку, прикладом самовідданої й безкорисної любові, здатної преобразити світ, а з іншого – невтомною заступницею смиренних та знедолених. Саме на основі щирої пошани до Богородиці в «епoxy бароко» в українському світогляді міцно утверджується онтологічний оптимізм, тобто віра у кінцеве подолання всіх життєвих перешкод без жодних особистих зусиль. Сформовані та трансльовані українським бароковим іконописом ідеали та ментальні моделі завдяки духовним лідерам національного відродження набули світського звучання та продовжили визначати спосіб думання та поведінку українців, котрі продовжують щиро сподіватися, що оновлення світу та формування нового справедливого ладу не потребує ніяких особистих зусиль і буде реалізоване силами призваних ними героїв у підсумку мажорного звершення українського історичного поступу.

Список літератури

- Антонович В. Три національні типи народні. URL: <http://litopys.org.ua/anton/ant03.htm>
- Богомолець О. Українська домашня ікона : монографія. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. 520 с.
- Голубев С. Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижники : опыт церков.-ист. Исследования: в 2 т. Т. 1. Киев : тип. Г. Т. Корчак-Новицкого, 1898. 559 с.
- Горський В. Історія української філософії. Курс лекцій. Київ : Наукова думка, 1997. 286 с.
- Гоян И. Н., Сторожук С. В. Рецепции преמודерных форм общественного взаимодействия в современном украинском социуме. Социальное воспитание. 2018. № 2. С. 18–27.
- Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть. Київ : Т-во «Знання в Україні», 1991. 240 с.
- Донцов Д. Дух нашої давнини. Де шукати наших історичних традицій. Київ : МАУП, 2005. С. 137–501.
- Донченко О. А., Романенко Ю. В. Архетипи соціального життя і політика (Глибинні регулятиви психо-політичного повсякдення) : монографія. Київ : Либідь, 2001. 334 с.
- Жолтовський П. М. Художнє життя на Україні в XVI–XVIII ст. Київ : Наукова думка, 1983. 178 с.
- Костомаров Н. Две русские народности. Основа. 1861. № 3. С. 33–80.
- Кримський С. Архетипи української ментальності. Проблеми теорії ментальності. Київ : Наук. думка, 2006. С. 273–299.
- Макаров А. М. Світло українського бароко. Київ : Мистецтво, 1994. 288 с.
- Міляєва Л., Гелитович М. Українська ікона XI–XVIII століть. Київ : Духовна спадщина України, 2007. 525 с.

- Огієнко Іван (Митрополит Іларіон) Розп'ятий Мазепа. Київ : Наша культура і наука, 2003. 348 с.
- Попович М. Українська національна ментальність. Проблеми теорії ментальності. Київ : Наук. думка, 2006. С. 232–270.
- Семчишин М. Тисяча років української культури (Історичний огляд культурного процесу). Нью-Йорк, 1985. 550 с.
- Степовик Д. Історія української ікони Х–ХХ ст. Київ : Либідь, 2004. 442 с.
- Чижевський Д. До проблем бароко. Українське літературне бароко. Київ : Обереги, 2003. С. 331–342.
- Шлемкевич М. Галичанство. Нью-Йорк ; Торонто : Ключі, 1956. 120 с.
- Янів В. Нариси до історії української етнопсихології. Мюнхен : Укр. вільний ун-т, 1993. 343 с.
- Kryvda N., Storozhuk S., Hoyan I., Fedyk O. Worldview And Ideological Priorities Of Modern Society: Ukrainian And Euro-Atlantic Context. *Ideology and Education in Post-Soviet Countrie*. 2019. № 2 (13). P. 91–109.

Reference

- Antonovych, V. (1995). *Try natsionalni typy narodni* [Three National Folk Types]. Retrieved from <http://litopys.org.ua/anton/ant03.htm> [in Ukrainian].
- Bohomolets, O. (2017). *Ukrainska domashnia ikona* [Ukrainian home icon]. Kyiv: Vydavnychi dim Dmytra Buraho [in Ukrainian].
- Chyzhevskiy, D. (2003). Do problem baroko [To the problems of the baroque]. In *Ukrainske literaturne baroko* [Ukrainian literary baroque] (pp. 331-342). Kyiv: Oberehy [in Ukrainian].
- Donchenko, O. A., & Romanenko, Yu.V. (2001). *Arkhetypy sotsialnoho zhyttia i polityka (Hlybynni rehuliatyvy psykho-politychnoho povsiakdennia)* [Archetypes of social life and politics (Deep regulations of psycho-political everyday life)]. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
- Dontsov, D. (2005). Dukh nashoi davnyny [The spirit of our antiquity]. In *De shukaty nashykh istorychnykh tradytsii* [Where to look for our historical traditions] (pp. 137–501). Kyiv: MAUP [in Ukrainian].
- Golubev, S. (1898). *Kievskii mitropolit Petr Mogila i ego spodvizhniki: opyt tcerkov.-ist. issledovaniia* [Metropolitan of Kiev Peter Mogila and his associates: the experience of the church. Research] (Vol. 1). Kiev: tip. G. T. Korchak-Novitskogo [in Russian].
- Goyan, I. N., & Storozhuk, S. V. (2018). Retseptcii premodernykh form obshchestvennogo vzaimodeistviia v sovremennom ukrainskom sotciume [Receptions of premodern forms of social interaction in modern Ukrainian society]. *Sotcialnoe vospitanie* [Social education], 2, 18-27 [in Russian].
- Horskyi, V. (1997). *Istoriia ukrainskoi filosofii* [History of the Ukrainian Philosophy]. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- Hrushevskiy, M. (1991). *Khto taki ukraintsi i choho vony khochut* [Who are Ukrainians and what do they want]. Kyiv: T-vo «Znannia v Ukraini» [in Ukrainian].

- Kostomarov, N. (1861). Dve russkie narodnosti [Two Russian peoples]. *Osnova* [The foundation], 3, 33-80 [in Russian].
- Krymskyi, S. (2006). Arkhetypy ukrainskoi mentalnosti [Archetypes of the Ukrainian mentality]. In *Problemy teorii mentalnosti* [The problems of the theory of mentality] (pp. 273-299). Kyiv: Nauk. Dumka [in Ukrainian].
- Kryvda, N., Storozhuk, S., Hoyan, I., & Fedyk, O. (2019). Worldview And Ideological Priorities Of Modern Society: Ukrainian And Euro-Atlantic Context. *Ideology and Education in Post-Soviet Countrie*, 2(13), 91-109.
- Makarov, A. M. (1994). *Svitlo ukrainskoho baroko* [Light of the Ukrainian baroque]. Kyiv: Mystetstvo [in Ukrainian].
- Miliaieva, L., & Helytovych, M. (2007). *Ukrainska ikona XI–XVIII stolit* [Ukrainian icon of the XI-XVIII centuries]. Kyiv: Dukhovna spadshchyna Ukrainy [in Ukrainian].
- Ohiienko, I. (Mytropolyt Ilarion) (2003). *Rozpiatyi Mazepa* [Crucified Mazepa]. Kyiv: Nasha kultura i nauka [in Ukrainian].
- Popovych, M. (2006). Ukrainiska natsionalna mentalnist [Ukrainian national mentality]. In *Problemy teorii mentalnosti* [The problems of the theory of mentality] (pp. 232-270). Kyiv: Nauk. Dumka [in Ukrainian].
- Semchyshyn, M. (1985). *Tysiacha rokiv ukrainskoi kultury (Istorychnyi ohliad kulturnoho protsesu)* [A Thousand Years of Ukrainian Culture (Historical Review of the Cultural Process)]. New York [in Ukrainian].
- Shlemkevych, M. (1956). *Halychanstvo* [Galicia]. New York; Toronto: Kliuchi [in Ukrainian].
- Stepovyk, D. (2004). *Istoriia ukrainskoi ikony X–XX st.* [History of the Ukrainian icon of the X-XX centuries]. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
- Yaniv, V. (1993). *Narysy do istorii ukrainskoi etnopsykholohii* [Essays on the history of Ukrainian ethnopsychology]. Miunkhen: Ukrainskyi vilnyi universytet [in Ukrainian].
- Zholtovskiy, P. M. (1983). *Khudozhnie zhyttia na Ukraini v XVI–KXVIII st.* [Artistic life in Ukraine in the sixteenth and eighteenth centuries]. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].

О.В. Богомолец

ИКОНОПИСЬ: БАРОККОВАЯ МЕНТАЛЬНОСТЬ УКРАИНЦЕВ

На эмпирическом фоне представленной в экспозициях Замка-музея Радомысль коллекции профессиональных и народных барочных икон, в статье раскрыто композиционное, художественное и идейное своеобразие украинского барочного иконописи и показано созвучность транслируемых им образов и идеалов национальному характеру и общественным ожиданиям украинцев. Именно благодаря этому, украинский барочный иконопись (профессиональный и народный) во времена длительной безгосударственности и культурной децентрализации стал главным средством трансляции основополагающих, для сохранения этнокультурной

идентичности, коллективных воспоминаний, а с ними - и общественных идеалов. Последние, с течением времени, трансформировались в ментальные модели, которые бессознательным образом определяли мировоззренчески-ценностные приоритеты украинцев. Они, как показывает композиционное своеобразие представленных в Замке-музее Радомысль барочных икон, вращались вокруг основных для барочного мировоззрения идей преобразования мира и достижения Царства Божьего на земле благодаря подвижнической деятельности героев. Для человека «эпохи барокко» ими были не только православные святые, но и религиозные и политические деятели, которые могли игнорировать требования христианских моралистов ради реализации конкретных жизненных интересов народа. Их подвижническая деятельность считалась одной из главных предпосылок преобразования мира прообразом которого возникала Богородица. Для Украинцев она была не только неутомимой защитницей обездоленных и страдающих, но и прообразом той самоотверженной и бескорыстной любви, что воцарится в мире (на святой украинской земле) в процессе его преобразования. Искреннюю надежду украинцев на защиту святых в единстве с непоколебимой верой в «всеприсутствие» Господа и софийность мира, привела к утверждению в украинском сознании онтологического оптимизма, то есть веры в конечное преодоления всех жизненных препятствий без личных усилий. Сформированы и транслируемые украинской барочной иконописью идеалы и ментальные модели, благодаря духовным лидерам национального возрождения, среди которых безусловный приоритет принадлежит творческому наследию Т. Шевченко, получили светское звучание и продолжили определять образ мыслей и поведение украинцев. Даже сегодня, они искренне верят, что обновление мира и формирование нового справедливого строя не требует никаких личных усилий и будет реализовано силами призванных ими героев в итоге мажорного свершения украинского исторического развития.

Ключевые слова: ментальность, ментальная модель, барокко, икона, герой, преобразование, народная иконопись.

Bogomolets O.V.

ICONOGRAPHY: ON BAROQUE MENTALITY OF UKRAINIANS

Based upon the empirical background of professional and folk baroque icons represented in the Radomyśl Castle Museum's exhibitions, this article reveals the compositional, artistic and ideological characteristics of the Ukrainian baroque icon painting. The coincidence of its images and ideals with the national character and public aspirations of Ukrainians is also described. It is due to this that the Ukrainian baroque icon painting (both professional and folk) in the time of long statelessness and cultural decentralization became the main means of rendering collective reminiscences that are basic for the preservation of ethnic and cultural identity, and social ideals with them. The latter transformed over time into mental models that unconsciously determined the ideological and value priorities of Ukrainians. They,

as evidenced by the compositional specification of the baroque icons presented in the Radomyśl Castle Museum's collection, were much influenced by the ideas of the world's transformation and achieving the Kingdom of Heaven on earth through the ascetic activity of heroes, which was basic for the baroque worldview. For a man of the "Baroque era," such heroes were not only Orthodox saints, but also religious and political figures. Moreover, it was assumed that they could even ignore the demands of Christian moralists for the sake of promoting the specific vital interests of the people. Their ascetic activity was considered one of the main prerequisites for the transformation of the world, the prototype of which was the Mother of God. For Ukrainians, she was not only a tireless patron for disadvantaged and suffering ones, but also a prototype of the selfless love that would rule the world ("the holy Ukrainian land"), as the result of its transformation. The sincere hope of Ukrainians for the protection of saints, combined with an unshakable faith in the divine "omnipresence" and the fullness of the whole world with God's wisdom led to the establishment of ontological optimism in the Ukrainian consciousness. This means the belief in the ultimate overcoming of all life obstacles without personal efforts. Ideas and mental models formed and transmitted by Ukrainian baroque icon painting, due to the spiritual leaders of the 19th century's national revival (with the absolute primacy of Taras Shevchenko and his both literature and art heritage) acquired secular features. They continued to determine the way of thinking and behavior of Ukrainians. Even today, they sincerely believe that the renewal of the world and the formation of new and just order does not require any personal effort and is to be achieved by the forces of some heroes they would call.

Key words: *mentality, mental model, baroque, icon, hero, transformation, folk icon painting.*

УДК 101.8 : 316.422 : 378
<https://doi.org/10.33989/2075-1443.2021.45.243041>
ORCID ID: 0000-0003-1862-3639

Алла Ільченко

ІЛЬЧЕНКО Алла Михайлівна – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри гуманітарних і соціальних дисциплін Полтавського державного аграрного університету. Сфера наукових інтересів – філософія освіти, філософія культури.

e-mail: alla.ilchenko@pdaa.edu.ua

ФІЛОСОФСЬКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ РЕФОРМУВАННЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ У ТВОРЧОСТІ В. ВЕРНАДСЬКОГО

***Анотація.** У статті здійснюється аналіз філософсько-методологічних засад реформування вищої освіти в творчості В. Вернадського першої половини ХХ ст. Автор обґрунтовує, що вони безперечно мають важливе світоглядно-методологічне значення для вивчення напрямів та ціннісних орієнтирів сучасної трансформації вітчизняної вищої школи в епоху взаємовпливів глобалізації освітнього простору та відтворення самобутньої національної освітньої традиції в умовах українського державотворення. Доведено, що основоположними регулятивними принципами удосконалення вищої школи, на думку вітчизняного науковця є: раціональність, науковість, демократизація, гуманізація освіти, духовно-культурне освоєння світу та навчання упродовж усього життя у поєднанні з класичною моделлю університету. Визначено, що при побудові навчально-виховного процесу у вищій школі доцільно постійно враховувати результати новітніх наукових досліджень з дотриманням глибоких демократичних основ.*

***Ключові слова:** університетська освіта, науковість, раціональність, духовність, вища школа, реформування, глобальний освітній простір, В. Вернадський.*

Вступ. Стратегічним загальнонаціональним завданням державної освітньої політики, в умовах активної євроінтеграції України, за-

© А. М. Ільченко, 2021

лишається розробка основних напрямів реформування й модернізації культурно-освітньої, науково-технічної та інших сфер життєдіяльності суспільства. Це сприятиме підвищенню якості надання освітніх послуг в умовах вищої школи з метою підготовки висококваліфікованих фахівців, здатних до професійного розвитку, мобільності, конкурентоспроможності на сучасному ринку праці. Для реалізації поставленого завдання сформований спільний освітній і науковий простір в масштабах усього континенту – «зона європейської вищої освіти», розроблені єдині критерії і стандартизовані підходи до організації навчально-виховного процесу у сучасних закладах вищої освіти, особливостей їх функціонування. Важливим є те, щоб участь системи вищої освіти України в цих перетвореннях була спрямована не лише на її розвиток і набуття новітніх якісних ознак, а й на збереження кращих традицій, національних стандартів її якості (Ільченко, Шейко, 2014, с.6). Тому, серед актуальних проблем сучасної трансформації світової та національних освітніх проєктів рельєфно виділяються питання теоретико-методологічного обґрунтування кардинальних змін у розвитку вищої освіти, визначення спільної мети та засобів здійснення освітніх реформ.

Сучасні науковці зазначають, що об'єктивними засадами перебування вищої освіти ХХІ ст. виступають такі прояви соціальної реальності як: культура постмодернізму, політика глобалізації, ослаблення ролі національної держави, тоді найактуальнішими протиставленнями визначаються «міжнародна інтеграція» чи «національна дезінтеграція», «глобалізація» чи «внутрішня соціальна стабільність», що викликає певні суперечності. Оскільки у період глобалізації університети зазнають значних трансформацій, то цей процес може призводити до трагічних наслідків в соціально-гуманітарній площині, наприклад, «завершення доби модерну», «кінець історії», «зникнення закладу» тощо (Квек, 2002, с. 270). Схожі кризові явища у розвитку вищої освіти мали місце в різні історичні часи: у період зародження університетської освіти в Середньовіччі, в епоху Європейського Просвітництва та становлення національних держав, а також на межі ХІХ – початку ХХ ст. Вихід освіти із кризового стану відбувався об'єктивно, із врахуванням сукупності суспільних відносин, розвитку наукових досліджень, загальної культури та досягнення техніки, проте важливого значення набували регулятивні принципи освітньої діяльності – ті універсальні підстави, що формували кінцеву мету вищої освіти і визначали засоби її досягнення. Наприклад, «ідея культури» за творцем Берлінського університету В. фон Гумбольдтом чи принципи раціональності за ідеями засновника німецької класичної філософії І. Канта (Шейко, с.2004:

13). Проте регулятивні ідеї чи загальні засади вищої школи постійно змінювались впродовж XIX ст. під впливом наукових успішних досліджень, процесів інтеграції та диференціації теоретичного знання, отримання наукового статусу природничого і соціально-гуманітарного знання, розвитку цивілізаційних процесів та досягнень теорії і практики педагогіки вищої школи.

У цьому відношенні значну евристичну вагу мають недостатньо проаналізовані теоретико-освітнянські погляди, зокрема розкриття філософсько-методологічних засад реформування вищої освіти, відомого вітчизняного науковця і філософа, академіка В. Вернадського. Учений світового масштабу впродовж усього свого професійного життя, особливо в часи соціальної та політичної напруги в розвитку російського й українського суспільств, досліджував проблеми вищої освіти. Саме В. Вернадський, маючи величезний науковий й освітянський досвід, уміло визначив регулятивні принципи розвитку вищої школи, її єднання з народом, шляхи удосконалення. Нині наукові погляди відомого філософа, освітянина, його професійний досвід можуть надати неоціненну послугу в процесі розвитку й модернізації сучасної вищої освіти.

Аналіз досліджень і публікацій. В істотно-освітнянському контексті знаходження філософського підґрунтя моделі розвитку університетської освіти виступають предметом дослідження у творчості представників німецького класичного ідеалізму кінця XVIII – початку XIX ст.: І. Канта, І. Фіхте, Ф. Шеллінга, Г. Гегеля та В. фон Гумбольдта. Творці класичної ідеї університету дотримувалися загальних принципів раціоналізму, науковості та цілісності філософського знання, що визначали процеси формування, творення особистості, освіченості впродовж усього XIX ст. (Шейко, 2004, с.14).

У нових соціально-економічних умовах XX ст., у зв'язку з розвитком наукових досліджень, індустрії, техніки та новітніх технологій, а також появою всесвітніх глобалізаційних процесів, кардинально змінюється підхід щодо обґрунтування відповідних засобів та кінцевої мети реформування вищої освіти. Переконаливо доводиться необхідність раціоналістичної підстави трансформації освітньої діяльності, проте критично оцінюється застосування формально-логічного закону достатньої підстави до існування університетської освіти взагалі (Деріда, 2002, с.235).

Ця проблема є предметом гострих дискусій відомих філософів, соціологів, психологів, педагогів, зокрема знаходить своє відображення у творчості видатних мислителів XX ст.: Хосе Ортеги-і-Гассета, Карла Ясперса, Ганса-Георга Гадамера, Юргена Габермаса, Марека Квека. Значний внесок у розв'язання даної проблеми, а також актуальних пи-

тань становлення вітчизняної системи вищої освіти, розвитку методології і формування наукового світогляду зробив В. Вернадський.

Основні засади реформування вищої освіти в творчості вітчизняного вченого аналізують у своїх працях сучасні дослідники: Т. Бевз, В. Долін, В. Дронов, А. Лубков, С. Мікулінський, В. Моргун, В. Рибалка, А. Самодрин, О. Шубнікова, інші. Науковці і практики зазначають, що саме прогресивні ідеї відомого філософа і науковця залишаються й понині актуальними й мають бути в повній мірі осмислені й оцінені сьогодні новим поколінням.

Мега та завдання статті. Метою статті є визначення достатніх засад реформування вищої освіти в творчості В. Вернадського першої половини ХХ ст., що безперечно мають важливе світоглядно-методологічне значення для вивірення напрямів та ціннісних орієнтирів сучасної трансформації вітчизняної вищої школи в епоху взаємовпливів глобалізації освітнього простору та відтворення самобутньої національної освітянської традиції в умовах українського державотворення.

Для досягнення поставленої мети є потреба у вирішенні наступних завдань: проаналізувати філософсько-освітянські погляди В. Вернадського та висвітлити їх вплив на сучасний шлях розвитку вищої освіти; виявити зв'язок між регулятивними принципами розвитку вищої освіти В. Вернадського та педагогічною спадщиною його послідовників для формування глобального освітнього простору.

Методологія дослідження. Методологію дослідження становлять структурно-функціональний, соціокультурний та світоглядний підходи у їхній діалектичній єдності. Для вирішення конкретних завдань дослідження використано також принципи системності, об'єктивності, сходження від абстрактного до конкретного тощо.

Результати. Необхідність якісного реформування вищої освіти в різні історичні часи вимагала від науковців, педагогів, філософів-освітян ґрунтовних творчих пошуків, які не лише пояснювали причини відповідного стану розвитку освіти, а й передбачали шляхи здійснення продуктивних трансформацій в освітньому середовищі. Визначення загальних засад реформування вищої освіти у творчості В. Вернадського є однією із перших спроб реконструкції його філософсько-освітянської позиції. Аналізуючи основні завдання тодішньої вищої освіти, науковець широко використовував принцип історичності, і аргументовано доводив, що форми, методи і засоби організації навчання мають постійно змінюватися, наповнюючись якісно новим змістом.

Початок ХХ ст., на думку В. Вернадського, визначив новий період в історії вищої школи, що характеризувався такими рисами як: енергійність, жвавість перебудови, розширення галузей вищої освіти,

утворення нових її форм, поглиблення та корінна переробка традиційних проявів. Мислитель доводив необхідність реформування вітчизняної освітньої діяльності ХХ ст., усвідомлюючи той факт, що якісний переворот в освіті не можливий без кардинальних змін у соціально-економічному ладі суспільного життя держави. Реформи вищої освіти, пояснював учений, мають глибоке об'єктивне і суб'єктивне підґрунтя, насамперед, це колосальний ріст наукового знання та втілення його в техніці і в суспільних формах життя. За твердженнями академіка, бурхливий розвиток наукового знання і техніки спонукатиме до утворення нових форм, «систем, предметів вищої освіти», завдання яких полягатиме у «швидкості та повноті передачі завоювань науки і техніки за можливістю широким прошаркам молодого і дорослого населення» (Вернадський, 2001, с.3). Система вищої освіти буде вдосконалюватись завдяки невинному розповсюдженню знання, ефективної справи наукових досліджень та технічних винаходів.

Майже в той же історичний час, на початку 30-х р.р. ХХ ст., відомий іспанський філософ-освітянин Хосе Ортега-і-Гассет, з'ясовуючи причини та неминучість реформування західноєвропейської університетської освіти, став одним з перших. Потреба у реформі, на думку іспанського вченого, виникає через одну з двох причин: перша – через порушення в прямому значенні цього слова, тобто через поодинокі, нечасті випадки хибного застосування добрих правил; друга – через те, що зловживання трапляються так часто чи й постійно, стають такі звичайні або й схвалювані, що вже навіть не можуть називатись зловживаннями. «У першому випадку їх автоматично треба виправляти, у другому ж виправляти їх буде марно... це вже не аномалії, а неминучий наслідок спотворених правил. Саме проти цих останніх і варто спрямовувати реформи... але жодна інтуїція не зможе витворити добрих правил, поки вона твердо не визначить своєї місії, своєї ідеї... в основі університетської реформи має лежати її повне узгодження з місією університету» (Хосе Ортега-і-Гассет, 2002, с. 68).

В. Вернадський акцентував увагу на тому, що без винаходу достатніх засад реформування вищої освіти не можливо досягнути відповідної мети та здобутків в освітній діяльності. У своїх працях найважливішими основами кардинальних змін вищої освіти автор визначає принципи раціональності та духовності. Раціональність як загальна причина освітніх реформ пронизує усю сферу наукових досліджень, могутні колективні форми наукових організацій, що змінюють стан і характер вищої школи певного історичного часу. Духовність як самостійний принцип освіти тісно пов'язаний із раціональними основами

людського життя, вияву талановитих особистостей та організацією колективної наукової роботи.

Суттєвою рисою трансформаційних змін освіти також є демократизація та глибока гуманність (Шейко, 2002, с. 14). Не заперечуючи історичні впливи таких духовних початків, як релігія, мораль та філософія на формування демократичних основ людського життя, вітчизняний науковець доводить, що повага до свободи волі особистості має свій наслідок в «наукових успіхах і рості наукових знань та наукової техніки. За своїми ознаками наука є глибоко демократичною, оскільки вона має своїм джерелом лише силу розуму та глибину натхнення людської особистості» (Вернадський, 2001, с. 3). Отже, загальну основу широкої демократизації вищої школи безперечно становлять принципи раціональності та єдиної культурної духовності, що обумовлюють майбутню форму життя людства. «Тільки широкий розвиток демократичних засад нових типів закладів вищої освіти дасть міцне підґрунтя для подальшого її розвитку, організації науково-дослідної справи людства» (Вернадський, 2001, с. 7).

Реформування вищої освіти у творчості В. Вернадського наскрізь пронизано принципом науковості у взаємозв'язку з демократизацією, гуманністю. Учений завжди реально оцінював значення наукових досліджень, їх можливі наслідки для людства і дотримувався все життя високих етичних принципів ученого-громадянина. Науково-дослідна робота, на думку академіка, завжди має залишатись необхідним елементом вищої школи і завжди має носити випереджувальний характер. В. Вернадський зауважував, що «... поряд з ростом науки в новітній історії вищої школи слід прийняти до уваги ще одну рису нашого часу – демократизацію життя, її гуманність, зростаючий ріст демократії, зростання значення в житті, як суспільному, так і державному, демократичних норм та принципів. За своїми основами наука є глибоко демократичною, оскільки вона має своїм джерелом лише силу розуму та глибину натхнення людської особистості, і в своїх результатах абсолютно не пов'язана з будь-якими формами суспільного ладу... Лише наука й тісно пов'язана з нею техніка викликають єдність культури для всього людства. Однією з форм організації наукової роботи, та головним чином, проникнення її в загальнолюдську культуру, є вища школа» (Вернадський, 1989, с. 244).

Отже, завданням вищої школи є систематична передача наукових знань за допомогою новітніх педагогічних засобів, що залежить від творчої праці педагогів і їх бажання удосконалювати філософсько-методологічне підґрунтя освітньої діяльності. Лише поступове усвідомлення нерозривності наукових досягнень із досконалыми дидактични-

ми принципами, формами і методами стане непорушною підставою розвитку академічного середовища вищої школи. Учений переконує, що важливим для університетської освіти є раціональне поєднання науково-технічних винаходів із новітніми методами викладання: «вища школа нашого часу прагне створити можливості для кожного студента не лише для засвоєння знань, але й виконання ним наукової роботи, відповідно до наукових вимог часу» (Вернадський, 2001, с. 8).

Органічний синтез раціональності, духовності та науковості проявляється в обґрунтуванні В. Вернадським такої необхідної підстави в процесі проведення реформ вищої освіти, як розповсюдження «єдиної культури», доступної для всіх країн і народів та людства в цілому. Виходячи з досягнення власної концепції ноосфери, вчений запевняє, що тепер уся «земна куля становить єдину культурну область. Значення цього факту для організації та структури вищої освіти величезне» (Вернадський, 2004, с. 114). Цільність людської культури обумовлена розвитком наукового знання, тому що воно виступає «єдиною формою духовної культури, загальною для всього людства» (Вернадський, 2001, с. 4). Крім того, мислитель констатує той факт, що виключно розвиток науки та техніки, тобто раціональні засоби пізнання викликають до життя «єдність культури» в глобальних її масштабах, до чого також прагнуть різноманітні релігії та філософські системи, але які ще не досягли практичного втілення цілісності культури.

Розглядаючи питання про поєднання науково-дослідницької діяльності з університетською освітою, В. Вернадський зауважує, що не завжди відомий вчений може бути хорошим педагогом, а постійне поєднання наукової і навчальної складової не завжди може сприяти росту наукових знань і якості вищої освіти. Проте, наукові організації, відділившись від вищої школи, не зможуть у повній мірі відійти від неї. Ріст чисто наукових організацій якісно відображається на характері реформ вищої освіти, навіть, сам по собі, визначає перебудову вищої школи ХХ ст.

На думку В. Вернадського, реформи вищої освіти матимуть успіх за умови, коли освіта бере свій початок з народного середовища. Цим науковець стверджує егалітарний принцип освітньої діяльності, скерований на широкий загал – на народ, який навчається. Освіта впродовж життя чи неперервна освіта сприяє практичним змінам у суспільстві та визначає його духовні світоглядні засади. На цей процес безперечно має вплив науковий і технічний розвиток, який відбувається настільки стрімко, що стає неможливим отримати теоретичні знання, які б були достатніми на все життя. Невід’ємною характерною рисою цього явища має стати не лише продуктивна форма організації процесу навчан-

ня, а й сила, що охороняє культуру й національне існування народу, постійно формує, створює єдину культуру та національну міць.

Як зазначає вчений, важливим є зв'язок вищої школи з середньою освітою, який має підтримуватись за допомогою давніх традицій (Вернадський, 2001). Оскільки характерними рисами середньої освіти на той час залишалися формалізм, схоластичність викладання, елітаризм, то В. Вернадський зауважував, що у шкільну освіту потрібно впроваджувати різноманітні форми і методи навчання, що мають безпосередній зв'язок із практикою. В «Листах про вищу освіту в Росії» учений запевняв, що університети початку і кінця XIX ст. принципово відрізняються між собою, їх навіть складно порівнювати, оскільки вони мають відмінні теоретичні засади та різне практичне спрямування (Вернадський, 2010, с. 271). Тому, доцільно, щоб навчання у вищій школі тісно пов'язувалось з виробництвом для втілення технічного і технологічного знання, зокрема із заводами, фабриками, лікарнями, сільськогосподарськими підприємствами, де працюють і навчаються не лише молоді люди, але й дорослі, які вже побудували самостійне життя. Якісні зміни до організації вищої освіти, на думку науковця, має вносити й жіноча освіта, що порушить старі традиційні освітянські ідеали.

При побудові навчального процесу слід постійно враховувати результати новітніх наукових досліджень та глибокі демократичні основи – організацію народної школи. У цьому відношенні погляди вітчизняного освітянина знаходять своє підтвердження щодо оцінювання шкільного навчання і виховання у творчості засновника Берлінського університету початку XIX ст. В. фон Гумбольдта. Засновник західно-європейської вищої освіти доводив, що від школи до університету існує відповідна дистанція, пов'язана з формалізмом викладу знання, обмеженням творчості, відсутністю повноти і цілісності наукових досягнень та різноманітністю освітянських взаємозв'язків. Завданням шкільної підготовки має бути виховання учнів у «такій чистоті, щоб вони фізично, морально та розумово були підготовлені до свободи та самостійних вчинків» (Гумбольдт фон В., 2002, с. 29).

В. Вернадський акцентував увагу на тому, що недоліки середньої освіти мають бути виправлені вищою освітою та постійною самоосвітою у широкому її розумінні. Яскравим прикладом організації взаємозв'язку навчання і практики, продовжує філософ, слугують заклади вищої освіти США кінця XIX – початку XX ст., в яких освіта будувалася на принципах раціональності, прагматизму, «ощадливості». Подібна позиція вітчизняного освітянина щодо кінцевої мети освітньої діяльності та особливостей її здобуття досить тісно пов'язана

з філософсько-педагогічними ідеями представників американської прагматичної школи, а саме Ч. Пірса і Д. Дьюї, провідними ідеями якої є підпорядкування концепції діяльності, а теоретичне знання мають бути засвоєнні в процесі виконання практичних завдань.

В. Вернадський переконував, що вища школа має змінити свій історичний характер, прилаштовуючись до нової широкої відкритої аудиторії. Тому, важливо організовувати «курси для робітників, народні і селянські університети, домашнє читання, спеціальні, різноманітні технічні інститути, різні типи позашкільної освіти для дорослих, у поєднанні вищої освіти з народною педагогікою» (Вернадський, 2001, с. 7). Саме у цьому напрямі має відбуватися удосконалення освітньої діяльності. Народ, який навчається, на думку науковця, має перетворитися із об'єкта на суб'єкт навчання і виховання.

Підводячи певний підсумок дослідження загальних основ постійного розвитку вищої освіти, В. Вернадський визначає необхідні засади її реформування: по-перше, це «розвиток знання і його наукової організації», по-друге, «демократизація і гуманізація суспільного і державного життя», по-третє, «розповсюдження єдиної культури на всю земну кулю». Якщо ж ці чинники впливу знаходяться в пригніченому, нестабільному стані, тоді вища школа перебуває у кризовому стані і неминуче буде прагнути знайти вихід до її природної сутності – подолати насильно нав'язане їй обмеження демократичних принципів життя, стверджуючи «переваги людської особистості та людського розуму». Згідно цього вчення «не можна довго стримувати життя живої країни і живого народу в межах, що не відповідають їх національній самосвідомості» (Вернадський, 2001, с. 5). Історична необхідність процесів розвитку науки і освіти приводить усі народи світу до демократичних умов виховання громадян та викладання наукового знання, до загальної єдиної культури людства та освіченості.

Обговорення. Раціональність та духовність освітньої діяльності, гуманність та демократизація у вищій освіті, поєднання теорії з практикою, використання новітніх наукових досліджень значною мірою сприяють реформуванню університетської освіти, визначаючи напрями, кінцеву мету та завдання вищої школи. Але їх впливовість підсилюється в багато разів в демократичному суспільстві, в сприятливих умовах для вільного розвитку творчої особистості та всебічного освоєння нею духовно-культурної спадщини всього суспільства. Трансформація вищої освіти у творчості В. Вернадського тісно пов'язана з загальними планетарними завданнями існування майбутнього людства. Саме процеси світового життя, що мають глобальне значення, входження людства у ноосферу, знаходять своє відображення у якісних змінах вищої

освіти. Лейтмотивом може стати вислів науковця: «вища школа знаходить у собі достатньо сили для боротьби зі складними зовнішніми умовами свого існування і невпинно йде до виконання, в межах нашої країни і нашого народу, загальнолюдського завдання – організація світової науково-дослідної діяльності, створення народу, що навчається» (Вернадський, 2001, с. 8).

Висновки. Аналіз філософсько-методологічних засад реформування вищої освіти у творчості В. Вернадського показав, що основоположними регулятивними принципами удосконалення вищої школи є: раціональність, науковість, демократизація, гуманізація освіти, духовно-культурне освоєння світу та навчання упродовж усього життя у поєднанні з класичною моделлю університету. Так, принцип раціональності, пронизуючи весь навчально-виховний процес у вищій школі забезпечує синтетичне поєднання науково-дослідної діяльності та дидактичних засобів і методів змісту навчання. Принципи демократизації та гуманізації освіти створюють сприятливі умови для формування творчої вільної особистості, прояву її індивідуальних здібностей, талантів, відповідно до потреб і можливостей самої людини та суспільства загалом.

Розкриття змісту філософсько-методологічних засад реформування вищої освіти у творчості В. Вернадського має вагоме значення для вирішення проблем удосконалення сучасної української системи вищої освіти. Зокрема, для розв'язання питань: раціонального поєднання можливостей глобального освітнього простору із традиціями національної української культури та вітчизняною системою освіти, синтетичного поєднання науково-дослідницької діяльності з навчально-виховною; взаємозв'язку теоретичного навчання з практичним досвідом і здобутками; реалізації гуманістичного і духовного розвитку українського суспільства.

Список літератури

- Вернадский В. И. Биосфера и ноосфера. Москва : Айрис-пресс, 2004. 576 с.
- Вернадский В. И. Листи про вищу освіту в Росії. Ідеї В. І. Вернадського в освітньому просторі регіону. *Постметодика*. 2001. № 5–6 (37–38). С. 3–8.
- Вернадский В. И. Начало и вечность жизни. Москва, 1989. 386 с.
- Вернадский В. И. Письма о высшем образовании в России. Задачи высшего образования нашего времени. *Вернадский В. И. Избранные труды*. Москва, 2010. С. 270–282.
- Вернадский В. И. Труды по всеобщей истории науки. Москва : Наука, 1988. 336 с.

- Дерріда Ж. Закон достатньої підстави : Університет очима його послідовників. *Ідея Університету: Антологія* / упоряд.: М. Зубрицька, Н. Бабалик, З. Рибчинська; відп. ред. М. Зубрицька. Львів : Літопис, 2002. С. 267–291.
- Ільченко А. М., Шейко С. В. Вища освіта і Болонський процес : навчально-методичний посібник. Полтава : РВВ ПДАА, 2014. 316 с.
- Квек М. Національна держава, глобалізація та університет як модерний заклад. *Ідея університету: Антологія* / упоряд.: М. Зубрицька, Н. Бабалик, З. Рибчинська; відп. ред. М. Зубрицька. Львів : Літопис, 2002. С. 267–291.
- Хосе Ортега-і-Гассет. Місія Університету. *Ідея Університету : Антологія* / упоряд.: М. Зубрицька, Н. Бабалик, З. Рибчинська; відп. ред. М. Зубрицька. Львів : Літопис, 2002. С. 67–107.
- Шейко С. В. Раціональність та духовність – основні засади реформування вищої освіти у творчості В. І. Вернадського. *Імідж сучасного педагога*. 2004. № 7. С. 13–16.

References

- Derrida, Zh. (2002). Zakon dostatnoi pidstavy: Universytet ochyma yoho poslidovnykiv [The law of sufficient grounds: The university through the eyes of its followers]. In M. Zubrytska (Comp.) *Ideia Universytetu: Antolohiia* [The idea of the University: Anthology] (pp. 235-265). Lviv: Litopys [in Ukrainian].
- Ilchenko, A. M., & Sheiko, S. V. (2014). *Vyshcha osvita i Bolonskyi protses : navchalno-metodychnyi posibnyk* [Higher education and the Bologna process: a textbook]. Poltava: RVV PDAA [in Ukrainian].
- Kviek, M. (2002). Natsionalna derzhava, hlobalizatsiia ta universytet yak modernyi zaklad [Nation state, globalization and the university as a modern institution]. In M. Zubrytska (Comp.) *Ideia Universytetu: Antolohiia* [The idea of the University: Anthology] (pp. 267-291). Lviv: Litopys [in Ukrainian].
- Ortega-i-Hasset, X. (2002). Misiia Universytetu [Mission of the University]. In M. Zubrytska (Comp.) *Ideia Universytetu: Antolohiia* [The idea of the University: Anthology] (pp. 67-107.). Lviv: Litopys [in Ukrainian].
- Sheiko, S. V. (2004). Ratsionalnist ta dukhovnist – osnovni zasady reformuvannia vyshchoi osvity u tvorchosti V. I. Vernadskoho [Rationality and spirituality – the basic principles of reforming higher education in the work of V. I. Vernadsky]. *Imidzh suchasnoho pedahoha* [The image of a modern teacher], 7, 13-16 [in Ukrainian].
- Vernadskii, V. I. (1988). *Trudy po vseobshchei istorii nauki* [Works on the general history of science]. Moskva: Nauka [in Russian].
- Vernadskii, V. I. (1989). *Nachalo i vechnost zhizni* [Beginning and eternity of life]. Moskva [in Russian].
- Vernadskii, V. I. (2004). *Biosfera i noosfera* [Biosphere and noosphere]. Moskva: Airis-press [in Russian].
- Vernadskii, V. I. (2010). *Pisma o vysshem obrazovanii v Rossii. Zadachi vysshego obrazovaniia nashego vremeni* [Letters about higher education in Russia. The

tasks of higher education of our time]. In *Vernadskii V. I. Izbrannye trudy* [Vernadsky V. I. Selected Works] (pp. 270-282). Moskva [in Russian].

Vernadskiy, V. I. (2001). Lysty pro vyshchu osvitu v Rosii. Idei V. I. Vernadskoho v osvitnomu prostori rehionu [Letters about higher education in Russia. V. I Vernadsky's ideas in the educational space of the region]. *Postmetodyka* [Postmethodology], 5-6 (37-38), 3-8 [in Ukrainian].

Ильченко А.М.

ФИЛОСОФСКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ РЕФОРМИРОВАНИЯ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ В ТВОРЧЕСТВЕ В. ВЕРНАДСКОГО

В статье проводится анализ философско-методологических основ реформирования высшего образования в творчестве В. Вернадского первой половины XX века, которые имеют важное методологическое значение для определения основных направлений и ценностных ориентиров современной трансформации отечественной высшей школы в эпоху глобализации образовательного пространства. Доказано, что основополагающими регулятивными принципами совершенствования высшей школы, по мнению отечественного ученого, являются: рациональность, научность, демократизация, гуманизация образования, духовно-культурное освоение мира и обучение на протяжении всей жизни в сочетании с классической моделью университета. Определено, что при построении учебно-воспитательного процесса в высшей школе целесообразно постоянно учитывать результаты новейших научных исследований с соблюдением глубоких демократических основ. Трансформация высшего образования в творчестве В. Вернадского тесно связана с общими планетарными задачами существования будущего человечества. Именно процессы мировой жизни, имеющих глобальное значение, вхождение человечества в ноосферу, находят свое отражение в качественных изменениях высшего образования.

Ключевые слова: университетское образование, научность, рациональность, духовность, высшая школа, реформирование, глобальное образовательное пространство, В. Вернадский.

Ilichenko A.M.

PHILOSOPHICAL AND METHODOLOGICAL FUNDAMENTALS OF REFORMING HIGHER EDUCATION IN THE WORKS OF V. VERNADSKYI

Introduction. The article deals with philosophical and methodological fundamentals of reforming higher education in the works of V. Vernadskiy in the early 20th century. It undoubtedly has the important ideological and methodological significance for directions and values of modern transformation of Ukrainian higher education in the era of mutual influence of globalization of educational space and reproduction of the original national educational tradition in the conditions of

state-building. **The aim** of this article is to identify principles of reforming higher education in the scientific works of founder of the Ukrainian Academy of Sciences V. Vernadskyi. **The tasks** of this article are perform an analysis the philosophical and educational views V. Vernadskyi and explain their influence on the learning process in universities; to identify the relationship between the normative principles of higher education V. Vernadskyi and pedagogical and philosophical thoughts of other scientists for the formation of a global educational space. **Research methods** are structural-functional, socio-cultural and comparative approaches in their dialectical unity. **Research results:** V. Vernadskyi has been proved that the fundamental regulatory principles of improvement in higher education, according to the Ukrainian researchers, are: rationality, scientificity, democratization, humanization of education, spiritual and cultural learning of the world and lifelong learning in combination with the classical model of the university. It has been determined that during educational process in higher educational establishment, it is advisable to take constantly into account the results of the latest research in compliance with deep democratic foundations. **Conclusion.** The transformation of higher education in the work of V. Vernadskyi is closely connected with the general planetary tasks of the existence of future humanity. It is the processes of world life that play a global role for the entry of humanity into the noosphere, are reflected in the qualitative changes of higher education.

Keywords: *university education, scientificity, rationality, spirituality, higher school, reforming, global educational space, V. Vernadskyi.*

ПЕРЕЛІК ЗАКЛАДІВ ОBOB'ЯЗКОВОГО РОЗСИЛАННЯ
ЖУРНАЛУ «ФІЛОСОФСЬКІ ОБРІЇ»

1. Адміністрація Президента України
(01220, Київ, вул. Банкова, 11)
2. Національна бібліотека України імені В.І.Вернадського
(03039, Київ, Голосіївський пр., 3)
3. Національна парламентська бібліотека України
(01001, Київ, вул. М.Грушевського, 1)
4. Державна науково-технічна бібліотека України
(03680, Київ, вул. Антоновича, 180)
5. Державна науково-педагогічна бібліотека України
імені В.О.Сухомлинського
(04060, Київ, вул. М.Берлінського, 9)
6. Львівська державна наукова бібліотека імені В.Стефаника
(79001, Львів, вул. Стефаника, 2)
7. Одеська державна наукова бібліотека імені М.Горького
(65020, Одеса, вул.Пастера, 13)
8. Харківська державна наукова бібліотека імені В.Г.Короленка
(61003, Харків, провулок Короленка, 18)
9. Книжкова палата України
(02094, Київ, пр.Гагаріна, 27)
10. Міністерство освіти і науки України
(01135, Київ, проспект Перемоги, 10)
11. Міністерство юстиції України
(01001, Київ, вул. Городецького, 13)
12. Департамент атестації кадрів вищої кваліфікації МОН України
(01135, Київ, проспект Перемоги, 10)
13. Волинський національний університет ім.Лесі Українки
(43009, Луцьк, проспект Волі, 13)
14. Дніпропетровський національний університет
(49025, Дніпропетровськ, проспект Гагаріна, 72)
15. Донецький національний університет
(83055, Вінниця, вул. 600-річчя, 21)
16. Дрогобицький національний педагогічний університет
імені Івана Франка
(82100, Дрогобич, вул. Івана Франка, 34)

17. Запорізький національний університет
(69600, Запоріжжя, вул.Жуковського, 66)
18. Інститут філософії імені Г.С.Сковороди НАН України
(01001, Київ, вул. Трьохсвятительська, 4)
19. Київський національний університет імені Т.Г.Шевченка
(01017, Київ, вул. Володимирська, 64)
20. Львівський національний університет імені Івана Франка
(79002, Львів, вул.Університетська, 1)
21. Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого
(61024, Харків, вул.Пушкінська, 77)
22. Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова
(01601, Київ, вул. Пирогова, 9)
23. Національний університет «Києво-Могилянська академія»
(04070, Київ, вул.Сковороди, 2)
24. Одеський національний університет імені І.І. Мечникова
(65082, Одеса, вул. Дворянська, 2)
25. Прикарпатський національний університет імені В.Стефаніка
(76000, Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57)
26. Полтавський національний педагогічний університет ім.В.Г.Короленка
(36003, Полтава, вул.Остроградського, 2)
27. Сумський державний університет
(40007, Суми, вул. Римського-Корсакова, 2)
28. Ужгородський національний університет
(88000, Ужгород, пл. Народна, 3)
29. Харківський національний університет імені В.Н.Каразіна
(61006, Харків, майдан Свободи, 4)
30. Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького
(18000, Черкаси, бульвар Шевченка, 81)
31. Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
(14012, Чернівці, вул. Коцюбинського, 2)
32. Чернігівський національний педагогічний університет ім.Т.Г.Шевченка
(14013, Чернігів, вул. Гетьмана Полуботка, 53)
33. Український інститут науково-технічної і економічної інформації
(03680, Київ, вул. Антоновича, 180)

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ ТА ПОДАННЯ СТАТЕЙ

Редакційна колегія журналу «Філософські обрії» приймає оригінальні, не опубліковані раніше наукові статті, які висвітлюють актуальні питання філософських наук. Статті, які надходять до редакційної колегії, не повинні одночасно перебувати на розгляді у будь-якому іншому журналі та не повинні бути опубліковані у інших виданнях у аналогічному або несуттєво зміненому вигляді.

Статті мають бути написані українською або англійською мовами. Редакційна колегія залишає за собою право здійснювати літературне редагування поданих статей та відхиляти статті, написані неграмотною мовою. Рекомендуємо дотримуватися такої класичної структури наукової статті: вступ; теоретико-методологічні основи дослідження (включно з аналізом останніх досліджень і публікацій); мета дослідження; опис методики дослідження та здобутих емпіричних даних; оцінка та обговорення результатів, висновки, список використаної літератури із **транслітерацією**. У науковій статті інформацію необхідно подавати у наведеній нижче послідовності.

Обо'язково подається УДК та ORCID автора. Шифр за Універсальною десятиковою класифікацією (УДК) та ORCID автора має бути зазначено з вирівнюванням по лівому краю сторінки.

У інформації про автора (співавторів) статті необхідно зазначити ім'я та прізвище українською мовою, науковий ступінь, вчене звання, посада, місце роботи. Сфера наукових інтересів дописувача.

Назву статті потрібно подавати напівжирним шрифтом великими літерами з вирівнюванням по центру, без скорочень, зокрема літерних абревіатур. Назва статті повинна відображати зміст дослідження та відповідати його меті, науковим результатам і висновкам.

До кожної статті обов'язково додається резюме (до 3000 знаків з пробілами) та ключові слова (5-7 слів) українською та англійською мовами. Звертаємо увагу авторів на відмінність резюме (реферату) від анотації. Резюме повинно бути змістовним, стисло відображати короткий зміст статті (вступ, мета, задачі, методи, результати), не повторювати назву статті, не містити загальних фраз, не дублювати висновки. Резюме призначено виконувати функцію незалежного від статті джерела інформації. Резюме англійською мовою у вітчизняних виданнях, якщо статтю опубліковано українською мовою, є основним і, як правило, єдиним джерелом інформації щодо змісту статті для закордонних спеціалістів. Резюме повинне бути написано грамотною англійською мовою. Текст повинен бути зв'язним з використанням слів «отже», «більш того», «наприклад», «у результаті» тощо. («consequently», «moreover», «for example», «the benefits of this study», «as a result» etc.); бажано по можливості застосовувати активний, а не пасивний стан, тобто «The study tested», а не «It was tested in this study» (найчастіша помилка); слід застосовувати термінологію, яка характерна для іноземних спеціальних текстів. Необхідно додержуватися єдності термінології в межах резюме та основного тексту статті. Підготувати 5–8 ключових слів (словосполучень) Сукупність ключових слів повинна відповідати основному змісту статті, відображати тематику дослідження і забезпечувати його тематичний пошук. Ключові слова потрібно подавати у називному відмінку через крапку з комою. Резюме разом із ключовими словами необхідно друкувати шрифтом *Times New Roman* (курсивом).

Текст статті подається у текстовому редакторі Microsoft Word для Windows з дотриманням таких вимог: шрифт “Times New Roman Cyr” (розмір шрифту 14 пт), міжрядковий інтервал одинарний, поля – 2 см кожне, абзац – 1,25 см. Орієнтація – виключно книжкова.

Ілюстрації (рисунок) повинні бути виконані в растровому вигляді (розширення *.tif, *.jpg, *.gif, *.bmp) з роздільною здатністю не менше 300 dpi. Автори можуть самостійно вставити малюнки у текст, проте обов’язково подавати окремо файли малюнків, графіків, схем та ін. в електронному вигляді.

Таблиці повинні бути створені лише засобами Microsoft Word. Таблиці не повинні виходити за межі тексту, вирівнювання по центру. Кожна таблиця повинна мати порядковий номер, заголовок та супроводжуватися внизу посиланням на джерела. Те саме стосується рисунків.

Формули набираються у редакторі формул програми Word – «Microsoft Equation».

Кожна аббревіатура вводиться у текст у дужках після першого згадування відповідного словосполучення.

Між ініціалом та прізвищем ставиться нерозривний пробіл (Ctrl+Shift+пробіл).

Викладати текст статті потрібно з дотриманням вимог до змісту. У тексті статті мають бути дотримані загальні правила цитування й посилання на використані джерела і вимоги Національного стандарту України **ДСТУ 8302:2015** “Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання” і міжнародного стилю цитування та посилання в наукових роботах **APA (APA STYLE)**. Сфера застосування – суспільні науки (соціологія, право, психологія, історія тощо) стиль передбачає використання посилань у тексті роботи щоразу, коли ви цитуєте джерело, будь то парафраз, цитата всередині рядка чи блокова цитата. Внутрішньотекстове посилання містить інформацію про: автора праці (редактора/укладача/назву цитованого джерела, якщо автор відсутній), що цитується, рік видання та сторінковий інтервал (номери сторінок, з яких наводиться цитата). Із оформленням цитат у тексті статті згідно з міжнародним стилем цитування **APA** та посилання в наукових роботах можна ознайомитися на сторінках 38-48 **Методичних рекомендацій “Міжнародні стилі цитування та посилання в наукових роботах”** офіційному сайті АПА <http://www.apastyle.org/>

Список використаних джерел (за Національним стандартом України **ДСТУ 8302:2015** “Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання” <http://lib.pnpu.edu.ua/files/dstu-8302-2015.pdf>) розміщується в кінці роботи. Цитований матеріал наводиться в алфавітному порядку за прізвищем автора. Якщо матеріал не має автора, його необхідно розподілити за першою літерою його назви. Він надає інформацію, необхідну для того, щоб знайти і отримати будь-яке джерело, процитоване в тексті документа. Кожне джерело, процитоване в роботі, має з’явитися у списку використаних джерел. Так само, кожен запис у списку використаних джерел має бути згаданим в тексті роботи.

Кожен бібліографічний опис джерела починається з нового рядка з вирівнюванням по ширині без відступів. Якщо бібліографічний опис джерела займає

кілька рядків, тоді перший рядок опису вирівнюється по ширині без відступів, а наступні рядки мають «висячий відступ» (використовуйте клавіші Ctrl+T).

Бібліографічну інформацію (Список використаних джерел) слід наводити у такому вигляді:

Для книг, збірників, багатотомних видань, авторефератів дисертацій, електронних ресурсів та ін.

Гурська Л. І. Релігієзнавство : навч. посіб. 2-ге вид., перероб. та доп. Київ : ЦУЛ, 2016. 172 с. (один автор)

Пилипенко С. М., Ярошенко О. М., Мороз С. В., Малиновська К. А. Укладення трудового договору: теоретико-прикладне дослідження : монографія. Харків : Юрайт, 2013. 288 с. (чотири автори)

Політологічний енциклопедичний словник / упоряд. В. П. Горбатенко. 2-ге вид., переробл. і допов. Київ : Генеза, 2004. 736 с. (без автора, один упорядник)

Енциклопедія Сучасної України / редкол.: І. М. Дзюба та ін. Київ : САМ. Т. 17. 712 с. (багатотомні видання)

Підготовка докторів філософії (PhD) в умовах реформування вищої освіти : матеріали всеукр. наук.-практ. конф., м. Запоріжжя, 5 б. жовт. 2017 р. Запоріжжя : ЗНУ, 2017. 216 с. (без автора)

Кулінич О. О. Право людини на освіту в Україні та конституційно-правовий механізм його реалізації : автореф. дис. канд. юрид. наук : 12.00.02. Маріуполь, 2015. 20с. (автореферат дисертації)

Нова українська школа : poradnik dla vchytelja / під заг. ред. Н. М. Бібік. Київ : Плеяди, 2017. 206 с. URL: <http://elcat.pnpu.edu.ua/docs/NUSH-poradnyk.pdf>. (електронні ресурси)

Для статей з книг, багатотомних видань збірників, періодичних і продовжуваних видань, електронних ресурсів та ін.

Багалій Д. І. Український філософ Григорій Савич Сковорода. *Історія Слободської України*. Харків. 1993. С. 202-209. (частина книги)

Коновець С. В. Прекрасна людина, мудрий учитель, філософ і вчений. *Формальна і неформальна освіта у вимірах педагогіки добра Івана Зязюна*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Полтава, 5-6 берез. 2018 р. / НАПН України, Ін-т пед. освіти і освіти дорослих, Полтав. нац. пед. ун-т імені В. Г. Короленка, Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова та ін. Полтава, 2018. С. 12-14. (з матеріалів конференц.)

Гардашук Т. Екологічна парадигма цивілізаційних трансформацій. *Філософська думка*. 2018. № 6. С. 101-117. (стаття з періодичного видання)

Короденко М. Український індекс наукового цитування. *Освіта України*. 2018. 18 черв. (№ 24). С. 10. (стаття з періодичного видання)

Наукове товариство ім. Шевченка. *Львів. Наук. б-ка. Ім. В. Стефаніка. НАН України*. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 78. Арк. 1-7. (архівні документи)

Бросаліна О., Ігор Качуровський: Шлях над безоднею неминучості. До 100-річчя від дня народження. *Слово Просвіти*. 2018. 30 серп. 5 верес. (№ 35). С. 10-11. Рец. на кн.: Качуровський І. Спомини і постаті / упоряд. О. Бросаліна ; передм. І. Дзюби і О. Бросаліної. Київ : Кліо, 2018. 606 с. (рецензія)

References. *Транслітерований список використаних джерел*

Бібліографічні джерела кирилицею потрібно транслітерувати латиницею відповідно сучасних вимог до *української транслітерації* (Паспортна КМУ2010) <http://www.slovnuk.ua/services/translit.php> та *російської транслітерації* (<http://ru.translit.net/?account=zagranpasport>). Це сучасні стандарти транслітерації, які забезпечують однозначну двосторонню відповідність між символами кирилиці та латиниці та дозволяють відновити початковий варіант написання кириличного тексту навіть без знання мови оригіналу. Транслітерація та переклад бібліографічної інформації необхідні для адекватної індексації статей міжнародними наукометричними базами даних. References формується згідно вимог стандарту APA (<http://www.apastyle.org/>) не за нумерацією, а за алфавітом (латиниця).

Приклади бібліографічного опису кирилических (україномовних, російськомовних) джерел, оформлених у стилі APA

Книга: Автори транслітерація. (Рік видання). *Назва книги транслітерація* [Переклад назви книги англійською мовою]. Місто: Видавництво [зазначення мови книги].

Частина книги: Прізвище автора глави, Ініціали. (Рік видання). Назва глави транслітерація [Переклад назви глави англійською мовою]. In Ініціали Прізвище редактора або укладача, *Назва книги* [Переклад назви книги англійською мовою] (номер видання) (сторінковий інтервал). Місце видання: Видавництво [зазначення мови книги].

Книга за редакцією: Прізвище редактора, Ініціали. (Ред.). (Рік видання). *Назва книги транслітерація* : Підназва [Переклад назви книги англійською мовою]. Місце видання: Видавництво [зазначення мови книги].

Стаття з журналу: Автори транслітерація. (Дата публікації). Назва статті транслітерація [Переклад заголовка статті англійською мовою]. *Назва періодичного видання транслітерація* [Назва періодичного видання англійською мовою], Том (Випуск), Сторінка (и) [зазначення мови статті].

Автореферат або дисертація: Прізвище, Ініціали. (Рік). *Назва роботи транслітерація* [Переклад назви англійською мовою]. (Тип роботи з вказівкою наукового ступеня автора). Університет, в якому захищено дисертацію, Місто [зазначення мови джерела].

Матеріали конференцій: Прізвище, Ініціали. (Ред.). (Рік). *Назва матеріалів конференції транслітерація* [Переклад назви англійською мовою], Відомості про конференцію транслітерація. Місце видання: Видавництво [зазначення мови джерела].

З метою забезпечення можливості перевірки правильності оформлення списку використаних джерел та внесення змін до нього у разі виявлення неточностей чи помилок, редакційна колегія рекомендує авторам надсилати окремим файлом ідентичний **Список використаних джерел**, оформлений ДСТУ 8302:2015 “Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання” та **References**. Посилання на джерела у тексті статті можна робити тільки одним способом – круглі дужки (...). Внутрішньотекстове посилання містить інформацію про: автора праці (редактора/укладача/назву цитованого джерела, якщо автор відсутній), що цитується, рік видання та сторінковий інтервал (номери сторінок з яких наводиться цитата). Сторінковий

інтервал дозволяється не вказувати, якщо ви не наводите цитату, а висловлюєте якусь ідею чи посилаєтесь на роботу в цілому. Наприклад: (Гардашук, 2018, с. 15). Обов'язково потрібно вказувати міжнародний цифровий ідентифікатор DOI (digital object identifier) для всіх процитованих джерел, для яких вони існують.

Обсяг статті (разом з резюме та списком літератури) повинен бути не меншим 2500 та не більшим 6000 слів.

Рукопис статті повинен містити такі елементи:

- **УДК, ORCID**
- **НАЗВА СТАТТІ** (англійською та українською мовами)
- **ПРИЗВИЩЕ** та **ім'я автора(авторів)**, їх **місце роботи та сфера наукових інтересів** (англійською та українською мовами)
- **резюме** (англійською та українською мовами)
- **ключові слова** (англійською та українською мовами)
- основний текст статті (англійською або українською мовами)
- **Список використаних джерел**
- **References**. Транслітерований список використаних джерел

ПОДАННЯ СТАТТІ ДО РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ

Подання статті здійснюється у електронному вигляді на адресу електронної пошти **philos_obr@ukr.net**

- **рукопис статті** з усіма вказаними вище елементами;
- **відомості про авторів**, зокрема П. І. Б. всіх авторів, їх наукові ступені, вчені звання, місця роботи та посади, сфера наукових інтересів (українською та англійською мовами);
- контактна адреса електронної пошти, номер телефону;
- додаткові матеріали (малюнки, діаграми, графіки тощо) – за наявністю;
- **список використаних джерел**, оформлений **ДСТУ 8302:2015** “Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання”, та його транслітерацію – **References** (за вимогами APA).

Процедура розгляду публікацій

Головний редактор присвоює надісланій статті вхідний реєстраційний номер та переглядає її на предмет відповідності її змісту формальним вимогам до оформлення (відповідність тематиці журналу, форматування тексту, зміст та обсяг анотації, оформлення списку використаних джерел, грамотність мови статті, відповідність науковому стилю тощо). Крім того, здійснюється редакційна перевірка надісланих матеріалів на плагіат. У разі схвального рішення головний редактор передає статтю на рецензування. У випадку негативного рішення головний редактор може відхилити статтю або направити її на доопрацювання, при цьому датою надходження вважатиметься дата повторного надходження доопрацьованої статті.

ПРОЦЕС РЕЦЕНЗУВАННЯ

Усі статті, які надійшли до редакції науково-теоретичного часопису «Філософські обрії», підлягають рецензуванню.

– Головні редактори журналу визначають відповідність статті профілю журналу, вимогам до оформлення і направляють на рецензію членам редакційної колегії, а потім – незалежним експертам.

– До рецензування не залучаються фахівці, які працюють в тій же установі, де виконана робота.

– Термін рецензування в кожному окремому випадку визначається з урахуванням створення умов для максимально оперативної публікації статті. Максимальний термін рецензування – 1 місяць.

– Редакція дотримується політики рецензування «Double blind peer review». Листування з приводу результатів рецензування редакція видання не веде.

– У рецензії відображаються відповідно до встановлених вимог: загальний науковий рівень роботи; відповідність назви змісту статті; актуальність теми; наукова новизна; коректність цитацій і стан науково-довідкового апарату; обґрунтованість висновків і їх відповідність поставленій меті публікації; відповідність вимогам оформлення статті в науково-теоретичному часописі «Філософські обрії»; висновок рецензента про можливість публікації статті.

– Точка зору автора і його стиль рецензентами не оцінюються.

– Рецензія засвідчується в порядку, встановленому в установі, де працює рецензент.

– Якщо в рецензії на статтю є вказівка на її виправлення, вона направляєтся автору на доопрацювання.

– Стаття, не рекомендована до публікації, до повторного розгляду не приймається.

– Рішення про доцільність публікації після рецензування приймається головним редактором, а за необхідності – редколегією в цілому. Відповідальний секретар інформує автора і вказує передбачувані терміни публікації.

Відкликання статті

Редколегія залишає за собою право відкликати вже опубліковані статті, у яких було виявлено явні ознаки плагіату або інших порушень наукової етики. Перевірки на плагіат можуть здійснюватися редколегією як за власної ініціативи, так і у відповідь на повідомлення, заяви або скарги третіх осіб.

ВИДАВНИЧА ЕТИКА

Етичні правила для авторів, рецензентів та редакторів ґрунтуються на принципах, розроблених Комітетом з етики наукових публікацій – COPE.

Етичні правила для авторів

Автори повинні гарантувати оригінальність своїх досліджень і тексту статей. Забороняється подавати до журналу статті, які вже були опубліковані (або одночасно надіслані на розгляд до іншого журналу). У виняткових випадках автори можуть звернутися до редакції і пояснити причину для повторної публікації. Категорично не допускається одночасне подання однієї і тієї ж статті на розгляд до кількох журналів.

Автори зобов'язані вказати інформацію про усіх осіб і організацій, які у тій чи іншій формі сприяли проведенню дослідження, а також належним чином цитувати інші публікації, використані під час дослідження. Необхідно уникати будь-яких форм плагіату, дотримуватися чинного законодавства про охорону авторських прав. Будь-які матеріали, захищені авторським правом (особливо графічні матеріали, а також великі цитати), можуть відтворюватися у статтях тільки з письмового дозволу правовласника. Авторі повинні гарантувати, що методика і результати їх

дослідження належним чином представлені (для забезпечення можливості відтворення результатів іншими науковцями) і об'єктивно інтерпретовані. Необхідно чітко вказувати застереження до якості використаних емпіричних даних і методів. Будь-які фальсифікації під час виконання дослідницьких процедур та інтерпретації результатів є неприйнятними.

Всі особи, які внесли значний вклад у дослідження, в тому числі формулювання ідеї та мети дослідження, методичних підходів, виконання дослідження та інтерпретацію результатів, повинні бути вказані як співавтори. Якщо вклад інших осіб у дослідження є незначним, відповідну інформацію необхідно зазначити після основного тексту статті у розділі «Подяки». Необхідно вказувати усі джерела фінансування дослідження. Всі автори мають чітко заявити про фінансові або інші форми потенційних конфліктів інтересів, які можуть вплинути на результати дослідження чи їх інтерпретацію. Автор, який відповідає за листування з редакцією, несе відповідальність за належне формування переліку співавторів, а також за ознайомлення усіх співавторів з остаточною версією статті та схвалення ними статті до публікації.

Редакція може звертатися до авторів з проханням надати вихідні дані, використані для дослідження. Автори повинні забезпечити публічний доступ до таких даних на вимогу редакторів. Автори повинні зберігати дані, використані під час дослідження, протягом щонайменше 10 років.

У випадку виявлення автором у своїй статті, яка вже була опублікована, серйозної помилки, яка впливає на достовірність отриманих результатів і висновків, необхідно якнайшвидше повідомити про це редакцію журналу і запропонувати найбільш прийнятний у конкретному випадку варіант виправлення ситуації, наприклад, публікацію повідомлення про уточнення, відкликання або спростування статті.

Етичні правила для рецензентів

Завдання рецензентів - не лише допомогти редакції журналу у прийнятті рішення щодо можливості публікації статті, але також допомогти авторам поліпшити зміст статті та якість дослідження, що лягло у її основу.

З метою гарантування швидкого і неупередженого рецензування рецензенти повинні якомога швидше надати редакції підтвердження своєї компетенції у даній тематичі та можливість впоратися із завданням у встановлений термін.

Рецензенти зобов'язані зберігати конфіденційність отриманих матеріалів. Забороняється поширювати отримані для рецензування матеріали та проводити їх обговорення з будь-якими особами, окрім представників редакції журналу. При рецензуванні потрібно зберігати максимальну об'єктивність, чітко і зрозуміло обґрунтовувати свою аргументацію. Рецензенти зобов'язані повідомити редакцію про будь-які публікації, які не були належним чином процитовані авторами. Крім того, рецензент повинен повідомити редактора про усі випадки співпадіння тексту прийнятої до розгляду статті з текстом будь-яких інших публікацій.

Рецензент не має права використовувати інформацію, отриману під час розгляду статті, для особистих цілей, зокрема отримання будь-якої особистої вигоди. Рецензенти повинні відмовитися від рецензування у випадку наявності конфлікту інтересів, таких як співробітництво або конкуренція з будь-яким автором статті чи установою / організацією, у якій виконувалася робота або працює щонайменше один із авторів.

Етичні правила для редакторів

Редакція журналу несе відповідальність за рішення про публікацію статті. Рішення редакції є остаточним. Рішення редактора повинне ґрунтуватися на власному судженні про наукову значущість статті, а також відгуках рецензентів. Редакція журналу докладає усіх можливих зусиль для уникнення порушення авторських прав, плагіату або інших неправомірних дій авторів. При прийнятті рішення редакція керується виключно якістю статей. Категорично не допускається дискримінація авторів за ознакою громадянства, етнічної належності, статі, віросповідання, політичних поглядів, сексуальної орієнтації авторів тощо.

Редактори не можуть використовувати у власних цілях матеріали відхилених статей. Редактори повинні суворо дотримуватися правил анонімності, зокрема, гарантувати анонімність рецензентів. Крім того, редакторам не дозволено поширювати будь-яку інформацію про подані статті будь-яким особам за виключенням авторів, рецензентів, наукових консультантів і видавця.

Плата за публікацію

Оплата здійснюється за реквізитами, наданими автору разом із листом про остаточне узгодження тексту публікації відповідно до діючої у даний час тарифної сітки. Якщо автор не здійснює оплату протягом десяти робочих днів з дати відправлення листа редколегією, стаття знімається з публікації у поточному номері збірника. Після внесення оплати таку статтю може бути прийнято до друку у поточному або наступних номерах збірника.

Автори отримують право на публікацію своєї статті у електронній версії журналу, а також гарантовано отримують друкований примірник журналу «Філософські обрії» зі своєю публікацією. За бажанням автори можуть замовити додаткові друковані примірники журналу за додаткову плату.

Адреса редакції: 36003, Полтава, вул. Остроградського, 2.

Електронна версія журналу розміщена на сайті

<http://philosobr.pnpu.edu.ua>

E-mail: philos_obr@ukr.net

Тел. (0532) 52-59-08vv, 56-23-13.

Журнал входить до Переліку № 4 (додаток до Постанови Президії ВАК України від 9 лютого 2000 р., № 2–02/2, бюлетень ВАК України, № 2, 2000 р.), нового Переліку (Постанова Президії ВАК України від 18 листопада 2009 р., № 1–05/5, бюлетень ВАК України, № 12, 2009 р.) та наказу Міністерства освіти і науки України від 29.12.2014 р. № 1528 (додаток 11), що включаються до Переліку фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук у галузі «Філософські науки».

REQUIREMENTS AND SUBMISSION OF THE ARTICLES

The editorial board of the journal «Philosophical Horizons» receives the original, not previously published scientific articles which cover current issues of philosophy. The articles which are received by the editorial board should not simultaneously be under consideration in any other journal and should not be published in other publications in a similar or slightly modified form.

Articles should be written in Ukrainian or English. Editorial Board reserves the right to edit submitted articles and reject articles written in irrelevant language. We recommend you stick to this classical structure of the article: introduction; theoretical and methodological foundations of research (including analysis of recent research and publications); The aim of the study; description of the research methodology and empirical data obtained; assessment and discussion of results, conclusions, list of references of **transliteration**. In a scientific article, the information should be presented in the following sequence.

The code for the Universal Decimal Classification (UDC) and the author's ORCID must be submitted and aligned to the left edge of the page.

Information about the author (co-authors) of the article should contain: the first name (in full) and the last name (surname) in Ukrainian, academic degree, academic title, job title, place of work, research area of interests.

The title of the scientific article (bold, centered, large capitals) should be without abbreviations. The title of the article should correspond to the essence of the thematic contents of the material, according to the stated objectives, scientific results and conclusions.

Provide 5–8 keywords (phrases). The keywords range should correspond to the contents of the article, reflecting the research topic. The keywords will be used for indexing purposes. They should be given in the Nominative case and separated by a semicolon. The abstract and keywords should be typed in Times New Roman font (italics).

Each article should be attached with a summary (3000 characters with spaces) and keywords (5-7 words) in English and Ukrainian. Please note the difference between a summary (abstract) and annotations. The summary should be informative, concise display a summary of the article (introduction, purpose, objectives, methods, results), not to repeat the title of the article, does not contain common phrases, duplicate conclusions. Summary assigned to function independently of the paper sources. Summary in English in the national issues, if the article published in Ukrainian, is the main and usually the only source of information on the content of articles for foreign specialists. Resume must be written in English literate. The text must be in logical use of the word «therefore», «moreover», «like», «result» and so on. («Consequently», «moreover», «for example», «the benefits of this study», «as a result» etc.); preferably possible to use active rather than passive, ie «The study tested», rather than «It was tested in this study» (the most common mistake); the terminology which is essential for foreign special texts should be used. It is necessary to follow the convention in terms within the summary and main text of the article.

The article is submitted in text editor Microsoft Word for Windows with the following requirements: font «Times New Roman Cyr» (size 14 pt), single line spacing, margins – 2 cm each paragraph – 1.25 cm. Orientation – only portrait .

Illustrations (figures) should be performed in a raster format (extension *.tif, *.jpg, *.gif, *.bmp) with a resolution of 300 dpi. Authors may insert their own images

in the text, but they must submit separate files of pictures, graphs, charts and others electronically.

Tables should be made only by means of Microsoft Word. Tables should not go beyond the text, centered. Each table should have a serial number, title and below accompanied citing sources, eg, «Folding the materials [1].» The same applies to drawings.

Formulas are typed in formulas editor program Word - «Microsoft Equation».

Each abbreviation introduced in the text in brackets after the first mention relevant phrases.

Between the initials and surname refers breaking space (Ctrl + Shift + Space).

The text of the article should be presented in compliance with the content requirements. The text of the article must comply with the general rules of citation and references to the sources used, the requirements of the State Standard of Ukraine DSTU 8302: 2015 “Information and documentation. Bibliographic Reference. General Terms and Rules of Compilation”, and International Style of Citation and Reference in research APA (APA STYLE). The APA style is most commonly used to cite sources within social sciences (Sociology, Law, Psychology, History, etc.). It involves the use of references in the text of the manuscript each time you cite a source in the form of paraphrase, an in-line or a block quotation. The in-text reference contains information about: the author (editor / compiler / the title of the cited source, if the author is not named), the cited year, the year of publication and the page interval (page number(s) from which the citation is given). The design of citations in the text of the article in accordance with the international style of citing ARA and references in scientific papers can be found on pages 38–48 of the Guidelines “International Citation Styles and References in Scientific Works” on the official APA website <http://www.apastyle.org/>

List of references (in accordance with National Standard of Ukraine DSTU 8302: 2015 “Information and documentation. Bibliographic Reference. General Terms and Rules of Compilation” <http://lib.pnpu.edu.ua/files/dstu-8302-2015.pdf>) is placed at the end of the article.

The cited references are arranged in alphabetical order by the surname of the first author. If the author is not named, the reference must be listed by the first letter of its title. It provides the information needed to locate and retrieve any source cited in the text of the document. Each work cited in the manuscript should appear in the list of references. Similarly, each reference entry should be mentioned in the text of the article.

Each bibliographic record begins a new line, justified text, with no indent. If the bibliographic description of the source occupies several lines, then the first line of the description is justified without indents, and the following lines have a “hanging indent” (use the keys Ctrl + T).

Bibliographic records (List of references) should be given as follows:

References to books, collections, multivolume editions, abstracts of dissertations, electronic resources, etc.

Gurska L. I. Religious Studies : textbook. 2nd ed., revised. and ext. Kyiv : TCUL, 2016. 172 p. (single author)

Pylypenko S. M., Yaroshenko O. M., Moroz S. V., Malynovska K. A. Conclusion of an Employment Contract: Theoretical and Applied Research : monograph. Kharkiv : Yurayt, 2013. 288 p. (four authors)

Political Science Encyclopedic Dictionary / editor V. P. Horbatenko. 2nd ed., reworked. and add. Kyiv : Genesis, 2004. 736 p. (the author is not named, one compiler)

- Encyclopedia of Modern Ukraine / editor : I. M. Dziuba and others. Kyiv : SAM. V. 17. 712 p. (multivolume editions)
- Training of Doctors of Philosophy (PhD) in the Context of Higher Education Reforming : materials of all-Ukrainian scientific-practical conf., Zaporizhzhia, 5–6. Oct. 2017. Zaporizhzhia: ZNU, 2017. 216 p. (the author is not named)
- Kulynych O. O. Human Right to Education in Ukraine and Constitutional and Legal Mechanism of its Implementation : author's ref. dis .. cand .. Law Science : 12.00.02. Mariupol, 2015. 20 p. (dissertation abstract)
- New Ukrainian School : a Guide for Teachers / under the general. editor N. M. Bibik. Kyiv : Pleiady, 2017. 206 p. URL: <http://elcat.pnpu.edu.ua/docs/NUSH-poradnyk.pdf>. (electronic resources)
- Reference to articles from books, multi-volume editions of collections, periodicals and continuing editions, electronic resources, etc.
- Bahalii D. I. Ukrainian Philosopher Hryhorii Savych Skovoroda. History of Sloboda Ukraine. Kharkiv, 1993. P. 202–209. (part of the book)
- Konovets S. V. A Wonderful Man, Wise Teacher, Philosopher and Scientist. Formal and Non-Formal Education in the Dimensions of the Pedagogy of Good by Ivan Ziaziun : proceedings of intern. scientific-pract. conf., Poltava, 5–6 March, 2018 / NAPS of Ukraine, Inst. education and adult education, Poltava. V. G. Korolenko Nat. Ped. University, M. P. Dragomanov Nat. Ped. University and others. Poltava, 2018. P. 12–14. (from conference proceedings)
- Hardashuk T. Ecological Paradigm of Civilizational Transformations. Philosophical Thought. 2018. № 6. P. 101–117. (article from a periodical)
- Korodenko M. Ukrainian Index of Scientific Citation. Education of Ukraine. 2018. 18 June. (№ 24). P. 10. (article from a periodical)
- Scientific Society. Shevchenko. Lviv. Science V. Stefanyk lib. Them. NAS of Ukraine. F. 1. Box. 1. Folder. 78. P. 1–7. (archival documents)
- Brosalina O., Ihor Kachurovskyi: The Path Over the Abyss of Inevitability. To the 100th Anniversary of His Birth. The Word of Enlightenment. 2018. 30 Aug. – Sept. 5. (№ 35). P. 10–11. Review on the book: Kachurovsky I. Memories and Figures / ed. O. Brosalin; foreword I. Dziuba and O. BrosalinoI. Kyiv : Clio, 2018. 606 p. (review)

References. Transliterated list of sources

Bibliographic sources in Cyrillic should be transliterated into Latin in accordance with modern requirements for Ukrainian transliteration (Passport (CMU 2010)) <http://www.slovnuk.ua/services/translit.php> and Russian transliteration (<http://ru.translit.net/?account=zagranpassport>). The mentioned documents are modern transliteration standards that provide an unambiguous two-way correlation between the Cyrillic and Latin characters and allow you to restore the original version of the Cyrillic text even without knowing the language of the original. Transliteration and translation of bibliographic information are necessary for adequate indexing of articles by international scientometric databases. References are formed according to the requirements of the APA standard (<http://www.apastyle.org/>) not by numbering, but by alphabet (Latin).

Examples for bibliographic description of Cyrillic (Ukrainian, Russian) sources, designed in APA style

Book: Author(s) in transliteration. (Year). Book title transliterated [Title of the book translated in English]. City: Publisher [indication of the original language of the book].

Chapter in a book: The author's Last Name, Initial(s). (Year). Chapter title transliterated [Translation of the chapter title into English]. In Initials Last name of the editor or compiler, Title of the book [Title of the book translated in English] (edition number) (page interval). City: Publisher [indication of the original language of the book].

Book edited by: Editor's Last Name, Initials. (Ed.). (Year). Book title transliterated : Subtitle [Title of the book translated in English]. City: Publisher [indication of the original language of the book].

Article in a periodical: Authors' Last Names, Initial(s) transliteration. (Date of publication). Article title transliterated [Article title translated in English]. Title of the periodical transliterated [Title of the periodical translated in English], Volume (Issue or number), Page(s) from–to [indication of the language of the article].

Abstract, thesis and dissertation: Last Name, Initials. (Year). Title of work transliterated [Title translated in English]. (Type of work with indication of the author's degree). University where the dissertation was defended, City [indication of the original language].

Conference proceedings: Last Name, Initials. (Ed.). (Year). Conference title transliterated [Conference title translated in English], Information about the conference transliteration. City: Publisher [indication of the original language].

In order to verify the correctness of the list of references and make changes to it in case of inaccuracies or errors, the editorial board recommends that authors send a separate file identical to List of references, issued according to DSTU 8302: 2015 "Information and documentation. Bibliographic Reference. General Terms and Rules of Compilation" and References. References to sources in the text of the article can be introduced only with a signal phrase that includes the author's last name followed by the date of publication in parentheses (...). The in-text link contains information about: the author of the research (editor / compiler / title of the cited source, if the author is not named), the cited year, the year of publication and the page interval (page numbers from which the citation is given). It is allowed not to indicate the page interval if you do not quote, but express an idea or refer to the work as a whole. For example: (Hardashuk, 2018, p. 15). Be sure to provide an international digital object identifier (DOI) when available.

The volume of the article must be between 2500 and 6000 words maximum (including abstracts and bibliography).

The manuscript should contain the following elements:

- **UDC** (Universal Decimal Classification Index), **ORCID**
- **TITLE OF THE ARTICLE** (in English and Ukrainian)
- The last name (surname) and name of the author(s), the place of work followed by information about the research area of interests (in English and Ukrainian)
- Abstracts (in English and Ukrainian)
- Keywords (in English and Ukrainian)
- Main body of the article (in English or in Ukrainian)
- List of references (according to the State Standards of Ukraine 8302:2015)
- References. (Transliterated list of sources used)

SUBMISSION OF THE ARTICLE TO THE EDITORIAL BOARD

To publish an article, please send an e-mail to philos_obr@ukr.net

- the manuscript of the article designed according to the above requirements;
- information about the authors in Ukrainian and English, containing the following data: last name(s), first name(s), academic degree, academic title, position(s), indication of the structural unit and institutional affiliations of all the contributors.

- contact information: e-mail, telephone number.
- supplementary materials (drawings, diagrams, graphs, etc.) – if available;
- List of references, issued by DSTU 8302: 2015 “Information and documentation.

Bibliographic Reference. General Terms and Rules of Compilation”, and its transliteration i. e. References (according to the requirements of the ARA).

Processing of publications

Chief editor sent the article assigns incoming registration number and review it for compliance with formal requirements of its content to the design (matching the subject of the magazine, text formatting, content and abstract, design list of sources, literacy language articles matching scientific style, etc.). Besides, the editorial board reviews submissions for plagiarism. If a decision is approved the chief editor sends the article to review. In the case of a negative decision by the chief editor the article can be rejected or sent back for revision, and the registration date of the article will be the date of next submission.

THE REVIEW PROCESS

All articles submitted to the editors of scientific and theoretical journal «Philosophical horizons» are to be reviewed.

- The head editors of the journal determine the compliance of the article to the target of the journal, as well as to the requirements for formatting and send them to be reviewed by the members of the editorial board, and then to the independent experts.

- The review process does not involve professionals who work in the same institution where the work was performed.

- The term for the review process in each case is determined by the conditions for the most rapid publication of the article. The maximum term of the review process is about 1 month.

- The editorial board follows the policy of reviewing «Double blind peer review». The editorial board does not correspond about the results of the review.

- The review displays the overall level of scientific work according to the requirements; analyses if the title of the article matches the content; states the relevance of the topic; a scientific innovation; the correct citation and the state of scientific reference system; the validity of the findings and their compliance to the aim of publication; compliance with design articles in scientific and theoretical journal «Philosophical horizon»; the conclusion of the reviewer about the possibility of publishing the article.

- The opinion of the author and his style is not rated by reviewers.

- The review of the article is certified according to the institution where reviewer works.

- If the review of the article is with the indication on the further article correction, it is sent to the author for revision.

- The article which is not recommended for publication is not accepted for reconsideration.

- A decision about the expediency of publication after peer review is approved by the head editor, and if it is necessary by the editorial board.

Executive Secretary informs the author and indicates the expected timing of the publication

Article rejection

The Editorial Board reserves the right to withdraw already published articles where obvious signs of plagiarism or other violations of academic ethics were found. Check for

plagiarism can be implemented as an editorial board on its own initiative and in response to the notification, application or complaint of third parties.

PUBLISHING ETHICS

Ethical guidelines for authors, reviewers and editors based on principles developed by the Ethics Committee publications – COPE.

Ethical Guidelines

Authors must guarantee the authenticity of their research and text articles. It is forbidden to submit earlier published articles (or simultaneously submitted for being review to another journal). In exceptional cases, authors can refer to their explanation of the reason for re-publication.

Authors are required to provide information about all persons and organizations that in one way or another contributed to the study, and properly cite other publications used in the study. Avoid any forms of plagiarism to be complied with applicable regulatory documents about copyright protection. Any material protected by copyright (especially graphics and great quotes) can be performed only according to the written permission. Authors should ensure that the methods and results of their research are properly investigated (to allow referring to the results for other researchers) and objectively interpreted. It is important to warn about indication of the quality of the used empirical data and methods. Any fraud during the execution of research procedures and interpretation of results is unacceptable.

All persons who have made significant contributions to the study, including the formulation of ideas and research objective, methodical approaches, implementation and interpretation of research results should be listed as co-authors. If the contribution of others in the study is small, relevant information is necessary to be indicated after the main text of the article under «Thanks.» It is necessary to indicate all sources of funding research. All authors should state clearly the financial or other forms of potential conflicts of interest that may affect the results of the study or their interpretation. Author are responsible for correspondence with the editors as well as they are responsible for the proper formation of the list of sponsors, as well as review of all co-authors of the final version of the article and the approval of their articles for publication.

Editors may request the authors to provide the raw data used for the study. Authors must provide public access to such data at the request of the editors. Authors must retain data used in the study for at least 10 years.

In the case of the author in his article that has already been published, a serious error, which affects the reliability of the results and conclusions must quickly inform the editorial board and offer the most appropriate in a specific case solutions to a situation such as the publication of notice of clarification, withdrawal or retraction of the article.

Ethical guidelines for referees

The task of the reviewers is not only to help the magazine in the decision on the possibility of publishing the article, but also help authors improve quality content of the articles and studies that lay at its foundation.

In order to ensure prompt and impartial review, reviewers should be amended to provide the quickest confirm their competence in this subject and to cope with the task in time.

Reviewers are required to maintain the confidentiality of submissions received. Do not distribute received for review materials and conduct their discussions with any

persons other than members of the magazine. It is necessary to maintain maximum of objectivity, and to be capable clearly and in a comprehensive way to prove the argument. Reviewers must inform the editors of any publications that were not properly cited by the authors. In addition, the reviewer must inform the editor about all cases which match the text of the article to review the text of any other publications.

Reviewer shall not use information obtained during the review article for personal purposes, including obtaining any personal benefit. Reviewers must abandon review in case of conflict of interest, such as cooperation or competition with any article the author or institution / organization which carried out the work or works at least one of the authors.

Ethical guidelines for editors

The editorial board is responsible for the decision to publish the article. Editorial decision is final. Editor's decision should be based on their own judgment about the scientific significance of the article and the comments of reviewers. Editors make every possible effort to avoid copyright infringement, plagiarism or other misconduct authors. When deciding wording guided solely by the quality of articles. It is not allowed to discriminate the authors as for their nationality, ethnicity, gender, religion, political views, sexual orientation, and so on.

Editors can not use for their own purposes materials of the rejected articles. Editors should strictly observe the rules of anonymity, in particular, to guarantee the anonymity of reviewers. In addition, editors are not allowed to distribute any information about submitted articles to any persons other than the authors, reviewers, consultants and scientific publisher.

Fee for publication

Payment is done according to the information given to the author, together with the letter of the text of the final publication approval. If the author does not pay within ten working days of sending a letter to the editorial board, the article will be rejected to be published in the current issue of the journal. After the payment the following article can be accepted for publication in the current or future issues of the journal.

Authors are entitled to publish their articles in the electronic version of the journal, and are guaranteed to get a printed copy of the journal «Philosophical Horizons» with their publication. At the request of authors can order additional printed copies of the journal for an additional fee.

Editorial address: 36003, Poltava, st. Ostrogradskogo, 2.

The journal posted online

<http://philosobr.pnpu.edu.ua>

E-mail: philos_obr@ukr.net

Tel. (0532) 52-59-08, 56-23-13.

The journal is included to the List number 4 (addition to SAC Ukraine Presidium Decree of February 9, 2000 p., № 2-02 / 2, Bulletin of SAC Ukraine, №2, 2000) New List (SAC Ukraine Presidium Decree of 18 November 2009 g., № 1-05 / 5 bulletin SAC Ukraine, №12, 2009) and the Ministry of Education and Science of Ukraine of 12.29.2014 p. №1528 (annex 11) included in the list of professional editions of Ukraine, where the results of dissertations for the degree of doctor and candidate of sciences in the field of «Philosophy» can be published.

ISSN 2075-1443 (Print)
ISSN 2412-2335 (Online)

Наукове видання

ФІЛОСОФСЬКІ ОБРІЇ

Науково-теоретичний журнал

Випуск 45

Відповідальний науковий редактор *П. А. Кравченко*

Технічний редактор *А. І. Тимощук*

Дизайн *В. М. Бровко*

Верстка *В. М. Бровко*

Підписано до друку 24.09.2021 р. Формат 60x84/16

Папір офсетний. Друк офсетний.

Ум. друк. арк. 9,1 Обл.-вид. арк. 9,5

Наклад 100 прим. Зам. № 2026

Віддруковано в ПНПУ імені В. Г. Короленка
36003, м. Полтава, вул. Остроградського, 2

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
серія ДК № 3817 від 01.07.2010 р.

ISSN 2075-1443 (Print)
ISSN 2412-2335 (Online)

Scientific publications

PHILOSOPHICAL HORIZONS

Scientific-theoretical journal

Issue 45

Responsible science editor ***P. A. Kravchenko***

Editing done ***A. I. Tymoshchuk***

Design ***V. M. Brovko***

Layout ***V. M. Brovko***

Signed for publication 24/09/2021 p. Format 60x84/16
Offset Paper. Offset.

Nominal printing pp. 9,1. Registry-publ. pp. 9,5
The circulation of 100 copies. Order Number 2026

Printed in PNPУ named after Korolenko
36003, m. Poltava, str. Ostrogradskogo, 2

Certificate of registration of subject publishing into the state register
DK series number 3817 from 01.07.2010.

